

Rapport 2023:8

Bära eller brista

Erfarenheter av socialtjänstens stöd
vid hedersrelaterat våld och förtryck

► vård- och
omsorgsanalys

Citera gärna ur Vård- och omsorgsanalys publikationer,
men ange alltid källa.

Rapporten finns publicerad på www.vardanalys.se

Beställning av tryckta publikationer:
registrator@vardanalys.se
Box 6070, 102 31 Stockholm

© Myndigheten för vård- och omsorgsanalys, 2023
Grafisk design och produktion: Hellsten Kommunikation
Omslagsbild: Hellsten Kommunikation
ISBN 978-91-88935-90-8

Bära eller brista

Erfarenheter av socialtjänstens
stöd vid hedersrelaterat
våld och förtryck

Beslut

Beslut om den här rapporten har fattats av Myndigheten för vård- och omsorgsanalys styrelse. Utredaren Carl Lundgren har varit föredragande. I den slutliga handläggningen har projektdirektören Marianne Svensson, analyschefen Caroline Olgart Höglund och chefsjuristen Catarina Eklundh Ahlgren deltagit.

Stockholm 19 oktober 2023

Myndigheten för vård- och omsorgsanalys

Johanna Adami
Styrelseordförande

Anna Dunér
Vice ordförande

Caroline Blomberg-Ohlström
Styrelseledamot

Gustaf Arrhenius
Styrelseledamot

Jean-Luc af Geijerstam
Generaldirektör

Carl Lundgren
Föredragande

Förord

Det här är en rapport om hedersrelaterad utsatthet – om förtryck och våld inom den egna familjen. Hedersrelaterat förtryck innebär en kränkning av de mänskliga rättigheterna och socialtjänsten arbetar tillsammans med andra för att upptäcka hedersrelaterad utsatthet och ansvarar för att ge stöd och insatser till den som är utsatt. I rapporten får de utsatta själva komma till tals; de beskriver hur deras livsutrymme begränsats på olika sätt och hur kontakterna med socialtjänsten varit.

Myndigheten för vård- och omsorgsanalys har på regeringens uppdrag samlat in erfarenheter från dem som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck. I vår analys av intervjumaterialet ser vi att socialtjänstens stöd- och vårdkedja innehåller flera svaga länkar och problemområden.

Projektledare för arbetet har varit Carl Lundgren. Projektgruppen har även bestått av utredaren Linnéa Järpeham, juristen Eva Bucksch, praktikanten Fredrik Strelert, analytikern Caroline Larsson och projektdirektören Marianne Svensson.

Vi vill skicka våra varmaste tack till alla de som delat med sig av svåra och berörande erfarenheter från hedersförtrycket och kontakten med socialtjänsten. Vi är även mycket glada för vårt samarbete med KAPI Agency AB som engagerat har rekryterat intervjupersoner och genomfört flera av våra intervjuer. Vi vill också rikta ett stort tack till studiens alla andra intervjupersoner. Tack också till forskare och referenspersoner som bidragit med viktiga inspel under arbetets gång och läst rapporten: Hanne Martinek, Socialstyrelsen; Hanna Linell, Stockholms universitet; Helén Olsson, Karlstads universitet; Siv-Britt Björktomt, Uppsala universitet; Sara Blombergsson, Origo samt Evelina Fältskog Aho och Maria Sundvall-Taavo från Rädda Barnen. Tack även till Madelene Zingmark och Cathrine Bergqvist som bidragit med inspel till rapporten utifrån ett verksamhetsperspektiv.

Stockholm i november 2023

Jean-Luc af Geijerstam

Generaldirektör

Resultat i korthet

Myndigheten för vård- och omsorgsanalys har på uppdrag av regeringen samlat in erfarenheter från personer som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck och frågat om hur de ser på socialtjänstens stöd och insatser. I den här rapporten beskriver vi hur socialtjänstens stöd och insatser kan utvecklas genom att peka på brister, utmaningar och möjligheter som kommit fram i vår analys.

Våra slutsatser är:

- ▶ Socialtjänstens risk- och behovsbedömning kräver mer kunskap och stöd.
- ▶ Utsatta barn har en svag ställning i förhållande till vårdnadshavarna.
- ▶ Barns säkerhet, delaktighet och välmående måste vara utgångspunkt vid kontakt med familjen.
- ▶ Utsatta behöver mer stöd för sina skyddsbehov och psykiska besvär.
- ▶ Utsatta behöver långsiktig eftervård.

Våra rekommendationer är:

Våra rekommendationer syftar till att stärka och utveckla socialtjänstens stöd- och vårdkedja. Rekommendationerna berör dels nationella åtgärder som på längre sikt kan bidra till att skapa bättre förutsättningar för socialtjänsten, dels ett utvecklat arbete på lokal nivå.

- ▶ Regeringen och kommunerna bör stärka socialtjänstens kompetens och kunskap inom hedersrelaterat våld och förtryck.
- ▶ Regeringen bör utreda hur barn som utsätts för hedersförtryck kan få en mer autonom ställning i socialtjänstens processer i förhållande till vårdnadshavarna.
- ▶ Kommunerna bör säkerställa att barn är delaktiga under hela socialtjänstens stöd- och vårdkedja.
- ▶ Regeringen bör utreda hur skyddet av utsatta individer ska stärkas i förhållande till skyddet av familjen i frågor som rör kontakten mellan barn och föräldrar eller vårdnadshavare.
- ▶ Kommunerna och regionerna bör arbeta för en bättre tillgång till vård och behandling.
- ▶ Regeringen bör se över regelverket kring kommunernas ansvar för eftervård och socialtjänsten bör stärka sin planering och uppföljning inför utslussningen.

Sammanfattning

Den som är utsatt för hedersrelaterat våld och förtryck utsätts för påtryckningar och våld av sin familj eller sitt nätverk i form av släkt och vänner. Syftet är att upprätthålla familjens eller släktens kontroll över en enskild person. Det kan handla om kontroll och begräsningar i vardagen eller allvarligt psykiskt och fysiskt våld. I sin mest extrema form kan våldet leda till mord. Socialtjänsten arbetar tillsammans med andra för att upptäcka hedersrelaterad utsatthet och ansvarar för att ge stöd och insatser till utsatta.

Rapporten ger kunskap om utsattas erfarenheter av socialtjänstens stöd och insatser

Myndigheten för vård- och omsorgsanalys har på regeringens uppdrag samlat in erfarenheter från personer som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck, och vi har undersökt om kvaliteten i socialtjänstens stöd och insatser kan utvecklas. Vi har även tittat på hur socialtjänsten kan tillgodose särskilt utsatta gruppers behov, och om det finns skillnader i det stöd som socialtjänsten ger till dem som utsätts för hedersvåld kontra annat våld i nära relationer.

Eftersom vårt uppdrag bara omfattar stöd och insatser till personer som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck, är även våra slutsatser och rekommendationer avgränsade till att avse denna grupp. Vi har inte undersökt situationen för människor som utsatts för andra former av våld och övergrepp och har alltså inte underlag för rekommendationer som omfattar en vidare krets. Vi tror dock att flera av våra slutsatser och rekommendationer är relevanta även för personer som utsätts för annat våld och förtryck i nära relationer.

I den här rapporten redovisar vi resultatet av vår analys.

Vi ser bland annat att utsatta:

- inte känt att socialtjänsten förstått dem när de sökt hjälp
- upplevt att socialtjänsten lyssnat för mycket på deras vårdnadshavare
- upplevt att socialtjänsten arbetat för familjeåterförening mot deras vilja

- saknat stöd och insatser för flera av sina behov
- upplevt att socialtjänsten avslutat kontakten för snabbt, trots att det funnits kvardröjande behov.

Vi pekar också på områden i socialtjänstens stöd- och vårdkedja som vi anser behöver förbättras. Utifrån dessa områden drar vi övergripande slutsatser och lämnar rekommendationer till regeringen, kommunerna och regionerna.

Rapporten bygger på en analys av intervjuer och fördjupade analyser av regelverket som styr socialtjänstens arbete

Rapporten grundas på en analys av intervjuer med:

- 20 personer som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck med erfarenheter från socialtjänstens stöd och insatser
- 30 personer som arbetar inom socialtjänsten: 16 socialtjänsthandläggare, fyra samtalsstödjare och tio personer som arbetar på boenden
- 6 personer som arbetar i verksamheter som angränsar till socialtjänsten: en kommunjurist, tre advokater och två samordnare vid Barnahus

I analysen har vi tagit in dessa tre perspektiv för olika delar av socialtjänstens stöd- och vårdkedja.

Rapporten grundas även på en fördjupad analys av det regelverk som styr socialtjänstens arbete. Intervjuerna med de utsatta, socialtjänsten samt personer som arbetar i angränsande verksamheter, huvudsakligen jurister, har utgjort en utgångspunkt för vår rättsliga analys.

Våra slutsatser

Våra slutsatser sammanfattar de utmaningar och möjligheter som vi sett i socialtjänstens stöd- och vårdkedja. Vi pekar även på områden som vi anser bör stärkas för att utsatta ska få den hjälp och det stöd som de har rätt till.

Socialtjänstens risk- och behovsbedömning kräver mer kunskap och stöd

I intervjuerna beskriver flera av de utsatta att socialtjänsthandläggare inte har förstått deras berättelser om förtryck och olika former av våld. De pekar på brister i utredningen och menar att handläggarnas knappa kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck bidragit till att de inte fått tillräckligt stöd. En del av socialtjänsthandläggarna beskriver också att de kan vara osäkra på vilka frågor som ska ställas till den utsatta under förhandsbedömningen och utredningen.

Flera handläggare saknar stöd som skulle kunna underlätta i arbetet. De lyfter att de stöd som används är för omfattande eller framtagna för annat våld i nära relationer. Våra intervjupersoner inom socialtjänsten menar att det finns likheter mellan hedersrelaterat våld och annat relationsvåld, men skillnaderna gör ändå att det krävs andra kunskapsstöd och metoder. Den kollektiva aspekten lyfts som den största skillnaden, och den innebär exempelvis att utredningen behöver omfatta en noggrann kartläggning av nätverket för att finna en lämplig placeringsort åt den utsatta.

Både de utsatta och personal inom socialtjänsten beskriver komplexiteten i att göra risk- och behovsbedömningar i ärenden som rör hedersrelaterat våld och förtryck. Flera faktorer bidrar till svårigheterna, bland annat att socialtjänsthandläggaren kan vara oerfaren, men också att utsatta känner ambivalens inför att berätta för socialtjänsten om en familj eller partner som utövar våld. Något annat som lyfts är socialtjänsthandläggarens behov av kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck. Det handlar dels om behovet av grundläggande kunskaper om heder men också om behovet av mer kunskap om särskilt sårbara gruppers behov. Utan grundläggande och specialiserad kunskap riskerar grupper med eller utan särskilda behov att inte bli upptäckta och de kan därmed bli utan insatser. Intervjuerna visar att en väl utförd risk- och behovsbedömning förutsätter att handläggaren:

1. är trygg i mötet med den utsatta och sina övriga arbetsuppgifter
2. har kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck och utsattas behov
3. ställer rätt frågor för att identifiera och riskbedöma hedersproblematiken.

Vår uppfattning är att alla dessa områden behöver stärkas.

Utsatta barn har en svag ställning i förhållande till vårdnadshavarna

Nästan alla utsatta, och i synnerhet de som vid tillfället varit under 18 år, beskriver att de varit rädda för att söka hjälp hos socialtjänsten. Det handlar framförallt om oro inför vad som ska ske när deras familjer får veta att de tagit kontakt med socialtjänsten. Rädslan har hindrat flera av de utsatta från att berätta allt för socialtjänsten.

Socialtjänsthandläggarna bekräftar i intervjuerna att kontakten med den utsattas familj är svår och potentiellt riskfylld. De menar också att de blir stressade och begränsade av regelverket som tvingar dem att informera vårdnadshavarna om kontakten med deras barn. Både socialtjänsthandläggarna och de utsatta lyfter att vårdnadshavare riskerar att sätta munkavel på sina barn och påverka dem att ta tillbaka sina uppgifter, när de får veta att deras barn är aktuella inom socialtjänsten.

Flera av de utsatta som var under 18 år vid kontakten med socialtjänsten beskriver erfarenheter som inte är förenliga med principen om barnets bästa. Vår

fördjupade analys av gällande rätt visar att brister och oklarheter i dagens regelverk sannolikt är bidragande orsaker till detta.

I vår analys konstaterar vi att vårdnadshavarens rättsliga ställning, som företrädare för barnet och som part i barnets ärende, är mycket stark. Lagen ger vårdnadshavare en så långtgående rätt till tillgång till sekretesskyddad information i sitt barns ärende att det kan hota barnets trygghet. Vårdnadshavarens rätt till insyn och inflytande i processerna innebär att barns möjligheter att tala fritt med socialtjänsten, och socialtjänstens möjligheter att inhämta den information som behövs för att utreda barnets situation, kraftigt begränsas.

Vi konstaterar också att vårdnadshavarens ställning som barnets företrädare innebär att en vårdnadshavare har långtgående möjligheter att hindra att ett barn får insatser som ligger i barnets intresse och att barnets möjligheter att företrädas av en utomstående vuxen är begränsade.

Vårdnadshavarens rätt att fatta beslut för sina barns räkning, och den rätt till insyn i barnets angelägenheter som hänger samman med beslutanderätten, är i grunden mänskliga rättigheter. Ett skydd mot godtyckliga ingripanden i familjelivet från samhällets sida ligger inte bara i vårdnadshavarens utan också i barnets intresse. I de fall en vårdnadshavarens mandat och insyns rätt inte blir ett skydd utan ett hot mot barnet, eller ett hinder i myndigheternas arbete för barnets bästa, anser vi dock att samhället har både en rätt och en skyldighet att ingripa. Föräldrarätten bör inte få leda till att myndigheters hantering av ärenden som rör barn inte sker på det sätt som är bäst för barnet. Utifrån detta är vår bedömning att barn som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck behöver få en, i förhållande till vårdnadshavarna, mer autonom ställning i socialtjänstens processer än vad de har i dag.

Barns säkerhet, delaktighet och välmående måste vara utgångspunkt vid kontakt med familjen

Flera av de utsatta, som varit under 18 år vid kontakten med socialtjänsten, har negativa erfarenheter av umgänge, familjebehandling och familjeåterförening. De berättar om hot, våld och påtryckningar, och önskar att socialtjänsthandläggaren hade sett varningssignalerna och lyssnat på deras åsikt i stället för föräldrarnas.

Personal inom socialtjänsten bekräftar att umgänge kan skapa ambivalens hos barnet och även innebära andra risker. De upplever också att det är svårt att förändra familjers attityder och värderingar, och pekar på att det saknas evidensbaserade metoder för familjebehandling vid hedersrelaterat våld och förtryck. De menar därför att det sällan kan bli aktuellt med familjeåterförening i ärenden som rör hedersrelaterat våld och förtryck.

Vid åtgärder som berör barn inom dessa områden ska barnets bästa enligt gällande rätt vara avgörande. Samtidigt visar vår fördjupade rättsliga analys att

principen om barnets bästa har en oklar innebörd och är svårare att tillämpa än de mer preciserade bestämmelser som reglerar vårdnadshavarens rätt. Vi ser också att kraven på socialtjänsten har ökat över tid och att handläggarnas utrymme för avvägningar har minskat, i och med att barnets och individens rätt har stärkts samtidigt som familjen och vårdnadshavaren fortfarande har en stark ställning.

Vår slutsats är att socialtjänstens arbete behöver utvecklas för att barns säkerhet, delaktighet och välmående ska vara utgångspunkt för kontakten med familjen.

Utsatta behöver mer stöd för sina skyddsbehov och psykiska besvär

De flesta av de utsatta beskriver att socialtjänsten tillgodosett deras behov av akut yttre skydd, det vill säga en boendelösning som ofta haft någon form av skalskydd som lås och larm. Men flera anser att de hade behövt mer stöd. Intervjupersonerna inom socialtjänsten bekräftar denna bild. De håller med om att målgruppen ofta behöver långa och omfattande insatser, bland annat psykosocialt stöd för att hantera ambivalensen i förhållande till familjen, vård och behandling för psykiska och psykiatriska besvär och stöd för att bygga upp sitt säkerhetsmedvetande.

Vår bild är att socialtjänstens stöd och insatser varierar, både innehållet och omfattningen. Vi bedömer att socialtjänsten i högre grad behöver prioritera de utsattas behov av psykosocialt stöd och vård samt behovet av att bygga upp de utsattas säkerhetsmedvetande. En del av stödet som fattas faller dock under regionernas ansvar. Regionerna ingår inte i intervjustudien, men enligt kommunerna och de utsatta kan utebliven vård bero på långa vårdköer och bristande samverkan mellan kommun och region.

Utsatta behöver långsiktig eftervård

Det långsiktiga stödet beskrivs som en av stöd- och vårdkedjans svagaste länkar. Flera av de utsatta berättar att socialtjänsten släppte kontakten redan innan deras behov blivit tillgodosedda. Andra beskriver dock långsiktiga kontakter och goda relationer med socialtjänsten, och menar att de fått stor betydelse för möjligheten att starta ett nytt liv.

Vår bild är att barn och vuxna inte alltid får tillräcklig eftervård. Bristerna kan bland annat bero på att det inte finns tillräckligt tydliga krav på att socialtjänsten ska arbeta med utslussning från boenden eller placeringar. De utsatta förbereds därför inte alltid inför livet efter placeringen och kontakten kan avslutas för snabbt. Men vår uppfattning är samtidigt att socialtjänsten i hög grad har den kompetens som krävs för att tillgodose behoven. Det handlar bland annat om bearbetning och psykosocialt stöd, fortsatt stöd för den egna säkerhetsplaneringen och olika former av praktiskt stöd.

Våra rekommendationer

Utifrån våra analyser lämnar vi följande rekommendationer till regeringen, kommunerna och regionerna.

► Regeringen och kommunerna bör stärka socialtjänstens kompetens och kunskap inom hedersrelaterat våld och förtryck

Vi anser att både regeringen och kommunerna behöver ta ansvar för att utveckla kommunernas expertkunskap inom hedersrelaterat våld och förtryck genom forskning, kunskapsstöd, stärkt samverkan och utbildning.

För att stärka socialtjänstens kunskap anser vi att en nationell aktör bör få i uppdrag av regeringen att utlysa forskningsmedel för tillämpbar forskning om socialtjänstens arbete med hedersrelaterat våld och förtryck.

Därutöver bör regeringen ge en nationell aktör i uppdrag att se över bästa tillgängliga kunskap för att vägleda professionen i vilket stöd som kan ges till utsatta i en hederskontext. I dag saknar socialtjänsten överlag vetenskapligt utvärderade stöd, metoder och interventioner, och mer specifikt saknas vägledning i vilket stöd som bör ges till utsatta i en hederskontext. Som vi nämnt saknas till stor del evidensbaserade metoder för arbetet inom en hederskontext, vilket gör det svårare att vägleda socialtjänsten i deras arbete. Vi menar ändå att det är viktigt att sammanställa den kunskap som finns och peka på betydelsefulla aspekter i socialtjänstens hela stöd- och vårdkedja.

Vi ser också att regeringen behöver ge en nationell aktör i uppdrag att undersöka förutsättningarna för att ta fram ett kunskapsstöd för den akuta skyddsbedömningen. De stöd som finns tillgängliga i dag är antingen för omfattande eller avsedda för våld i nära relationer.

På lokal nivå vill vi peka på att kommunerna bär det yttersta ansvaret för att ge stöd till de egna invånarna och därför själva måste säkerställa att de har tillräcklig kompetens för att identifiera hedersrelaterat våld och förtryck samt hantera ärenden där det finns en hedersproblematik på ett bra sätt. Alla kommuner i landet har inte möjlighet att bygga upp en egen specialistkompetens, och kunskapen måste därför säkras på olika sätt. Det kan till exempel handla om att stärka samverkan mellan kommuner, ta mer hjälp från lokala, regionala och nationella resurscentrum eller köpa in kompetens från specialiserade verksamheter.

► Regeringen bör utreda hur barn som utsätts för hedersförtryck kan få en mer autonom ställning i socialtjänstens processer i förhållande till vårdnadshavarna.

Vår bedömning är att balansen mellan barnets och vårdnadshavarens kontroll över och rättigheter i socialtjänstens processer behöver ses över. Detta kan bara

till viss del åstadkommas genom ett ändrat arbetssätt hos kommunerna. Det krävs också en översyn av det regelverk som sätter ramarna för arbetet.

Vårdnadshavaren har en mycket stark ställning i processen och ges i dag en mer långtgående insyns rätt, bestämmanderätt och kontroll än vad som är förenligt med barnets bästa. Det behöver utredas vidare hur barnet kan bli mer autonomt i förhållande till vårdnadshavaren. En analys behöver göras av hur ett barns intressen och rättigheter, i den utsträckning barnet inte har möjlighet eller förmåga att föra sin egen talan, kan säkras även till skydd mot vårdnadshavaren. Reglerna om vårdnadshavarens rätt till insyn och information, om sekretess i förhållande till vårdnadshavaren och om möjligheterna till insatser mot vårdnadshavarens vilja behöver ses över. Det behöver också analyseras om de nuvarande möjligheterna till en utomstående företrädare ger tillräcklig rättstrygghet till ett barn i de fall barnet och vårdnadshavaren har motstridiga intressen, eller om barn i större utsträckning bör företrädas av oberoende ombud.

► **Kommunerna bör säkerställa att barn är delaktiga under hela socialtjänstens stöd- och vårdkedja**

Socialtjänsten är skyldig att involvera vårdnadshavaren i de fall det finns en oro om ett barns utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck. Men vår studie visar att utsatta barn upplever att socialtjänsten lyssnar på vårdnadshavarna i för hög grad. Vidare visar vår studie att barn som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck är starkt påverkade av rädsla, skuldkänslor och ambivalens i förhållande till sin familj. Det blir därför särskilt viktigt att socialtjänsten arbetar för en förtroendefull relation och skapar utrymme för delaktighet – så att barn kan och vågar berätta om sin situation och ta hjälp från socialtjänsten.

Vår bedömning är att kommunerna behöver göra mer för att barn ska vara delaktiga i socialtjänstens hela stöd- och vårdkedja: från förhandsbedömning och utredning, till insats och öppenvård, och slutligen uppföljning och avslutad insats. Vi menar även att kommunerna bör arbeta särskilt med att minimera riskerna för påtryckningar från familj och nätverk, och alltid sätta barns säkerhet och välmående i första rummet när det gäller utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck.

► **Regeringen bör utreda hur skyddet av utsatta individer ska stärkas i förhållande till skyddet av familjen i frågor som rör kontakten mellan barn och föräldrar eller vårdnadshavare**

Balansen mellan skyddet av familjen som enhet och skyddet av den individ som hotas av familjemedlemmars agerande behöver justeras i utredningar som rör vårdnad, boende, umgänge och andra former av kontakt mellan barn och föräldrar eller vårdnadshavare. Lagens principer om barnets bästa och inriktningen att det är barnets, inte föräldrarnas, behov som ska vara avgörande

behöver slå igenom starkare i den praktiska tillämpningen. Synen på vikten av ett barns kontakt med båda föräldrarna behöver nyanseras och strävan att stötta en individ i att bryta sig loss ur en skadlig familjekontext behöver väga tyngre i förhållande till strävan att hålla samman familjen.

För att detta ska ske behöver socialtjänsten bli tryggare i att i sina bedömningar följa den rättsliga utveckling från en stark familjeinriktning till ett system mer fokuserat på den enskilda individens behov och rättigheter som pågår. Detta kräver stöd och ledning. Regeringen bör därför utreda vidare vilket stöd, vilken styrning och vilken tillsyn som krävs för att den praktiska tillämpningen ska spegla lagens principer om barnets bästa och för att utsatta individers skydd i praktiken ska ges större vikt i förhållande till skyddet av familjens integritet och autonomi. Utredningen bör bedrivas i dialog med socialtjänsten, utsatta individer och relevanta kunskaps- och tillsynsmyndigheter.

► **Kommunerna och regionerna bör arbeta för ökad tillgång till vård och behandling**

Många som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck har psykiska och psykiatriska besvär. Vi ser att kommunerna och regionerna behöver stärka sitt arbete för att de utsatta ska få rätt stöd och vård. När det gäller stöd och behandling för våldsutsatta kan kommun och region i vissa fall ge snarlika insatser, såsom samtalsstöd på socialtjänstens våldscentrum och samtalsstöd på vårdcentralen. Vi tycker därför att det är särskilt angeläget att samverkan stärks, så att de utsatta inte riskerar att falla mellan stolarna. Vi anser också att kommunerna kan göra mer för att stötta utsatta i deras kontakt med regionen, exempelvis genom rutiner och utvecklad samverkan.

► **Regeringen bör se över regelverket om kommunernas ansvar för eftervård och socialtjänsten bör stärka sin planering och uppföljning inför utslussningen**

Vi bedömer att regeringen bör se över regelverket för eftervård, när det gäller både barn och vuxna. Dagens regler räcker inte för att säkra att barn får den eftervård som de kan behöva. När det gäller vuxna finns ingen reglering alls om vilket stöd som ska ges efter en placering.

Den som är utsatt för hedersrelaterat våld och förtryck kan ha klippt banden med sitt nätverk, flyttat till en ny kommun och leva med en fortsatt hög hotbild. Bland annat därför finns ofta ett särskilt stort behov av eftervårdsinsatser från socialtjänsten.

Vår uppfattning är att socialtjänsten även behöver stärka sin uppföljning och planering av barnet eller den vuxna inför utslussningen från boendet innan kontakten avslutas helt. Syftet är att säkerställa att de utsatta får tillräckligt med vård och stöd, och kan starta ett självständigt och så bra liv som möjligt.

Innehåll

1	Inledning	17
1.1	Vi ska inhämta erfarenheter från personer som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck	18
1.2	Rapportens disposition	23
2	Vad vet vi sedan tidigare?	25
2.1	Vad är hedersrelaterat våld och förtryck?	25
2.2	Många lever med hedersnormer men en nationell lägesbild saknas	26
2.3	Socialtjänsten har ansvar att stödja personer som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck	29
2.4	Tidigare studier visar på återkommande utmaningar	33
3	Brist på kunskap och vana under utredningen.....	39
3.1	Det finns utsatta som inte känt sig förstådda	39
3.2	Många inom socialtjänsten tycker att det är svårt att veta vilka frågor som ska ställas till den utsatta	41
3.3	Socialtjänsten ser fördelar med att låta några få handläggare specialisera sig på våld och heder	42
3.4	Särskilt svårt att tillgodose behov som ligger i ”gråzonen”	43
4	Första kontakten med socialtjänsten	45
4.1	Många är rädda för att söka hjälp	45
4.2	Svårt att avgöra när vårdnadshavare ska involveras	47
4.3	Det finns barn som tycker att socialtjänsten lyssnar för mycket på vårdnadshavarna	48
5	Kontakt med familjen under och efter placeringen.....	50
5.1	Ungdomar har erfarenhet av påtryckningar, hot och våld i samband med umgänge	51
5.2	Även socialtjänsten ser risker med umgänge	54

6	Insatser till utsatta personer	58
6.1	De som utsatts för hedersförtryck behöver oftast skydd på både kort och lång sikt	59
6.2	Utsatta behöver hjälp för att hantera psykiskosociala besvär.....	62
6.3	Utsatta och boenden önskar mer tid för att ta emot och ge rätt stöd.....	66
6.4	Socialtjänsthandläggarens närvaro är viktig även under placeringen	68
7	Förberedelser inför livet efter placeringen.....	70
7.1	Planering inför framtiden är viktigt för att undvika stress och oro.....	71
7.2	Bristen på långsiktigt stöd skapar otrygghet och svårigheter att påbörja ett nytt självständigt liv	72
7.3	Det är svårt att få stöd från socialtjänsten när den utsatta måste byta kommun	74
7.4	Flera lever under fortsatt hot och behöver hjälp med säkerheten även efter att placeringen upphört	76
7.5	Utsatta har stora behov av praktiskt stöd för att kunna leva ett självständigt liv	77
7.6	Flera utsatta lider av fortsatta psykiska besvär men får inte kontakt med vården	79
7.7	Socialtjänsten menar att bristen på socialt sammanhang gör att vissa återvänder hem.....	80
8	Skillnader mellan hedersvåld och annat våld i nära relationer	82
8.1	Hedersrelaterat våld och förtryck har en kollektiv aspekt	83
8.2	Det kan vara svårare att bryta upp när det handlar om att bryta med flera personer	83
8.3	Placeringsorten och den utsattas nätverk måste utredas mer noggrant	83
8.4	Innehållet i utredningen och insatserna kan skilja sig åt.....	84
8.5	Socialtjänsten saknar kunskapsstöd och evidensbaserade metoder.....	85
9	Socialtjänstens arbete med särskilt utsatta grupper	87
9.1	Personer med intellektuell funktionsnedsättning beskrivs som särskilt utsatta	88
9.2	Hbtqi-personer i en hederskontext beskrivs som särskilt sårbara.....	91
9.3	Nyanlända och personer som inte pratar svenska kan vara särskilt utsatta	92

10	Vårdnadshavarens starka ställning hotar barns trygghet	96
10.1	Barn företräds av sina vårdnadshavare	97
10.2	Vårdnadshavaren har rätt till insyn i sekretesskyddad information	99
10.3	Vårdnadshavaren har rätt till information och självbestämmande i socialtjänstens processer.....	102
10.4	Ett barn har begränsade möjligheter att få stöd i att värna sina egna behov	119
10.5	Barn behöver få en mer autonom ställning i processen.....	122
11	Strävan att hålla ihop familjen riskerar att gå ut över individens rätt till skydd.....	124
11.1	Både återföreningsprincipen och individens rätt till skydd bottnar i grundläggande fri- och rättigheter	126
11.2	Socialtjänsten har fått mindre utrymme för avvägningar	130
11.3	Både barnperspektivet och familjeperspektivet är starka enligt lagen, men barnperspektivet är svårare att tillämpa	131
11.4	Individen kan vara extra utsatt när hedersaspekten inte är tydlig.....	140
11.5	Individens skydd behöver stärkas i förhållande till familjens	142
12	Slutsatser och rekommendationer	144
12.1	Socialtjänstens risk- och behovsbedömning kräver mer kunskap och stöd	146
12.2	Utsatta barn har en svag ställning i förhållande till vårdnadshavarna	149
12.3	Barns säkerhet, delaktighet och välmående måste vara utgångspunkt vid kontakt med familjen	150
12.4	Utsatta behöver mer stöd för sina skyddsbehov och psykiska besvär.....	152
12.5	Utsatta behöver långsiktig eftervård	153
12.6	Våra rekommendationer	155
	Referenser	159
	Bilagor	163

1 Inledning

Rätten till liv, frihet och personlig säkerhet är mänskliga rättigheter. Trots detta visar rapporter och forskning hur barn och vuxna i Sverige lever under hedersrelaterat våld och förtryck. Hedersrelaterat våld och förtryck utövas för att skydda eller återupprätta en familjs eller släkts heder. Förtrycket kan ta sig många olika former och uttryckssätt, allt från kontroll och begräsningar i vardagen till allvarligt psykiskt och fysiskt våld, och till och med mord.

Att upptäcka och ge stöd till dem som utsätts för våld och förtryck är en av samhällets viktigaste uppgifter. I vissa fall fungerar samhällets stöd så som det är tänkt att göra, men många gånger är det bristfälligt (Länsstyrelsen Dalarnas län, 2018, Göteborgs stad, 2020, Olsson, 2022). Socialtjänsten har det yttersta ansvaret för att hjälpa människor som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck, vilket också blir den här rapportens huvudfokus.

Myndigheten för vård- och omsorgsanalys (Vård- och omsorgsanalys) har på uppdrag av regeringen samlat in erfarenheter från personer som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck (hädanefter kallat utsatta) och deras erfarenheter av stöd och hjälp från socialtjänsten. Det är de utsattas upplevelser som ligger till grund för studien, och deras erfarenheter varierar i exempelvis allvarlighetsgrad och i vilken mån familj och nätverk står bakom förtrycket.

Vi lyfter även in socialtjänstens perspektiv på mötet med utsatta i olika skeenden, vid utredning samt under och efter en placering eller insats. Vi har även intervjuat ett mindre antal personer som arbetar med hedersrelaterat våld och förtryck utan att vara anställda inom socialtjänsten, huvudsakligen jurister. Tillsammans kan dessa erfarenheter och perspektiv hjälpa oss att förstå konsekvenserna när delar av socialtjänstens stöd- och vårdkedja brister, och identifiera delar som är särskilt viktiga för att kedjan ska fungera. Med vår analys vill vi bidra med ett underlag för hur socialtjänstens stöd och insatser kan utvecklas.

1.1 Vi ska inhämta erfarenheter från personer som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck

Myndigheten för vård- och omsorgsanalys har regeringens uppdrag att inhämta kunskap och erfarenheter från personer som varit utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck och som fått stöd och hjälp från socialtjänsten (S2021/08111 (delvis)). Uppdraget ska ge en bild av de utsattas syn på det stöd och de insatser som de fått från socialtjänsten, och innehålla en analys av om kvaliteten i socialtjänstens stöd skulle kunna utvecklas.

Enligt uppdraget ska vi även, om möjligt, redovisa skillnader mellan vilka insatser som ges till dem som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck, respektive annat våld i nära relation. I uppdraget ingår också att redovisa hur socialtjänsten beaktat särskilda sårbarheter hos den utsatta personen. Inom ramen för uppdraget har vi samverkat med Jämställdhetsmyndigheten och Länsstyrelsen i Östergötland (Nationella kompetensteamet mot hedersrelaterat våld och förtryck).

1.1.1 Syfte med studien är att analysera hur socialtjänstens stöd och insatser kan utvecklas

Syftet med studien är att belysa utsattas erfarenheter av socialtjänstens stöd och insatser för att kunna analysera om kvaliteten i socialtjänstens stöd och insatser kan utvecklas. I rapporten utgår vi från de utsattas perspektiv, men vi lyfter även socialtjänstens perspektiv på vad som behövs för att ge stöd och insatser av god kvalitet. Inom ramen för våra fördjupade rättsliga analyser av det regelverk som styr socialtjänstens arbete lyfter vi även erfarenheter från bland annat jurister.

Vi har strävat efter att komma nära mötet mellan de utsatta och socialtjänsten. Vi har velat förstå hur socialtjänstens stöd och insatser är uppbyggt, hur olika delar av socialtjänstens stöd- och vårdkedja kompletterar och hakar i varandra och om kedjan består av några särskilt svaga länkar.

Fem frågor har varit vägledande i vår studie:

1. Vilka erfarenheter har personer som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck av socialtjänstens stöd och insatser?
2. Vilka erfarenheter har socialtjänsten av att möta personer som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck?
3. Kan kvaliteten utvecklas i det stöd och de insatser som socialtjänsten ger till personer som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck?
4. Finns det skillnader mellan stöd och insatser som ges till personer som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck respektive annat våld?
5. Hur beaktar socialtjänsten särskilda sårbarheter hos personer som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck?

1.1.2 Så här har vi arbetat

Inom ramen för studien har vi genomfört dokumentstudier, intervjuer och referensgruppsmöten. För att besvara den **första frågeställningen**, om de utsattas erfarenheter, djupintervjuade vi 20 personer som har erfarenhet av hedersrelaterat förtryck och som fått stöd och insatser av socialtjänsten. För att besvara den **andra frågeställningen**, om socialtjänstens perspektiv, gjorde vi 30 semistrukturerade intervjuer med tre olika yrkesprofessioner inom socialtjänsten: handläggare från individ- och familjeomsorgen (IFO), samtalsstödjare inom öppenvården och personal på boenden och familjehem. För att besvara den **tredje frågeställningen** analyserade vi de utsattas och socialtjänstens intervju svar tillsammans, vilket ledde till ett antal identifierade problemområden längs socialtjänstens stöd- och vårdkedja. De utsattas perspektiv har varit utgångspunkt när vi identifierat våra problemområden samtidigt som socialtjänstens perspektiv fördjupat vår förståelse för professionens förutsättningar och kontext. Tillsammans har perspektiven gett oss en bredare förståelse för komplexa problem som uppstår i mötet mellan de utsatta och socialtjänsten. Som utgångspunkt för vår fördjupade analys av regelverket på området, där vi identifierar brister och oklarheter som bör hanteras bland annat genom lagstiftningsåtgärder, gjordes även fyra intervjuer med personer i angränsande verksamheter:

- en kommunjurist, som arbetar med att stötta socialtjänsten
- två samordnare vid ett Barnhus, som arbetar med att stötta barn som blivit utsatta för våld och övergrepp genom att samla specialister från bland annat Polisen, socialtjänsten och regionen
- tre advokater vid två advokatbyråer, som bland annat företräder personer som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck som offentliga biträden och ställföreträdare enligt lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga, LVU, och som målsägandebiträden och särskilda företrädare i brottmål.

Delar av intervju svaren blev utgångspunkt för två kapitel med juridisk inriktning (kapitel 10-11), där vi gör en fördjupad analys av det regelverk som sätter ramarna för socialtjänstens arbete. Vi diskuterar såväl ändamålsenlighet som tydlighet i den gällande regleringen, identifierar oklarheter och tillämpningssvårigheter och utreder hur regelverket på ett antal punkter förhåller sig till den praktiska tillämpningen. Härigenom har vi bättre kunnat identifiera i vilka avseenden en ökad kvalitet i socialtjänstens stöd och insatser förutsätter lagstiftningsåtgärder och vilka brister som beror på otillräcklig kunskap eller otydligheter i det stödmaterial som finns tillgängligt för kommunerna.

Slutligen diskuterades stöd- och vårdkedjan och de problemområden som vi identifierat med olika referensgrupper. Diskussionerna kunde kvalitetssäkra och utmana den bild som analyserna gett.

För att besvara den **fjärde och femte frågeställningen** analyserade vi socialtjänstens intervjuvar. I viss mån kunde vi även analysera de utsattas intervjuvar kopplat till den femte frågeställningen. Det är dock endast några få av våra intervjupersoner som angett att de utöver sin våldsutsatthet har någon annan särskild sårbarhet.

Tidslinje som stöd för intervjuerna

Vårt fokus har legat på erfarenheter och upplevelser, och därför valde vi att göra intervjuerna delvis öppna, delvis semistrukturerade. Den öppna delen har främst handlat om en kronologisk berättelse som stöd för intervjun. För att underlätta för de utsatta använde vi en visuell tidslinje för stöd- och vårdkedjan; den hjälpte intervjupersonen och intervjuaren att fokusera på en viss kontakt vid en särskild tidpunkt.

Figur 1. Tidslinjen.

I intervjuerna med socialtjänsten använde vi inte någon visuell tidslinje, men intervjun i sig innebar en stegvis och kronologisk genomgång av deras arbete och mötena med de utsatta.

Undersökningsområdet är brett, från individ- och familjeomsorg till stödet efter heldygnsplacering, så det har funnits många potentiellt viktiga områden att fånga i intervjuerna. Därför ställde vi även ett antal semistrukturerade frågor utifrån en kartläggning av aktuella rapporter och några av de utmaningar som lyftes i dem. Frågorna rörde exempelvis om de utsatta fick stöd för sitt mående, hur de utsatta känt inför kontakten med socialtjänsten och om hur det gick till när kontakten med socialtjänsten avslutades. Därutöver formulerade vi ett antal intervjufrågor utifrån tidigare identifierade kvalitetsdimensioner för placerade barn och unga (Vård- och omsorgsanalys 2018). Frågorna var i huvudsak formulerade som följdfrågor och kunde ställas om intervjupersonen behövde stöd för att beskriva sina erfarenheter. En något nerkortad version av intervjuguiderna finns i bilaga 1 och 2.

Upplägget med intervjuer som varit både öppna och semistrukturerade har möjliggjort för intervjupersonerna att själva formulera vad som är viktigt och vad som brustit i stödet som de fått, samtidigt som de har fått svara på frågor om sådant som vi på förhand bestämt att vi ville veta.

1.1.3 I studien intervjuades 20 personer som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck

Studien bygger på 20 djupintervjuer med personer som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck och som varit i kontakt med socialtjänsten.

I rekryteringen har vi utgått från en självdefinition av hedersrelaterat våld och förtryck. Vi har alltså inte ställt frågor om till exempel våldets och förtryckets karaktär eller i vilken grad familj och nätverk stått bakom förtrycket. Det gör att intervjupersonerna bär på många olika erfarenheter av fysiskt eller psykiskt våld, eller båda. Några har främst upplevt kontroll i vardagen, medan fler har erfarenheter av kontroll i kombination med allvarligt psykiskt och fysiskt våld. I många fall har hedersförtrycket legitimerats av några eller flera personer runt om den utsatta.

Vi tror att de som har sämre erfarenheter från socialtjänsten och upplevt ett allvarligare förtryck kan vara mer motiverade att dela sin berättelse och söka sig till vår studie, än de som har bättre erfarenheter eller varit utsatta för ett mildare förtryck. Det innebär att studiens resultat inte nödvändigtvis stämmer överens med det generella läget i landet.

Endast en av intervjupersonerna är man, och vi har därför valt att inte skriva ut hans könstillhörighet när vi beskriver hans erfarenheter. Intervjupersonernas medelålder vid intervjutillfället var 26 år och de var i genomsnitt 22 år vid första kontakten med socialtjänsten. Sju av intervjupersonerna hade kontakt med socialtjänsten innan de fyllt 18 år. Några beskriver sådant som inträffade för sex till nio år sedan medan andras kontakter fortfarande pågår eller har nyligen avslutats.

Datainsamlingen är inte generaliserbar för landet som helhet. Vårt resultat syftar i stället till att lyfta viktiga delar i socialtjänstens stöd- och vårdkedja.

Det krävdes över 100 kontakter för nå 20 intervjupersoner

Rekryteringen och intervjuerna genomfördes med hjälp av Kapi Agency. Vi har samarbetat och haft en nära dialog med Kapi under hela genomförandet för att löpande utvärdera intervjuerna och lösa andra frågor som dykt upp längs vägen.

Kapi tog drygt 100 olika kontakter i rekryteringsarbetet, bland annat med ideella föreningar, skyddade boenden och olika grupper på sociala medier. Arbetet avslutades när Kapi nått målet om 20 intervjupersoner. Rekryteringen krävde ett mer utåtriktat och intensivt arbete än vad vi är vana vid från de flesta andra målgrupper.

Personerna rekryterades och intervjuades under perioden december 2022–mars 2023. Intervjuerna pågick i en till två timmar och hölls via telefon eller videolänk, eller ansikte mot ansikte på olika platser i Sverige.

Eftersom intervjupersonerna varit både utsatta och till viss del hotade var det centralt med flera säkerhetsrutiner. Bland annat fick intervjupersonerna ge

ett muntligt samtycke innan intervjun påbörjades, och deras kontaktuppgifter sparades på ett sätt som gjort det omöjligt för oss att koppla transkripten från intervjuerna till någon individ. Andra viktiga rutiner har handlat om att radera samtliga kontaktuppgifter snarast möjligt eller att försäkra sig om att personen vill och har möjlighet att dela sin berättelse, och att avsluta varje intervju med att fråga om personen behöver stöd från vårdcentralen eller någon organisation.

1.1.4 Vi har även gjort intervjuer för att förstå socialtjänstens verksamhet

För att vidga förståelsen för de utsattas erfarenheter gjorde vi 30 intervjuer med socialtjänsten i fyra kommuner samt med nio olika boenden som finns utspridda i landet. Kommunerna utgör inte ett slumpmässigt och representativt urval, utan valdes för att få kommuner av olika storlek på olika platser i landet: en mindre kommun i norra Sverige, en mellanstor i mellersta Sverige, en större kommun i södra Sverige och två stadsdelar i en storstadsregion. Vi tror att de kommuner och boenden som har ett mer utvecklat arbetssätt kopplat till hedersrelaterat våld och förtryck varit mer motiverade att tacka ja till frågan om att delta i vår studie, än de som saknar kunskap och upplevt brister i sitt eget arbetssätt. Det innebär att studiens resultat kan få en tyngdpunkt som inte nödvändigtvis stämmer överens med det generella läget i landet.

Vi intervjuade:

- 16 socialtjänsthandläggare från socialtjänstens individ- och familjeomsorg – både barn- och vuxenhandläggare från utrednings- och mottagningsenheter
- 4 samtalsstödare som finns kopplade till de fyra kommunerna
- 10 personer som arbetar på nio boenden, varav tre skyddade boenden, tre hem för vård eller boende (HVB-hem) och tre familjehem.

För att förstå hur socialtjänstens stöd och insatser kan utvecklas intervjuade vi även andra yrkesverksamma, som arbetar utanför kommunen: en kommunjurist, två samordnare vid ett Barnahus och tre advokater på två advokatbyråer.

Intervjuerna gjordes via videolänk, via telefon och ansikte mot ansikte under tidsperioden september 2022–april 2023. Intervjuerna tog i genomsnitt en dryg timma.

1.1.5 Vår rapport är inte någon kartläggning men kan öka förståelsen för komplexa problem

Med den här rapporten vill vi lyfta och beskriva erfarenheter från utsattas kontakt med socialtjänstens stöd och insatser, och peka på aspekter eller delar som är

särskilt viktiga för en fungerande stöd- och vårdkedja. Vi har därför valt en kvalitativ metod för att få fördjupad förståelse för området och eftersom förkunskapen på området är begränsad.

Vårt underlag på 20 intervjupersoner med erfarenhet från hedersrelaterat våld och förtryck och socialtjänstens insatser är inte en kartläggning och vi kan inte heller veta hur väl erfarenheterna från våra intervjupersoner stämmer överens med erfarenheterna från andra utsatta. Vi upplever ändå att underlaget är tillräckligt omfattande för att få en fördjupad förståelse för de utsattas erfarenheter eftersom intervjupersonerna beskrivit återkommande teman och på så sätt stärkt materialets giltighet.

Intervjuerna med socialtjänsten och andra yrkesverksamma bekräftade det vi sett i intervjuerna med de utsatta. De olika perspektiven skapade djupare förståelse för olika problem och kunde stärka materialets giltighet ytterligare. Därefter har vi även låtit en referensgrupp reflektera och lämna synpunkter på materialet.

1.2 Rapportens disposition

Kapitel 1 inleder rapporten med en beskrivning av uppdraget, våra frågeställningar och vår metod. I kapitel 2 gör vi en sammanfattning av tidigare kunskap. Vad vet vi om hedersrelaterat våld och förtryck? Hur arbetar socialtjänsten i dag? Vad vet vi från tidigare studier på området? I kapitel 3–7 presenterar vi intervjustudiernas huvudsakliga resultat: de utsattas och socialtjänstens perspektiv utifrån fem problemområden. I grova drag handlar kapitlen om:

- (kapitel 3) socialtjänstens initiala bedömning av den utsattas risker och behov
- (kapitel 4) hur utredningen kan påverkas av att involvera den utsattas vårdnadshavare
- (kapitel 5) hur ett familjeorienterat arbete risker leda till att de utsatta utsätts för våld och påtryckningar från familjen
- (kapitel 6) betydelsen av att under insattstiden tillgodose individens yttre och inre säkerhet samtidigt som hen får stöd för att hantera psykiska och psykiatriska besvär
- (kapitel 7) att flera av de utsattas behov hänger kvar även efter att placeringarna avslutats.

I kapitel 8 besvarar vi studiens frågeställning om det finns skillnader i de insatser som ges till personer som utsätts för hedersrelaterat våld respektive annat relationsvåld. Och i kapitel 9 besvarar vi studiens frågeställning om hur socialtjänsten beaktar särskilda sårbarheter hos personer som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck. Kapitel 10 och 11 har ett juridiskt fokus. Här fördjupar vi två problemområden,

som presenterats tidigare i rapporten, i en analys av delar av det regelverk som styr socialtjänstens arbete. Kapitel 10 handlar om hur vårdnadshavarens starka ställning i socialtjänstens processer hotar barns trygghet och kapitel 11 om hur strävan att hålla ihop familjen kan gå ut över individens rätt till skydd. I kapitel 12 sammanfattar vi våra slutsatser och besvarar studiens frågeställning om kvaliteten i socialtjänstens stöd och insatser. Kapitlet avslutas med våra rekommendationer.

2 Vad vet vi sedan tidigare?

I det här kapitlet beskriver vi övergripande vad vi vet om hedersrelaterat våld och förtryck i dag. Därefter redogör vi kortfattat och förenklat för det regelverk som styr socialtjänstens arbete vid hedersrelaterat våld och förtryck. Slutligen följer en genomgång av tidigare studier om socialtjänstens stöd och insatser till de som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck.

Kapitlet visar bland annat att vissa grupper kan vara särskilt sårbara i en hederskontext, till exempel hbtqi-personer och personer med intellektuell funktionsnedsättning. Det framgår även att det saknas en samlad nationell bild över hedersförtryckets omfattning, och att få studier har undersökt hur utsatta personer upplevt socialtjänstens stöd och insatser. Däremot har flera studier funnit utmaningar i socialtjänstens arbete med målgruppen, på grund av bland annat bristande kompetens, delaktighet och kontinuitet.

2.1 Vad är hedersrelaterat våld och förtryck?

Hedersrelaterat våld och förtryck kan beskrivas som påtryckningar och våld som syftar till att upprätthålla familjens eller släktens kontroll över individen. Kontrollen kan handla om allt från valet av kläder och umgänge till möjligheten att studera, arbeta eller välja sin partner. I sin mest extrema form kan hedersförtrycket bestå av våld och i värsta fall mord. Förtrycket och våldet ska förhindra att gruppens heder skadas eller återupprätta vad som anses vara en förlorad heder.

Normerna i en hederskultur bygger på starka patriarkala eller heteronormativa föreställningar. De patriarkala föreställningarna handlar främst om att kontrollera familjens flickor och kvinnor eftersom det finns en uppfattning om att familjens rykte är avhängigt deras kyskhet och oskuld samt deras faktiska eller påstådda beteende. Hedersförtrycket kännetecknas också av ett starkt kollektivistiskt inslag där individens intresse anses vara underordnat familjens. Det kollektivistiska inslaget gör även att det kan finnas flera våldsutövare och att våldet ofta sanktioneras av andra personer i släkten eller i ett bredare nätverk. I familjer som lever med hedersnormer är det ofta männen som bestämmer, men även kvinnor kan utöva förtryck. Pojkar kan också utsättas för hot och kontroll och förväntas dessutom i

stor utsträckning kontrollera andra kvinnliga familjemedlemmar eller släktingar (prop. 2019/20:131).

Som tidigare beskrivits kan hedersrelaterat våld och förtryck ta sig många olika uttryck. Förtrycket kan handla om att en person inte tillåts ha egna pengar eller nekas utbildning eller egen försörjning. Våldsyftningarna kan exempelvis vara

- psykiskt våld, såsom kränkningar och skuld- och skambeläggning
- socialt våld genom att en person blir isolerad och utfryst från familjen
- sexuellt våld såsom sexuella övergrepp och tvångsäktenskap eller att homosexuella och bisexuella personer tvingas att gifta sig med någon av motsatt kön
- fysiskt våld med allt från enstaka slag till systematisk misshandel och även mord.

Även könsstympling beskrivs som en form av fysiskt våld även om fenomenet också är nära kopplat till det sexuella våldet och strävan att kontrollera flickor och kvinnors sexualitet (Nationellt centrum mot hedersrelaterat våld och förtryck utan årtal-b).

Begreppet hedersrelaterat våld och förtryck är i dag etablerat, och det brukar beskrivas på ett ganska likartat sätt. I faktarutan framgår regeringens definition av begreppet, vilket även är den definition som Nationellt centrum mot hedersrelaterat våld och förtryck utgår från i sitt arbete.

Definition av hedersrelaterat våld och förtryck

Hedersrelaterat våld och förtryck är kopplat till hedersnormer som bygger på starka patriarkala eller heteronormativa föreställningar. De patriarkala föreställningarna tar sig uttryck i kontroll av flickor och kvinnor som sträcker sig från begränsningar i vardagen rörande klädsel, umgänge och rörelsefrihet till begränsningar i val av utbildning, arbete, äktenskap och äktenskapsskillnad. I sin mest extrema form kan hedersnormerna leda till allvarlig brottslighet såsom t.ex. hot om våld och våld, inklusive dödligt sådant. För de individer som försöker trotsa kontrollen kan följderna bli allvarliga.

2.2 Många lever med hedersnormer men en nationell lägesbild saknas

Flera studier har undersökt förekomsten av hedersrelaterat våld och förtryck, men det saknas en heltäckande nationell bild och mörkertalet antas vara stort. En utmaning är också att det saknas en etablerad definition av hur hedersförtryck ska mätas (Ungdomsstyrelsen 2009). Det har gjorts försök med att undersöka hedersförtryckets omfattning på nationell nivå, främst med fokus på hedersnormer kopplade till val av partner. Exempelvis visar en undersökning från Socialstyrelsen

att omkring 5 procent av unga flickor är oroliga för att inte själva få välja sin livspartner (Socialstyrelsen 2007). Bland pojkar är motsvarande andel 3 procent. Eftersom undersökningen genomfördes 2007 är det dock osäkert vilka slutsatser som i dag kan dras utifrån resultatet. Ett par år senare fick Ungdomsstyrelsen liknande resultat: att cirka 7 procent av flickor och 4 procent av pojkar upplever begränsningar i sitt val av partner (Ungdomsstyrelsen 2009).

2.2.1 Flickor är oftare än pojkar utsatta för våld och oskuldskrav

På lokal nivå har förekomsten av hedersrelaterat våld och förtryck undersökts i flera städer. En studie från Örebro universitet har undersökt ungas utsatthet för hedersförtryck och våld i Stockholm, Göteborg och Malmö (Baianstovu, Strid, Cinthio, Särnstedt Gramnaes, & Enelo 2019). Studien visar att 7–9 procent av ungdomarna i årskurs 9 lever med hedersrelaterat våld, såsom fysiskt, psykiskt eller sexuellt våld. Den visar även att flickor är mer utsatta för hedersrelaterat våld än pojkar (7–9 procent jämfört med 3–6 procent). I studien framgår också att både pojkar och flickor utövar kollektivt legitimerat våld gentemot familjemedlemmar eller släkt. Detta tycks vara något vanligare bland pojkar, men resultaten är inte helt entydiga.

Cirka 10–20 procent av ungdomarna i studien anger att de lever med oskuldsnormer som innebär att de förväntas avstå från sex före äktenskapet och att de inte tillåts ha en kärleksrelation. Andelen som lever med oskuldsnormer är densamma i en rapport från Tjejers rätt i samhället (TRIS - tjejers rätt i samhället 2019). I båda studierna är det genomgående betydligt vanligare att flickor upplever krav från sin familj eller släkt som rör oskuld och kärleksrelationer i jämförelse med pojkar.

2.2.2 Könstympling, tvångsäktenskap och omvändelseförsök är andra uttryck för hedersvåld

När gäller andra, mer specifika uttryck för hedersvåldet finns myndighetsrapporter om exempelvis könstympling, omvändelseförsök av hbtqi-personer och bortförande av barn och unga för tvångsäktenskap och uppfostringsresor. Socialstyrelsen uppskattar att runt 68 000 flickor och kvinnor i Sverige kan ha varit utsatta för någon form av könstympling (Socialstyrelsen 2023a). I en undersökning från Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (MUCF) framgår att 5 procent av hbtqi-personer har utsatts för någon form av allvarigare omvändelseförsök såsom tvångsäktenskap, uppfostringsresor eller så kallad omvändelseterapi (Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor 2022). En undersökning från Länsstyrelsen Östergötland visar även att kommunerna 2019 hade kännedom om 199 personer som förts bort ur landet på grund av hedersmotiv. Det faktiska antalet bortförda personer förväntas däremot vara betydligt högre (Länsstyrelsen Östergötland 2020). När

det gäller förekomsten av barn- och tvångsäktenskap är den nationella statistiken på området mycket begränsad, vilket gör det svårt att uppskatta omfattningen (Socialstyrelsen 2019).

2.2.3 Anmälningar till den nationella stödlinjen ökar

En bild av hedervåldets utbreddhet ges även av den statistik som beskriver antalet ärenden till den nationella stödlinjen samt antalet anmälda brott och domar med koppling till hedersförtryck. Under 2021 hanterade den nationella stödlinjen 817 ärenden, jämfört med 298 ärenden 2015 (Länsstyrelsen Östergötland 2022). Under 2015–2021 inkom även 604 polisanmälningar om äktenskapstvång, 106 anmälningar om barnäktenskapsbrott och 240 anmälningar om könsstymning (Nationellt centrum mot hedersrelaterat våld och förtryck utan årtal-c).

2.2.4 Vissa grupper är särskilt sårbara i en hederskontext

Vissa grupper kan beskrivas som särskilt sårbara för hedersrelaterat våld och förtryck, så att konsekvenserna blir särskilt allvarliga. Bland dessa grupper finns hbtqi-personer och personer med intellektuell funktionsnedsättning, enligt etablerade definitioner av hedersrelaterat våld och förtryck (prop 2019/20:131; Socialstyrelsen 2021). Socialstyrelsen har även pekat på att kvinnor med utländsk bakgrund tillsammans med andra riskfaktorer kan vara särskilt sårbara, när det gäller utsatthet för våld (Socialstyrelsen 2023c). Ytterligare en grupp är de som utsätts för människohandel och prostitution, i kombination med hedersrelaterat våld och förtryck (Olsson, Strand, & Källvik 2022). Nedan följer en beskrivning av faktorer som kan göra att hbtqi-personer, personer med intellektuell funktionsnedsättning och kvinnor med utländsk bakgrund kan vara särskilt sårbara för hedersrelaterat våld och förtryck och annat våld.

Heteronormativa föreställningar kan göra att hbtqi-personer blir särskilt utsatta

Heteronormativa föreställningar är ett centralt inslag i hederskulturer, vilket gör att hbtqi-personer kan vara särskilt sårbara och utsatta för hedersvåld. Att bryta mot heteronormativa föreställningar om sexuell läggning, könsidentitet eller könsuttryck är ofta tabu i en hederskontext och anses utgöra ett hot mot familjens heder. Om en familj får reda på att en son eller dotter är homosexuell, bisexuell, trans- och/eller queerperson kan kontrollen öka och bli mer våldsamt. Många hbtqi-personer utsätts också för så kallade omvändelseförsök där familj eller släkt försöker ”omvända” dem till att bli heterosexuella, exempelvis genom att hålla en religiös ritual, föra bort dem till släktens ursprungsland eller tvinga fram ett äktenskap med en partner av motsatt kön. Eftersom det ses som skamfyllt att avvika från heteronormen

kan hbtqi-personer ha skuldkänslor gentemot sina föräldrar och i vissa fall själva tänka att de är sjuka eller syndiga (Nationellt centrum mot hedersrelaterat våld och förtryck utan årtal-a; prop 2019/20:131 ; Socialstyrelsen 2021).

Personer med intellektuell funktionsnedsättning kan vara i en beroendeställning till familjen

Ytterligare en särskilt sårbar grupp i en hederskontext är personer med intellektuell funktionsnedsättning. Familjen kan känna en skam över en familjemedlem med funktionsnedsättning, vilket gör att förtrycket kan ta sig delvis andra former. Det kan exempelvis handla om passivt våld, genom att neka personen rätt till praktiskt stöd såsom insatser enligt lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS-insatser) eller hjälp med att delta i aktiviteter. Personer med intellektuell funktionsnedsättning kan även vilseledas till att ingå i äktenskap utan att de förstår konsekvenserna av giftermålet. Gruppen är också särskilt sårbar eftersom de ofta står i en beroendeställning till familjen och kan ha svårt att veta hur de ska bete sig för att följa familjens normer. Exempelvis kan de lättare än andra avslöja information om sådant som anses skamfyllt i en hederkontext (Nationellt centrum mot hedersrelaterat våld och förtryck utan årtal-a; prop 2019/20:131; Socialstyrelsen 2021).

Bristande språkkunskaper kan göra att personer med utländsk bakgrund är särskilt sårbara

Utländsk bakgrund, tillsammans med andra riskfaktorer, kan också innebära en särskild sårbarhet för våld. Det kan handla om att ha bristande kunskaper i svenska språket, sakna kunskap om det svenska samhället eller inte veta vilka rättigheter man har. Det kan även leda till en stark beroendeställning gentemot våldsutövaren och ett begränsat socialt nätverk. Dessa faktorer kan tänkas göra det svårare att söka hjälp. Etnisk diskriminering kan också göra personer med utländsk bakgrund särskilt sårbara när de söker hjälp från samhället (Socialstyrelsen 2023c).

2.3 Socialtjänsten har ansvar att stödja personer som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck

Med stöd av LVU och socialtjänstlagen (2001:453), SoL, har socialtjänsten ansvar för att ge stöd till de som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck.

2.3.1 Socialtjänstens mål

Socialtjänstlagens portalparagraf beskriver de övergripande målen för socialtjänsten: att främja människors ekonomiska och sociala trygghet, jämlikhet i levnadsvillkor och aktiva deltagande i samhällslivet. Verksamheten ska bygga på respekt för

människornas självbestämmanderätt och integritet (1 kap. 1 § SoL). Socialtjänsten är skyldig att inleda en utredning av barn och vuxna om de bedömer att det finns förhållanden som skulle kunna leda till en åtgärd från nämnden (11 kap. 1 § SoL).

Det finns också särskilda bestämmelser för barn och unga, som bland annat anger att socialnämnden ska verka för att barn och unga växer upp under trygga och goda förhållanden, och främja en allsidig personlighetsutveckling och en gynnsam fysisk och social utveckling (5 kap. 1 § SoL). När det gäller barn som vårdas i familjehem, jourhem, annat enskilt hem, stödboende eller hem för vård eller boende ska socialnämnden bland annat medverka till att de får god vård och fostran och i övrigt gynnsamma uppväxtförhållanden samt verka för att de får lämplig utbildning och den hälso- och sjukvård som de behöver (6 kap. 7 § SoL). Socialnämnden ska särskilt uppmärksamma barnets eller den unges hälsa, utveckling, sociala beteende, skolgång och relationer till anhöriga och andra närstående (6 kap. 7 b § SoL).

Kvalitet inom socialtjänsten

SoL innehåller särskilda bestämmelser om god kvalitet (3 kap. 3 §). På övergripande nivå lyfts att insatserna ska ges i enlighet med de mål som lagen anger och att insatserna ska svara mot den enskildes behov. Lagen definierar inte kvalitetsbegreppet närmare, men i förarbetena nämns en rad områden som viktiga för en god kvalitet: rättssäkerhet, den enskildes medinflytande, en lätt tillgänglig vård och service, en välfungerande arbetsledning, en lämplig sammansättning av ett arbetslag, ett genomtänkt arbetssätt samt uppföljning och utvärdering av insatser (prop 1996/97:124). Därutöver har vi identifierat viktiga kvalitetsaspekter för placerade barn och unga, såsom delaktighet, information, bemötande, sociala relationer, hälsa och omsorg och självständighet (Vård- och omsorgsanalys 2018). Dessa delar har tillsammans bidragit till hur vi i denna studie ser på kvalitet i socialtjänstens stöd och insatser.

En kort och begränsad tradition av tillämpbar forskning inom socialt arbete

SoL har inte några särskilda bestämmelser som anger att arbetet ska utföras i enlighet med vetenskap och beprövad erfarenhet. Dessutom finns en begränsad och kort tradition av tillämpbar forskning inom socialt arbete. Det finns därför små möjligheter för socialtjänsten att arbeta utifrån vetenskapligt utvärderade metoder (Forte 2019, 2020). I vår studie upplever socialtjänsten detta som ett hinder för att utföra ett verkningfullt arbete. Samma sak uppmärksammas i betänkandet Hållbar socialtjänst – en ny socialtjänstlag där man också föreslår att socialtjänstens verksamhet ska bedrivas i överenskommelse med vetenskap och beprövad erfarenhet (SOU 2020:47).

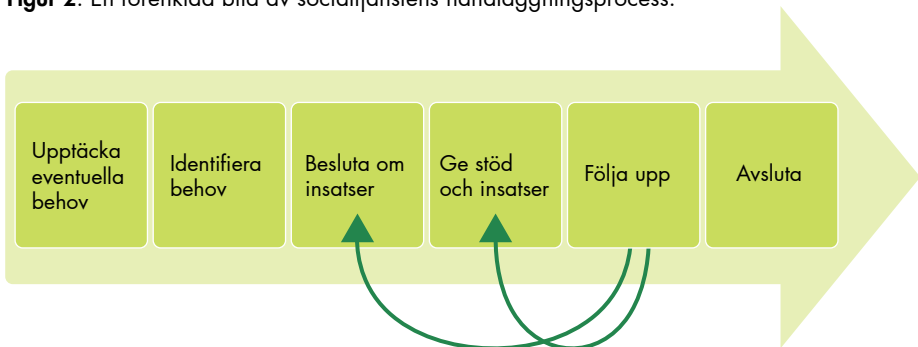

2.3.2 Organisation arbetsätt och regelverk

Vi har inte funnit någon källa som beskriver socialtjänstens hela arbetsprocess för både barn och vuxna, men delar av processen finns beskrivna i Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd (SoSFS 2014:6) om handläggning av ärenden som gäller barn och unga, i bestämmelserna i SoL om handläggning, i äldre förarbeten till SoL (prop. 1996/97:124) och på Socialstyrelsens webbplats Kunskapsguiden.

Vår uppfattning är att socialtjänstens arbete i stora drag handlar om att upptäcka och identifiera behov, besluta om insatser, ge stöd och insatser och följa upp klienten till dess att behoven är tillgodosedda och då avsluta ärendet, se figur 2 nedan. Kraven på att följa upp insatserna är betydligt tydligare när det gäller barn, eftersom kommunerna har ett mycket mer långtgående ansvar för de som ännu inte blivit myndiga. Under hela processen är socialtjänsten styrd av lagar, föreskrifter och allmänna råd.

Figur 2. En förenklad bild av socialtjänstens handlägningsprocess.

Nedan följer en kort beskrivning av socialtjänstens stöd och insatser inom stöd- och vårdkedjan och det regelverk som påverkar arbetet.

Upptäcka eventuella behov

För att socialtjänsten ska upptäcka barn som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck krävs ofta att andra verksamheter uppmärksammar tecken och gör en orosanmälan, om den unge inte själv tar kontakt med socialtjänsten. Bland annat är myndigheter som arbetar med barn skyldiga att anmäla sin oro till socialtjänsten (14 kap. 1 § SoL). Stockholms stad har kartlagt stadens samtliga orosanmälningar som lett till en utredning, och sett att de vanligaste anmälarna vid misstanke om hedersrelaterat våld och förtryck är skolan, följt av Polisen tillsammans med socialtjänsten. Andra anmälare är hälso- och sjukvård och privatpersoner (Stockholms stad 2022).

Det finns möjlighet att göra en orosanmälan även för personer som är över 18 år, men ingen lagstadgad skyldighet.

Identifiera behov

När orosanmälan nått socialtjänsten tas den oftast emot av socialtjänsthandläggare i en socialjour eller ett mottag, som gör en akut skyddsbedömning och en så kallad förhandsbedömning. Förhandsbedömningen kan mynna ut i att en utredning ska inledas, och då lämnas ärendet oftast vidare till socialtjänstens utredningsenhet. Utredningen ska kartlägga behovet av stöd och akut hjälp, våldets karaktär och omfattning, våldets konsekvenser för den våldsutsatta, den våldsutsattas sätt att hantera sin situation, den våldsutsattas nätverk, eventuellt behov av stöd i föräldraskap, och behovet av stöd och hjälp på både kort och lång sikt. Det framgår av Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd (HSLF-FS 2022:39) om våld i nära relationer.

Besluta om insatser

En utredning kan resultera i att den utsatta beviljas olika former av stöd och insatser. Insatser till våldsutsatta vuxna bygger alltid på frivillighet och samtycke (jfr 1 kap. 1 och 3 § SoL), och enligt Socialstyrelsens allmänna råd kan det exempelvis handla om information, råd och samtalsstöd. Utredningen kan också resultera i bedömningen att den utsatta behöver placeras på ett boende (HLSF-FS 2022:39). Om den utsatta är ett barn kan insatser ges utifrån SoL, och de bygger då på frivillighet och samtycke från vårdnadshavare och från barn över 15 år (Socialstyrelsen 2023b). Under vissa förutsättningar kan barn tvångsvårdas enligt LVU, om det kan antas att vårdnadshavare och/eller barnet inte kommer att samtycka till den vård som behövs. Insatserna kan bestå av placering på boende, såsom HVB eller familjehem, eller öppenvårdsinsatser såsom samtalsstöd eller kontaktperson. Därutöver kan socialtjänsten bevilja insatser för att våldsutövaren ska ändra sitt beteende, exempelvis familjebehandling (HLSF-FS 2022:39).

Ge stöd och insatser

Våldsutsatta barn kan exempelvis placeras på ett HVB, familjehem eller stödboende. Vården till barn och unga på ett sådant boende ska vara trygg, säker, ändamålsenlig samt präglad av kontinuitet, enligt Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd (SOSFS 2012:11) om socialnämndens ansvar för barn och unga i familjehem, jourhem eller hem för vård eller boende. Ändamålsenlig vård innebär att den ska anpassas efter individens förutsättningar och behov. Med kontinuitet avses att placerade barn och unga ska ha möjligheten att bygga upp varaktiga och förtroendefulla relationer utanför det egna hemmet (Socialstyrelsen 2020d).

Våldsutsatta vuxna som behöver skydd kan placeras på ett skyddat boende. Sådana boenden regleras inte i SoL, men i Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd framgår att socialtjänsten vid behov ska erbjuda våldsutsatta vuxna ett lämpligt tillfälligt boende (HSLF-FS 2022:39). Det framgår också att skyddade boenden ska ha tillräcklig bemanning och skyddsanordningar. I de allmänna råden

står det även att personal som genomför insatser för våldsutsatta bör ha kunskap om våld och kunna omsätta kunskapen i praktiken.

Socialtjänstens öppna insatser till våldsutsatta regleras inte i någon större utsträckning. Vid insatser till våldsutsatta barn ska man utgå från barnets behov av skydd, råd och stöd samt vård och behandling (HLSF-FS 2022:39). Därutöver ska socialtjänsten verka för att våldsutövaren ändrar sitt beteende, och efter utredning erbjuda våldsutövaren insatser med utgångspunkt i hens förutsättningar och behov (HLSF-FS 2022:39). I detta arbete ska socialtjänsten särskilt beakta säkerheten för den som utsatt för våld.

Följa upp

Vid vård på HVB, familjehem eller stödboende ska socialtjänsten noga följa vården och föra samtal med barnet och den eller dem som tagit emot barnet (6 kap. 7 b § SoL). Syftet med uppföljningen är bland annat att säkerställa att vården är trygg och utgår från barnets behov (SOSFS 2012:11). SoL:s krav på att noga följa vården nämner inte placeringar på skyddat boende (6 kap. § 7 b SoL), även om det finns förslag på en ny reglering om detta (lagrådsremiss). Därmed saknas i dag lagkrav som specificerar att socialtjänsten ska göra individuella uppföljningar av vuxna som placeras på skyddat boende. Däremot har kommuner enligt 3 kap. 3 § SoL ett generellt ansvar för att följa upp kvaliteten i sina egna verksamheter och i verksamheter som kommunen överlåtit till en annan aktör (prop 1996/97:124; prop 2009/10:131).

Avsluta

Socialtjänsten ska tillgodose det behov av stöd och hjälp som barn och unga kan ha efter att en placering upphört (5 kap. 1 § SoL). Om en ungdom ska flytta till ett eget boende efter placeringen bör socialtjänsten tillgodose behovet av stöd och hjälp med frågor som rör ekonomi, bostad, studier eller arbete, enligt Socialstyrelsens allmänna råd (SOSFS 2012:11). Någon motsvarande reglering finns inte för våldsutsatta vuxna eftersom SoL bygger på frivillighet och vuxna förväntas söka hjälp på nytt när en insats avslutats.

2.4 Tidigare studier visar på återkommande utmaningar

Ett antal tidigare studier har undersökt socialtjänstens arbete med personer som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck. Däremot finns få studier utifrån ett brukarperspektiv, som alltså tar upp hur utsatta i en hederskontext upplever socialtjänstens stöd och insatser. I stället baseras tidigare forskning till stor del på intervjuer med yrkesverksamma som möter utsatta personer samt till viss del på granskningar av socialtjänstens ärenden.

Få studier och rapporter har undersökt de insatser och det stöd som ges till denna

grupp under en placering på exempelvis skyddat boende, HVB eller familjehem. Det är också brist på kunskap om socialtjänstens eftervård och insatser till personer som utsätts för hedersförtryck efter avslutad placering.

Det finns därmed ett stort behov av mer kunskap om vilka erfarenheter utsatta personer har av socialtjänsten samt en mer heltäckande bild av socialtjänstens stöd och insatser längs hela stöd- och vårdkedjan.

Nedan beskrivs några utmaningar som framträder i tidigare studier och rapporter om socialtjänstens stöd och insatser till personer som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck och även till viss del till barn som är utsatta för våld i nära relationer generellt.

2.4.1 Många handläggare saknar erfarenhet och kunskap

I en studie av Helén Olsson undersöks vilka erfarenheter personer som varit utsatta för hedersförtryck har av socialtjänstens stöd och insatser (Olsson 2022). De utsatta upplever att handläggarna inte förstår dem eller att de blir avvisade, exempelvis för att de inte har den kunskap som krävs för att bedöma och förstå de utsattas situation. Även andra tidigare studier tyder på kunskapsbrist inom socialtjänsten när det gäller hedersrelaterat våld och förtryck, både bland enskilda handläggare och i verksamheten i stort. Exempelvis beskriver en rapport från Länsstyrelsen i Dalarna att nyexaminerade socionomer till stor del saknar kunskap om våld i nära relationer och hedersrelaterat våld, och att det då blir upp till den enskilda verksamheten att vidareutbilda personalen (Länsstyrelsen Dalarnas län 2018). Samtidigt upplever yrkesverksamma att socialtjänsterna sällan underhåller den kunskap som finns i verksamheten och att kunskapen ofta är personbunden och knuten till enskilda handläggare. I kombination med hög personalomsättning blir det svårt att bibehålla goda kunskaper om hedersvåld.

En rapport från Göteborgs stad har dessutom visat att många som arbetar med hedersärenden är relativt nyexaminerade och har begränsad erfarenhet av att arbeta med hedersproblematik (Göteborgs stad 2020). Denna bild bekräftas också av en annan studie som visar att en allt större andel av socialtjänstens socialtjänsthandläggare är unga, och att en majoritet har arbetat i mindre än tre år som socialtjänsthandläggare. Mellan en femtedel och en fjärdedel av socialsekreterarna i denna studie anger också att de utför arbetsuppgifter som de saknar tillräcklig utbildning och erfarenhet för, och att många socialtjänsthandläggare börjar sitt yrkesliv med att arbeta med barn och unga inom socialtjänsten (Tham & Kåreholt 2023). Vidare har Vård- och omsorgsanalys tidigare visat att var fjärde handläggare inom socialtjänsten är under 30 år samt att svårigheterna att rekrytera socialtjänsthandläggare är störst inom den sociala barn- och ungdomsvården (Vård- och omsorgsanalys 2019). Därmed är det tänkbart att bristande kompetens och

erfarenhet kan vara ett särskilt stort problem på de avdelningar som möter unga som utsätts för hedersförtryck.

2.4.2 Kompetensbristen kan få allvarliga konsekvenser

Brist på kompetens och förståelse för hederskontexten kan enligt rapporten från Göteborgs stad och en ny rapport från Jämställdhetsmyndigheten leda till misstag som kan utsätta den drabbade för fara, exempelvis genom att handläggare tar kontakt med den utsattas familj utan att först göra en skyddsbedömning (Jämställdhetsmyndigheten 2022). Att kompetensen ofta är personbunden kan också, enligt Göteborgs stads rapport, leda till ojämlikheter och skillnader i stöd och insatser beroende av vilken socialtjänsthandläggare man möter. På en organisatorisk nivå kan kompetensbrist även leda till att det saknas skriftliga rutiner, handlingsplaner och stöd för att implementera arbetssätt (Länsstyrelsen Dalarnas län 2018). Samtidigt framkommer att kunskapsnivån ökar och att många yrkesverksamma och verksamheter vill stärka kompetensen (Göteborgs stad 2020; Länsstyrelsen Dalarnas län 2018).

2.4.3 Oklart vilket stöd de utsatta kan få på olika boenden

Det har gjorts få studier som särskilt fokuserar på det stöd som utsatta i en hederskontext får under en placering, exempelvis på familjehem, skyddade boenden eller HVB. Det framkommer däremot i Helén Olssons studie (2022) att utsatta personer kan ha negativ erfarenhet av familjehem och upplever att fokus främst legat på att tillgodose de mest grundläggande behoven. Samtidigt tyder rapporter på att det kan vara svårt för socialtjänsten att hitta familjehem med kompetens inom hedersvåld och att kommuner många gånger placerar utsatta i familjehem eller skyddade boenden som saknar denna kunskap (Jämställdhetsmyndigheten 2022; Länsstyrelsen Dalarnas län 2018). Enligt Socialstyrelsens kartläggning av skyddade boenden från 2020 anger dock 90 procent av samtliga boenden att de har personal med kompetens inom hedersrelaterat våld (Socialstyrelsen 2020c). I kartläggningen definieras kompetens som att någon i personalen, eller bland boendets volontärer, har genomgått utbildning inom området.

2.4.4 Barns perspektiv kommer inte alltid fram i utredningarna

I Helén Olssons studie (2022) framkommer att bristande delaktighet i beslut om insatser och stöd kan förstärka känslan av utsatthet hos personer med erfarenhet av hedersrelaterat våld och förtryck. I rapporten från Göteborgs stad (2020) beskrivs också att barn inte är tillräckligt delaktiga i ärenden som rör hedersförtryck. De menar att barns berättelser går förlorade under processen och att socialtjänsten

ibland gör andra bedömningar än barnet när det gäller utsatthet och behov av insatser.

Tidigare studier om våldsutsatta barn visar också att barn kan hamna i skymundan i socialtjänstens utredningar. Exempelvis var det bara i 8 procent av fallen som socialtjänsten talade med barnet under den initiala skyddsbedömningen, och bara i hälften av fallen hördes barnet under utredningen utan föräldrarnas närvaro (van Ufford, Heimer, Schön, & Linell 2022). I en annan studie var det bara i hälften av ärendena som våldsutsatta barn tillfrågades om sin inställning till stöd och skydd från socialtjänsten (Heimer & Pettersson 2023).

Den tidigare nämnda rapporten från Göteborgs stad visar att det ibland är föräldrarnas perspektiv som är avgörande när socialtjänsten väljer insatser och fattar beslut för barn som utsätts för hedersförtryck (2020). Ett exempel är att barn ibland återförs till sin familj efter en kort LVU-placering, utan att få en tydlig förklaring till varför skyddsbehovet upphört. Det kan också handla om att stödinsatser avslutas på föräldrars initiativ utan en uppföljande kontakt med barnet. Det framkommer även att åtta av tio socialtjänster brustit i att göra barn delaktiga i vården i samband med placeringar på hem som drivs av Statens institutionsstyrelse (SiS), enligt en tillsyn av socialtjänstären som rör barn och unga av Inspektionen för vård och omsorg (IVO). Bland annat anges att socialtjänsten följt upp barnets situation genom att tala med vårdnadshavaren i stället för barnet (IVO 2023).

Jämställdhetsmyndigheten visar också i en rapport att socialtjänstens kontakter med familjen kan utsätta barn för fara. Exempelvis kan barn riskera att utsättas för våld och repressalier när familjen får reda på att barnet kontaktat socialtjänsten (Jämställdhetsmyndigheten 2022).

2.4.5 Ett familjefokus kan gå ut över barnskyddsperspektivet

Socialtjänsten i Sverige har traditionellt beskrivits som familjeorienterad, även om detta senare har kompletterats med ett stärkt barnperspektiv. Familjeorienteringen innebär exempelvis att socialtjänsten jobbar tillsammans med familjer, att skyddsplaceringar av barn ska vara tillfälliga och att målet ska vara att barn senare återförenas med sina familjer (Backe-Hansen, Höjer, Sjöblom, & Storø 2013). Även lagstiftningen understryker vikten av att bibehålla kontakt mellan barn och deras familjer. En tidigare studie har beskrivit att det kan finnas en motsättning mellan att å ena sidan involvera familjen i beslut om stöd och insatser, å andra sidan stärka barns delaktighet och möjlighet till skydd (Heimer & Pettersson 2023). Tidigare studier och rapporter ger också bilden av att socialtjänsten främst jobbar med frivilliga insatser för våldsutsatta barn, att familjerna oftast erbjuds öppna insatser i form av familjebehandling och att placeringarna är mycket få (Heimer & Pettersson 2023; van Ufford et al. 2022) samtidigt som det finns mycket begränsad kunskap om evidensbaserade metoder vid hedersrelaterat våld och förtryck inom öppenvården

(SBU 2019; Socialstyrelsen 2020b). I en kunskapsöversikt och vägledning av Länsstyrelsen Östergötland lyfts också att socialtjänstens familjeperspektiv kan göra det svårt för unga som utsätts för hedersförtryck att få skydd eftersom vårdnadshavarna har stor rätt att bestämma över insatsen. Samma översikt pekar på att socialtjänsten ibland inriktar sig på att så långt som möjligt hålla ihop familjen i stället för att utgå från ett barnskyddsperspektiv (Länsstyrelsen Östergötland 2011).

2.4.6 Brist på kunskap om målgruppens vård och insatser när en placering avslutas

Få studier tycks ha undersökt socialtjänstens eftervård och stöd till personer som utsätts för hedersförtryck, när en placering avslutats. I en kartläggning av skyddade boenden drar tre länsstyrelser dock slutsatsen att det långsiktiga stödet till målgruppen behöver stärkas. Man kommer fram till att skyddade boenden ofta hjälper till med stöd och kontakter med andra myndigheter efter avslutad placering men att socialtjänstens insatser under utslussningsfasen ofta saknas eller avslås (Länsstyrelserna 2019). Planer för utslussning och fortsatt stöd efter placeringen saknas också i de flesta fall, enligt rapporten. Därtill visar en rapport från Länsstyrelsen Östergötland att det långsiktiga stödet till målgruppen, i form av bearbetning, rehabilitering och utslussning, är mindre utvecklat och svårare att få tillgång till än det akuta skyddet (Länsstyrelsen Östergötland 2011). I samma rapport beskrivs även att personer som utsätts för hedersförtryck ofta kan behöva långsiktigt praktiskt, känslomässigt, socialt och säkerhetsmässigt stöd. Även Jämställdhetsmyndigheten har konstaterat att det finns brister i socialtjänstens långsiktiga stöd till ungdomar som utsätts för hedersförtryck (Jämställdhetsmyndigheten 2022).

2.4.7 Hög arbetsbelastning och personalomsättning försvårar socialtjänstens arbete

Tidigare studier och rapporter vittnar om utmanande arbetsförhållanden inom socialtjänsten, exempelvis hög arbetsbelastning och personalomsättning (Akademikerförbundet SSR 2019; Arbetsmiljöverket 2018; Framtidens Karriär Socionom utan årtal; Inspektionen för vård och omsorg 2023; Tham & Kåreholt 2023). I en tillsyn som omfattade 50 procent av samtliga socialtjänster i landet fann Arbetsmiljöverket (2018) att verksamheten präglades av en ohälsosam arbetsmiljö med obalans mellan krav och resurser. Många socialtjänsthandläggare hade ett stort och ständigt ökande antal ärenden, som dessutom var komplexa och psykiskt påfrestande, samtidigt som det rådde brist på tid och personal. Denna bild bekräftas i Tham och Kåreholts rapport (2022). I Arbetsmiljöverkets tillsynsrapport framkommer därutöver att brister i arbetsmiljön leder till hög

personalomsättning och tydliga tecken på att medarbetarna flyr från vissa delar av socialtjänsten. Även Akademikerförbundet SSR har visat att socialtjänsten har en hög personalomsättning; drygt 30 procent av socialsekreterarna lämnar arbetet under en ettårsperiod. En ansträngd arbetsmiljö och hög personalomsättning kan tänkas påverka socialtjänstens arbete och mötet med klienterna på en rad olika vis. Vård- och omsorgsanalys har tidigare beskrivit att personalomsättningen kan göra det svårt att upprätthålla en hög kontinuitet till klienterna till följd av återkommande byten av handläggare (Vård- och omsorgsanalys 2019).

Den tidigare nämnda rapporten från Göteborgs stad pekar därutöver på att personalomsättningen försvårar samverkan mellan socialtjänsten och andra myndigheter eftersom personal ofta byts ut (Norberg & Thörn, 2020). Vidare har IVO (2023) funnit brister i socialtjänstens uppföljning av vården i samband med att barn och unga är placerade. Det är också tänkbart att en hög arbetsbelastning och brist på tid kan minska socialtjänstens möjligheter att följa vården.

2.4.8 Det finns mer kunskap om eftervård för barn och unga generellt

Det finns något mer kunskap om eftervården för placerade barn och unga generellt. Enligt en tidigare rapport från Vård- och omsorgsanalys finns flera studier som tyder på att unga som varit placerade inte erbjuds tillräcklig eftervård och att de inte får några särskilda stödinsatser vid övergången till vuxenlivet. I rapporten framgår också att dessa barn själva anser att de behöver mycket stöd efter avslutad placering, och fortsatt kontakt med socialtjänsten, för att kunna leva ett självständigt och tryggt liv. Det handlar exempelvis om praktiskt stöd och hjälp med att klara av vardagliga aktiviteter, känslomässigt stöd och hjälp med att hitta ett socialt sammanhang (Vård- och omsorgsanalys 2018). I en studie av Statens beredning för medicinsk och social utvärdering (SBU) framgår också att endast 6 av 81 kommuner erbjuder någon form av stöd till unga som flyttar från ett familjehem eller HVB (SBU 2020). En annan studie visar att kontakten med socialtjänsten i många fall upphör efter avslutad placering och att unga kan oroa sig för boende och ekonomi och önska praktiskt stöd för att anpassa sig till vuxenlivet (Höjer & Sjöblom 2011a). I en intervjustudie med socialchefer framgår dessutom att endast 2–4 procent av kommunerna erbjuder någon form av riktad särskilt insats till ungdomar efter att deras placering avslutas (Höjer & Sjöblom 2011b). Av samma studie framkommer även att 75 procent av alla kommuner saknar rutiner för eftervården av placerade barn och unga. Utöver detta har SOS Barnbyar tagit fram en rapport som visar att varannan kommun anser att de bara delvis lever upp till SoL:s krav på att erbjuda placerade barn och unga fortsatt stöd efter avslutad heldygnsvård (Barnbyar 2022). Enligt rapporten ser också socialtjänsten behov av bättre eftervård för placerade barn och unga när det exempelvis gäller boende, ekonomi, psykisk hälsa, samhällsorientering och sociala kontakter och nätverk.

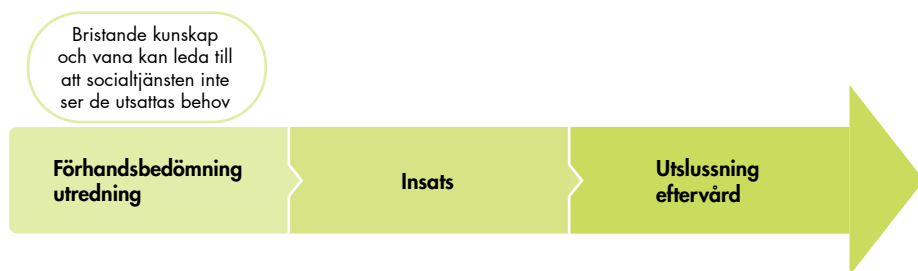
3 Brist på kunskap och vana under utredningen

I det här kapitlet beskriver vi erfarenheter från socialtjänstens förhandsbedömning och utredning. Känner de utsatta att socialtjänsthandläggarna förstår dem? Och hur är det för socialtjänsthandläggare att utreda hedersrelaterat våld och förtryck?

Detta är våra viktigaste resultat:

- Utsatta upplever att socialtjänsten inte alltid ser deras behov och att handläggarna missar hedersproblematiken.
- Utsatta berättar om allvarliga konsekvenser när socialtjänsten missat deras behov.
- Socialtjänsthandläggarna beskriver utredningsarbetet som svårt och komplext. Flera pekar på att det behövs kunskap och vana men menar att arbetet är svårt ändå.
- Handläggarna har svårt att veta vilka frågor som ska ställas under förhandsbedömningen och utredningen. Det är särskilt svårt när de utsattas behov inte är akuta och ligger i gråzonen.

Figur 3. Problem under förhandsbedömningen och utredningen.

3.1 Det finns utsatta som inte känt sig förstådda

I intervjuerna framkommer flera exempel från utsatta som upplevt att socialtjänsthandläggarna inte sett deras behov. En beskriver att hennes våldsutsatthet blivit

ifrågasatt, trots att hon haft blåmärken på kroppen. Någon annan berättar att socialtjänsthandläggarna hakat upp sig på att övriga familjemedlemmar inte utsatts för våld, så varför skulle då hon utsättas? Andra lyfter att handläggarna helt enkelt inte trott dem, eller att de måste försvara sina berättelser.

Konsekvenserna kan bli allvarliga när socialtjänsten inte lyckas se de utsattas behov, till följd av felaktiga, avbrutna eller obefintliga insatser. Exempelvis har en utsatt varit med om att olika socialtjänsthandläggare gjort helt olika bedömningar. Till en början ansåg socialtjänsten att hon inte behövde skydd eller stöd, och kontakten avslutades snabbt. Vid nästa kontakt uppfattade socialtjänsten däremot ett stort skyddsbehov och den utsatta placerades på skyddat boende. Hon upplevde att den senare handläggaren hade mer kunskap än den första. Någon annan har varit med om att socialtjänsten försökt få henne att stanna kvar hos sin partner, trots att hon sökt skydd från honom.

Flera som varit minderåriga under kontakten beskriver också att socialtjänsten inte trott dem eller inte sett allvaret i situationen. Flera av dem säger även att socialtjänsten aldrig benämnde hedersproblematiken. De uppfattade att socialtjänsten såg det som något annat, exempelvis konflikter eller tonårsproblematik. De utsatta kopplar detta till en kunskapsbrist hos socialtjänsten och önskar att handläggarna hade agerat annorlunda och ställt helt andra krav på vårdnadshavarna.

Andra berättar om att ärendena avslutats eftersom deras föräldrar tackat nej till frivilliga insatser. Socialtjänsten har dock mycket små möjligheter att ställa krav på vårdnadshavarna och driva igenom insatser mot deras vilja. Detta beskrivs närmare i fördjupningen om regelverket i kapitel 10.

” Det blev inte så mycket mer som hände. Socialtjänsten hade inte kunskap om hedersrelaterat våld, eller bevisning. De lämnade det utan att göra så mycket, de visste inte vad de skulle göra. Allt lades ner.”

Någon annan uttrycker att socialtjänsten inte engagerat sig tillräckligt eller ens försökt att förstå behoven, och hon önskar att socialtjänsthandläggarna hade ställt fler frågor och skapat trygghet för att få henne att våga berätta mer.

Flera nämner även att de haft kontakt med unga, nyutexaminerade handläggare som saknat erfarenhet. De upplevde att dessa handläggare var osäkra och fokuserade på fel saker, såsom att det fanns en konflikt i familjen snarare än en hedersproblematik. Någon säger även att socialtjänsthandläggarnas knappa erfarenhet lett till en långsammare process, eftersom de flera gånger behövt rådfråga kollegor med längre erfarenhet.

Men det finns även goda exempel. Nästan alla utsatta som intervjuats har någon gång upplevt en trygg och respektfull relation inom socialtjänsten. En beskriver att hon mött socialtjänsthandläggare som saknat specifik hederskompetens men samverkat med en organisation som haft specialkunskaper i frågan. Samma person

upplevde en tydlig skillnad mellan socialtjänsten och organisationen. Hon slapp att förklara allt själv och upplevde att organisationen ställde bättre frågor. Det går i linje med vad andra beskriver, om hur skönt och tryggt det varit att träffa socialtjänsthandläggare med kompetens och kunskap inom heder. Men det finns även dem som träffat handläggare som saknat sådana expertkunskaper men ändå lyckats möta den utsatta och se behoven genom att vara engagerad och lyhörd.

” De var väldigt snälla. Trots att jag inte pratade svenska och hade tolk förstod de mig ändå, det kommer jag aldrig glömma.”

” De betedde sig på ett sätt som fick mig säga sanningen till dem. Jag berättade allt för dem utan att veta vad som vad som skulle hända.”

3.2 Många inom socialtjänsten tycker att det är svårt att veta vilka frågor som ska ställas till den utsatta

Nästan alla handläggare som arbetar med att utreda barn säger att det är svårt att göra en skydds- och riskbedömning. De menar att det kräver mycket vana eller någon form av stöd, och att det är svårt att veta vilka frågor som ska ställas, vilket även styrks av tidigare studier (Olsson & Bergman 2022). Svårigheten lyfts av både vuxenhandläggare och barnhandläggare, men vuxenhandläggarna framstår som mer trygga i arbetet jämfört med barnhandläggarna. De menar att det är ett svårt jobb men att det går att utföra med mycket kunskap, stöd och vana.

En vuxenhandläggare beskriver utmaningen och säger att socialtjänsten generellt sett behöver mer kunskap och stöd för att göra dessa svåra riskbedömningar. Samma person säger att en utbildningsdag i riskbedömningsstödet Patriark kanske är bra, men att det inte räcker långt om organisationen inte stödjer implementeringen. Hon och flera andra efterfrågar ett stöd med färre frågor grundat på forskning om riskfaktorer inom hedersrelaterat våld och förtryck. Patriark är det stöd som används mest av verksamheterna, men det innebär en omfattande kartläggning och passar bättre senare under utredningen än i samband med den akuta skyddsbedömningen eller förhandsbedömningen. En handläggare nämner att kommunen tagit fram ett eget stöd med förslag på frågor som kan ställas i den akuta fasen.

” Det är svårt att förstå när det är heder och när det inte är heder. Och hur kan vi veta det? Vi kan inte veta, vi kan bara tro. Jag skulle vilja ha mer kött på benen, eftersom det är så sällsynt. Vi får inte tillräckligt med utbildning från arbetsgivaren, men jag vet inte om det finns så mycket att få heller. Den här kunskapsluckan gäller inte allt utan specifikt heder. Vilka frågor ska vi ställa? Vad ska vi tänka på?”
(IFO Vuxen)

” Det är svårt att göra korrekta bedömningar om man inte har spetskompetens. Man kan inte erbjuda rätt stöd och hjälp och bemötande. Och om man inte vet kan man inte göra rätt frågor och så.”
(IFO Vuxen)

3.3 Socialtjänsten ser fördelar med att låta några få handläggare specialisera sig på våld och heder

Majoriteten av de intervjuade socialtjänsthandläggarna berättar att hedersärenden är ganska ovanliga. Någon har ett par ärenden i månaden medan det för någon annan rör sig om ett par ärenden per år. Barnhandläggarna har oftast inte specialiserat sig på heder, och de har sammanlagt gjort några få sådana utredningar. En barnhandläggare önskar att kommunen skulle skapa en specialisering på barnenheten, precis som de gjort på vuxenenheten. På så sätt skulle hon kunna få mer vana och kunskap eftersom kommunens hedersärenden fördelas på färre personer.

Detta lyfts även från boenden som önskar att kommunerna stärker sin kompetens inom heder genom att specialisera fler handläggare. Men boendena är även positiva till att kommuner med mindre kunskap köper in riskbedömningstjänsten från dem. De socialtjänsthandläggare som vi intervjuat gör vanligen sina riskbedömningar själva, men ibland köper man in tjänsten från boendet eller tar stöd av länsstyrelsernas stödstrukturer eller något resurscentrum. Det är vanligt att länsstyrelserna bygger upp kompetenscentrum eller kompetensteam för att skapa specialistkompetens hos några medarbetare i länet. Likaså finns lokala och regionala resurscentrum mot hedersrelaterat våld och förtryck på ett antal platser i landet. Eftersom hedersärenden är så kallade sällanärenden på flera platser i landet menar en handläggare att utbildning och expertstöd behövs löpande.

” Jag hade önskat mig mer vana och fler ärenden. Jag har känt mig osäker vid handläggningen på grund av brist på kunskap.”
(IFO Barn)

Att vuxenhandläggarna känner sig tryggare med utredningsfasen kan bero på att samtliga vuxenhandläggare arbetar specialinriktat mot våld och heder, vilket också gett dem större vana. Flera av dem lyfter specialiseringen som en viktig framgångsfaktor för att kunna handlägga den här typen av ärenden. De menar dock att alla inom socialtjänsten behöver ha någon form av kunskap, men att det räcker om några få fördjupar sig. En handläggare lyfter att nytexaminerade socionomer aldrig ska behöva handlägga ett hedersärende, utan att den uppgiften kräver flera års erfarenhet från socialtjänstens arbete. En handläggare från en annan kommun upplever att unga nytexaminerade socionomer inte vågar ställa frågor om våld

och hade önskat att det ställdes krav på erfarenhet för att få arbeta med ett visst område. Hon menar att erfarenheten skapar den trygghet som behövs för att våga gräva vidare, även när man får ett ”nej”.

” Jag tror det kommer med åldern att man vågar fråga de frågorna, ofta har de kommit direkt från socialhögskolan. Den här magkänslan... Hon säger nej men det är något som gör att magen knyter sig lite. Jag tror inte man har det på samma sätt när man är 25, 'nämen hon sa nej så vi har inget annat att gå vidare med.' ”

(IFO Vuxen)

3.4 Särskilt svårt att tillgodose behov som ligger i ”gråzonen”

Flera socialtjänsthandläggare tycker att det är problematiskt att personer med behov som ligger i gråzonen kan bli helt utan stöd. Behoven kan röra föräldrars eller partners beteenden, som å ena sidan inte uppfattas som allmänt acceptabelt av samhället, å andra sidan inte rör fysiskt våld eller strikt kontroll. Socialtjänsthandläggarna menar att det ofta uppstår svårigheter här eftersom personen kan önska stöd och hjälp från socialtjänsten, men det sällan går att göra något om den utsatta inte är redo att lämna sin familj. En socialtjänsthandläggare säger att de generellt sett har goda möjligheter att hjälpa till i allvarliga ärenden men att de aldrig kan komma åt det förtryck som sker i vardagen. En annan beskriver också att de inte har möjlighet att styra över familjens regler eller landsmäns skvaller.

” Vi kan aldrig vara där. En del beskriver 'jag kan inte vara ute efter klockan 18', men det kommer vi aldrig åt, vi jobbar inte med utövarna på det sättet.”

(IFO Vuxen)

En handläggare lyfter att socialtjänsten endast kan finnas där, lyssna, bekräfta och erbjuda samtalsstöd, samtidigt som hon menar att kontakten med socialtjänsten kan innebära en fara om familjen inte godkänner den. Av den anledningen kan det bli svårt för utsatta med en lägre hotbild att tillgodogöra sig något stöd överhuvudtaget. En socialtjänsthandläggare menar att stödet därför förutsätter att personen är beredd att lämna sin familj, och att man i mindre allvarliga fall behöver närma sig frågan lite försiktigt. Det handlar till exempel om att mjuka upp tonen i samtalet och att inte använda begreppet våld. Några handläggare menar också att det blir avgörande att rusta och förbereda den utsatta inför en framtida separation från sin partner eller familj. De menar att ambivalens och återfall ofta ingår i processen och att socialtjänsten behöver ha tålamod och förståelse för att det tar tid.

” Det som funkar när det gäller att flytta och bryta helt med släkten är att vi har mer is i magen och förbereder för vad det innebär att flytta. Du kan inte ha telefon, vad innebär skyddade personuppgifter? Tidigare kanske vi for iväg snabbt och då hade vi fler uppbrott, för många förstod inte vad det innebär.”
(IFO Vuxen)

3.4.1 När barnens behov ligger i gråzonen

Ett fåtal socialtjänsthandläggare lyfter att det i en del av deras hedersärenden kan finnas fog för vårdnadshavares ageranden. Ett exempel gäller en ungdom som är utsatt på nätet, vilket lett till att vårdnadshavarna bestraffat ungdomen och bland annat plockat bort hens mobiltelefon. Socialtjänsthandläggaren menar att den här typen av ärende först kommer in som ett hedersärende om en vårdnadshavare som utövat en för strikt och problematisk kontroll. Men efter ett tag övergår ärendet till att handla om hur vårdnadshavaren kan stärkas i sin föräldraroll och använda en annan form av gränssättning. Dessa handläggare menar att det faktiskt är möjligt att arbeta med vårdnadshavarna, om fallet inte är så pass allvarligt och riskfyllt att det blir aktuellt med ett omhändertagande. De lyfter att det oftast handlar om att vårdnadshavarna har brist på information och brist på kunskap om det svenska samhället, ibland till följd av en kort tid i Sverige. Den här uppfattningen är dock förhållandevis ovanlig. Övriga barnhandläggare menar att det saknas kunskap och metoder för att arbeta med vårdnadshavare i en hederskontext, och att socialtjänsten på egen hand har mycket svårt att få vårdnadshavarna att förändra sina normer och värderingar.

” De ärendena som är gråzonen är de mest komplexa. När det inte är så allvarligt att man behöver skydda barnen. Det gäller att medvetengöra föräldrar att det är ett konstigt system. Det man oftast jobbar med är att försöka få föräldrar till att tänja på gränser. Regler får faktiskt föräldrar bestämma själv även om man inte tycker det är jättebra. Vi kanske jobbar med att kan de vara ute någon timme extra, man utmanar och försöker jobba med det.”
(IFO Barn)

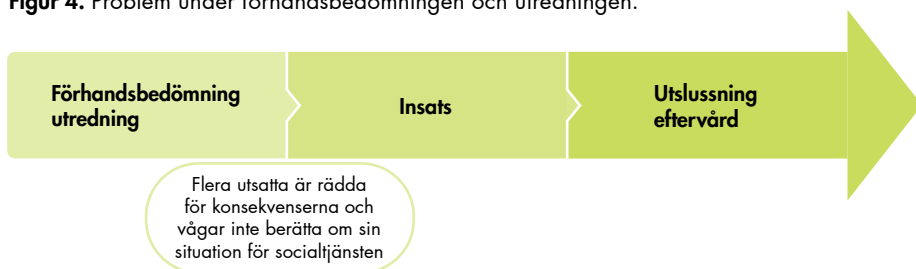
4 Första kontakten med socialtjänsten

I det här kapitlet beskrivs de utsattas upplevelser av den första kontakten med socialtjänsten. I intervjuerna har vi frågat de utsatta om hur de mått och hur de känt sig. Vi har även låtit socialtjänsthandläggare reflektera över vad som kan bli svårt i den inledande kontakten.

Detta är våra viktigaste resultat:

- Utsatta är rädda och oroliga inför att ta hjälp från socialtjänsten. Framför allt är de rädda för att deras vårdnadshavare eller familj ska få veta att de har kontakt med socialtjänsten.
- Socialtjänsthandläggarna tycker att det är svårt att avgöra när och hur den utsattas familj ska kontaktas. De ser att kontakten kan bli riskfylld.
- Socialtjänsthandläggarna tycker att regelverket kopplat till utredning av barn är otydligt och att kravet på att informera vårdnadshavarna är begränsande.

Figur 4. Problem under förhandsbedömningen och utredningen.

4.1 Många är rädda för att söka hjälp

Flera av de utsatta har varit rädda för framtida konsekvenser och inte vågat berätta sanningen för socialtjänsten. De menar att det är både skamfyllt och svårt att söka hjälp från socialtjänsten för familjerelaterade problem. För många har beslutet om att ta hjälp varit en lång process som fått mogna över flera år. Andra intervjupersoner har kommit i kontakt med socialtjänsten med hjälp av andra,

genom exempelvis en orosanmälan eller en hänvisning från vården eller Polisen. Oavsett vägen till socialtjänsten uttrycker flera intervjupersoner en stark rädsla och oro inför kontakten, och är framför allt rädda för konsekvenserna när deras familj får veta att de sökt hjälp. En del av dessa personer har varit under 18 år vid kontakten med socialtjänsten, vilket också inneburit att socialtjänsten måste involvera vårdnadshavarna i ärendet. Rädslan kan också vara befogad, enligt en rapport från Jämställdhetsmyndigheten (Jämställdhetsmyndigheten 2022). I rapporten framkommer att barn förts ut ur Sverige i samband med en upprättad myndighetskontakt.

Även de intervjupersoner som varit över 18 år vid kontakten med socialtjänsten beskriver rädsla för konsekvenserna när deras familj får veta att de sökt hjälp. De har också insett att kontakten startat något oåterkalleligt som kan innebära ett liv i ensamhet.

Flera uppger att rädslan hindrat dem från att berätta allt för socialtjänsten. Några har undanhållit information för att skydda sina föräldrar eller yngre syskon, eftersom uppgifterna riskerat leda till att småsyskon placeras i familjehem. Andra som undanhållit information för socialtjänsten säger att det varit på grund av rädslan för familjens reaktion och risken för ökat våld i hemmet, tillsammans med farhågan att socialtjänsten skulle kunna lämna dem i sticket.

” Tänk dig från rädslan darrade jag. Rädsla om vad som kommer hända och rädsla från vad min pappa kommer att göra med mig.”

Att berätta sanningen har varit särskilt svårt för dem som varit under 18 år och när socialtjänsten hållit gemensamma möten med barn och vårdnadshavare. Några av de utsatta berättar om just sådana scenarion eller att familjen fått hem all information som kommit fram under möten med socialtjänsten. När familjerna närvarat har det blivit ännu svårare för intervjupersonerna att berätta om våld, kontroll eller annan utsatthet. Någon berättar att det var svårt att säga emot sina föräldrar under det gemensamma mötet med socialtjänsten, och att föräldrarna mutade den utsatta för att förhindra att uppgifterna skulle lämna familjen. Någon annan beskriver att pappan hotat att döda den i familjen som berättar något för socialtjänsten. Andra har varit så rädda att de tagit tillbaka sina tidigare uppgifter till socialtjänsten.

” De borde ha förstått att vi inte skulle våga säga något, att vi var upplärda att inte göra det. Om vi hade fått gå in i ett rum själv med personal kanske jag hade vågat berätta, jag vet inte.”

4.2 Svårt att avgöra när vårdnadshavare ska involveras

Några som var under 18 år vid kontakten med socialtjänsten, berättar att handläggaren gjorde en omedelbar skyddsplacering innan processen med vårdnadshavarna inleddes, vilket de också uppskattade. Andra beskriver att de haft ett antal hemliga möten med socialtjänsten. Det innebär att socialtjänsthandläggaren väntat med att informera vårdnadshavarna om att deras barn blivit aktuella inom socialtjänsten. Även detta tillvägagångssätt beskrivs som en framkomlig väg av de utsatta, samtidigt som de menar att processen ändå är mycket komplex och svår.

”Kontakten med barn och unga-personen kändes väldigt trygg. (...) Jag fick ta emot den mesta informationen eftersom mina syskon var i chock. Föräldrarna var inte delaktiga i utredningen alls eftersom de förstod hur allvarliga konsekvenserna skulle vara om de får reda på vad vi skulle göra. De prioriterade att få bort oss från själva scenen för att sen hantera mina föräldrar efteråt.”

Det här tillvägagångssättet motsvarar också till stor del den bild som vi får från socialtjänsthandläggarna. Majoriteten vill inte att barnet eller ungdomen ska påverkas av sina vårdnadshavare och menar att föräldrarna kan sätta munkavel på barnet om de får veta att det finns en kontakt med socialtjänsten. De vill därför avvakta något innan vårdnadshavarna informeras. Några av handläggarna menar att de krav som finns på socialtjänsten att informera vårdnadshavare är stressande. Majoriteten säger att det är svårt att hinna få in alla relevanta uppgifter för att under förhandsbedömningen ta ställning till om en utredning ska eller inte ska inledas. Oavsett tillvägagångssätt uppstår ett dilemma om när de ska ta kontakt och informera vårdnadshavarna.

”Om socialtjänsten tar kontakt med barnet först finns en möjlighet att bygga förtroende och kartlägga barnets situation. Vi har behövt vänta in barnet ibland för att barnet ska känna sig delaktigt.”
(IFO Barn)

”Vårdnadshavare ska egentligen få reda på att vi är på väg att prata med deras barn. Det är problematiskt tycker jag. Vi borde ha större möjlighet att prata med barn utan att vårdnadshavare vet om, för vi ska ge skydd till de här barnen.”
(IFO Barn)

Några handläggare påpekar att vårdnadshavare alltid måste informeras samma dag som kontakten med barnet startat. Om barnet känner till att hen är aktuell hos

socialtjänsten måste också föräldrarna veta om det. En handläggare säger att barnet och vårdnadshavarna bör vara med på samma möte, men att de eventuellt kan finnas i olika rum för att slippa konfronteras med varandra. Några bekräftar att det blir svårt för barnen att berätta och att de oftast är väldigt rädda. De försöker ändå trygga barnen på något sätt, men säger samtidigt att de pratar med barnen om att det som kommer fram i samtalen med socialtjänsten också kommer föras vidare till vårdnadshavarna, såvida det inte omfattas av förundersökningssekretess.

” Vissa säger att de inte vågar gå hem för de är rädda att bli slagna eller något annat. Det är klart att vi pratar med barnet om den uttrycker att den är rädd och om vi har uppgifter om våld, men oavsett behöver vi prata med föräldrarna.”

(IFO Barn)

4.3 Det finns barn som tycker att socialtjänsten lyssnar för mycket på vårdnadshavarna

Samtliga som varit under 18 år vid kontakten med socialtjänsten upplever att de inte involverats tillräckligt mycket och att deras vårdnadshavare fått påverka utredningen och insatserna i för hög utsträckning. Det bekräftas även av några intervjuade socialtjänsthandläggare, som säger att barn ofta tycker att socialtjänsten lyssnar för mycket på vårdnadshavarna under en utredning. Socialtjänsten måste förvisso lyssna på både vårdnadshavarna och barnet i en barnutredning, och balansgången där emellan beskrivs av några handläggare som utmanande. En säger att utgångspunkten alltid är att barnet talar sanning, men beskriver även att föräldrarna kan komma med förklaringar som verkar rimliga.

I vår fördjupade analys av regelverket i kapitel 10 redogör vi för hur socialtjänsten behöver balansera mellan barnets och vårdnadshavarnas intressen och hur vårdnadshavarens starka ställning och rättigheter i processerna bland annat kan hindra barn från att tala fritt.

” Jag skulle inte vilja påstå att de lyssnade på mig. Det var inte mig de pratade med, utan andra omkring mig.”

4.3.1 Det tar tid att skapa delaktighet

Vårdnadshavarnas rättigheter kan alltså påverka barnets möjlighet att vara delaktigt, men delaktigheten påverkas även av tid och kontakten mellan socialtjänsthandläggaren och den utsatta.

Några handläggare tycker att det är svårt att göra barnen delaktiga i deras egna utredningar. En beskriver att barnen ofta är så rädda och skrädda att de inte kan ta till sig all information, vilket kräver att handläggarna behöver berätta samma sak vid flera olika tillfällen. Någon annan bekräftar att det krävs tid och att man behöver vänta in barnet för att bygga upp en god kontakt. Barnen behöver förberedas inför det eventuella uppbrottet från familjen, eftersom livet kommer förändras dramatiskt.

Med tanke på barnens behov av tid och utrymme samt vårdnadshavarnas påverkansmöjligheter menar några socialtjänsthandläggare att kontakten med barnen behöver påbörjas innan vårdnadshavarna får veta att socialtjänsten har kontakt med barnet. I en del fall har socialtjänsten skapat utrymme för de utsattas berättelse, och de utsatta beskriver den erfarenheten som positiv. En utsatt menar att handläggaren hade förmåga att lyssna in och vågade avvakta med att kontakta vårdnadshavarna, det gjorde att den utsatta hann landa i beslutet och blev redo att berätta det som krävdes för att socialtjänsten skulle kunna göra ett omhändertagande.

” Det som gör att jag kände mig hjälpt och nöjd är att jag blev lyssnad till. Och att de hade mer förståelse för min situation och mig. Det var mer kontakt med mig, mer kontakt över huvud taget.”

4.3.2 Barn är ständigt påverkade av sina känslor till familjen

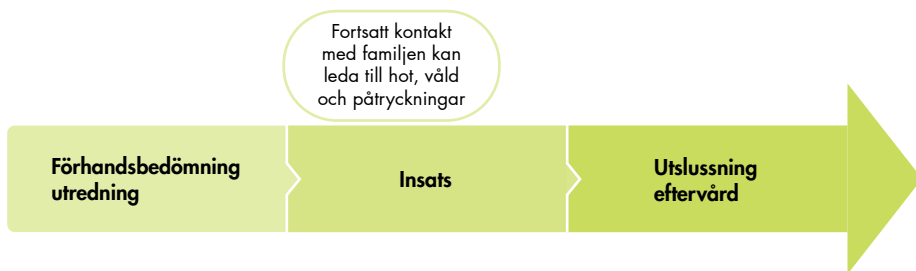
I intervjuer med både utsatta och socialtjänsthandläggare, samtalsstödjare och boenden beskrivs att barn ständigt är påverkade av starka känslor i förhållande till familjen. Även när socialtjänsten lyckats bygga upp en förtroendefull relation påverkas barnet av skuld-känslor, skam och ambivalens, som enligt flera handläggare gör att barnen ibland börjar backa. Att barn tar tillbaka sina uppgifter beskriver socialtjänsthandläggarna som det allra svåraste i arbetet. En utsatt säger att hon kan förstå att det blev svårt för socialtjänsten när hon plötsligt tog tillbaka det hon sagt. En annan anser att socialtjänsten gjorde fel som inte tryckte på mer, efter att hon tagit tillbaka sina uppgifter.

5 Kontakt med familjen under och efter placeringen

I det här kapitlet beskrivs de utsattas erfarenheter av umgänge med familjen under pågående placering och deras erfarenheter av socialtjänstens arbete med familjeåterförening. Därefter följer en genomgång av socialtjänstens perspektiv på dessa frågor. Våra intervjustudier med de utsatta och socialtjänsten ger två olika perspektiv på hur socialtjänsten arbetar, men båda grupperna beskriver att det är riskfyllt att driva ett familjeorienterat arbetssätt när det är emot barnets vilja.

Detta är våra viktigaste resultat:

- De utsatta som varit under 18 år har i stor utsträckning erfarenheter av påtryckningar, hot och i vissa fall våld under umgängen med föräldrar och familj.
- Utsatta under 18 år har också erfarenhet av att socialtjänsten strävat efter familjeåterförening, vilket orsakat stress och rädsla.
- Flera utsatta under 18 år upplever att de inte fått vara delaktiga i vare sig socialtjänstens beslut om umgänge eller i socialtjänstens arbete för familjeåterförening.
- Både utsatta och socialtjänstpersonal beskriver till stor del att umgänge och familjeåterförening kan vara mycket olämpligt i hedersärenden. Trots detta ser vi tecken på att socialtjänsten ibland har fokus på just umgänge och familjeåterförening, och att det kan få allvarliga konsekvenser för utsatta barn.
- Bland utsatta som upplevt att socialtjänsten strävat efter återförening menar många att socialtjänsten inte förstått att problemet bottnat i hedersrelaterat våld och förtryck.

Figur 5. Problem under insattiden.

5.1 Ungdomar har erfarenhet av påtryckningar, hot och våld i samband med umgänge

Nästan alla som var under 18 år när de placerades på ett boende eller i ett familjehem har haft någon form av kontakt med familjen under placeringstiden. Ofta gäller det telefonkontakt men några ungdomar har också fysiskt träffat sin mamma, sin pappa eller något syskon. Majoriteten av de ungdomar som haft kontakt med familjen under boendetiden har dåliga erfarenheter av det, med påtryckningar, hot och psykiskt och fysiskt våld. Några berättar att familjen hotat med våld i brev eller meddelanden, och i ett fall har pappan hotat att döda ungdomens mamma. En ungdom som haft kontakt med sin mamma och syster utsattes för psykiskt våld, påtryckningar om att flytta hem igen samt skuld och skambeläggande för att hon sökt hjälp från socialtjänsten. Trots att hon berättade om påtryckningarna för boendet var det ingen som satte stopp för umgängen med familjen. Ungdomen önskar i efterhand att socialtjänsten haft mer kunskap om heder och förstått att hon inte borde haft kontakt med sin familj.

En annan kände att socialtjänsten inte gav henne något annat val än att umgås med sina föräldrar. Under besöken hos familjen blev hon utsatt för våld och kom tillbaka till boendet med blåmärken, men upplevde ändå att ingen reagerade. Samma ungdom upplevde också att hon ställdes inför valet att antingen stanna kvar på boendet och behålla kontakten med sin familj eller flytta hem till familjen. Ungdomen valde då att flytta hem igen.

” Min mamma och syster utsatte mig för skuld och psykiskt våld i lägenheten. De tyckte att jag skulle skämmas för att jag försatt familjen i den situationen... Jag hade önskat att socialtjänsten såg varningsflaggorna mer. Jag led av PTSD, ändå fick jag umgås med familjen i en lägenhet där jag blev utsatt för psykiskt våld och påtryckningar.”

” Jag trodde att de skulle skydda mig då men jag behövde ha umgänge med mina föräldrar två-tre gånger i veckan. Vi var hemma då. Jag var inte delaktig i det beslutet och först vågade jag inte säga något.”

En ungdom har däremot positiva erfarenheter av kontakten med familjen under boendetiden. Hon hade under placeringen telefonkontakt med sina syskon och beskriver att de kunde arbeta aktivt med att förbättra situationen i hemmet och hitta strategier för hur hon skulle kunna vara kvar hos familjen.

5.1.1 Utsatta upplever att socialtjänsten arbetar för familjeåterförening mot deras vilja

De flesta ungdomar som placerats på ett boende upplever att socialtjänsten arbetat för att familjen ska återförenas. För nästan alla är detta fokus på återförening något negativt eftersom de själva inte velat återförenas med sina familjer.

En ungdom beskriver att socialtjänsten redan från början var tydlig med att placeringen var tillfällig och att hon så småningom skulle flytta hem, trots att hon själv inte ville det. En annan beskriver att personal på jour- och HVB-hemmet tryckt på för att hon ska återförenas med sin familj. Ytterligare en ville inte medverka i familjebehandlingen och kände därmed skuld över att hon motverkade en återförening av familjen, något som hon också uppfattade som socialtjänstens slutmål. Samma ungdom beskriver att socialtjänstens fokus på återförening gjorde att hon kände rädsla över att behöva återvända till sin familj. Hon önskar att socialtjänsten hade lyssnat mer och beskriver att det kändes som att föräldrarna hade rätt till henne, trots att de utsatte henne för våld.

” Jag var också rädd för att socialtjänsten skulle göra bedömningen att problemen i familjen var lösta och att jag skulle behöva flytta hem igen. Jag tyckte det kändes som att socialen såg det som ett familjeproblem som behövde lösas medan jag var rädd för mitt liv... Jag önskar att de inte fokuserat på familjeåterförening.”

Av de ungdomar som upplever att socialtjänsten arbetat för familjeåterförening är det endast en som är positiv till detta. Hon är tacksam över att socialtjänsten lyssnade till hennes önskan att ha kvar sin familj, vilket möjliggjorde att hon senare kunde flytta tillbaka. Av de ungdomar som varit placerade är det bara en som beskriver att socialtjänsten inte arbetat för familjeåterförening. Hon är i stället tacksam för att socialtjänsten förstod att det inte var aktuellt att flytta tillbaka.

Utsatta upplever att familjebehandlingen varit verkningslös

Några ungdomar har deltagit i familjebehandling med målet att åstadkomma en förändring inom familjen. Behandlingen har då satts in under boendetiden för

att möjliggöra en återförening eller som öppet stöd samtidigt som ungdomen bott hemma. Dessa ungdomar beskriver familjebehandlingen som verkningslös. En berättar att sanningen aldrig kom fram i familjebehandlingen eftersom pappan alltid var närvarande, vilket gjorde att syskonen inte kunde berätta om situationen i hemmet. En annan säger att situationen i familjen var så illa att hon snabbt märkte att familjebehandlingen inte tjänade något till. En utsatt över 18 år, vars syskon och familj deltagit i familjebehandling, förundras över att socialtjänsten trodde att behandlingen skulle få familjen att släppa hedersnormerna och plötsligt få andra värderingar.

Några ungdomar som inte deltagit i familjebehandling menar att det ändå skulle ha varit lönlöst. En säger att familjen skulle ha tackat nej eftersom de överlag var negativa till socialtjänstens insatser. En annan tror inte att det är möjligt att genom den typen av behandling åstadkomma förändring i familjer i en hederskontext.

” Syskonen pratade aldrig själva med familjebehandlaren utan pappa var alltid närvarande... Eftersom de bara gick tillsammans med pappan så kom de aldrig fram hur de hade det. Det tycker jag var fel.”

5.1.2 Ungdomar menar att socialtjänsten inte förstod att de varit utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck

Många utsatta menar att socialtjänsten inte förstod att de var utsatta för hedersförtryck, och det gäller majoriteten av de ungdomar som haft umgänge med sina familjer under placeringen eller som upplevt att socialtjänsten arbetat för familjeåterförening. I dessa fall menar ungdomarna att socialtjänsten saknade kunskap om heder och därför inte insåg att det handlade om hedersproblematik. Någon säger att socialtjänsten aldrig använde begreppet hedersförtryck för att beskriva det som familjen utsatte henne för. Någon upplevde i stället att socialtjänsten såg det som ett familjeproblem som skulle lösas genom familjebehandling. I ett fall sa socialtjänsten redan från början att de definierat ärendet som tonårsproblematik. En ungdom reflekterar särskilt över att socialtjänstens bristande kunskap om heder gjorde att de inte förstod riskerna för påtryckningar vid umgänge och hur hon påverkades av att träffa sina förövare. Samma ungdom menar att socialtjänsten behöver förstå att kontakt och återförening med familjen inte är lämpligt för barn som är utsatta för hedersförtryck. Samtliga av dessa ungdomar beskriver också att umgänge och fokus på återförening ledde till påtryckningar och hot samt stress och rädsla.

” Jag upplevde inte att socialsekreteraren hade kunskap om hedersproblematiken. Socialen förstod till exempel inte hur det fungerade med de påtryckningar som skedde i lägenheten från mamman och syskonen. Det kändes som att socialen såg det som ett familjeproblem som behövde lösas. Jag önskar att socialtjänsten får mer kunskap om heder. Om man är utsatt behöver man vara långt ifrån familjen och läka, inte vara nära och ha kontakt.”

” De fanns inte lika mycket kunskap om heder som nu. Vi träffade en socialsekreterare och två familjebehandlare, de beslutade ganska tidigt att jobba med vad de tolkade som tonårsproblematik.”

5.2 Även socialtjänsten ser risker med umgänge

Även intervjupersonerna inom socialtjänsten tar upp att umgänge och kontakt under placeringstiden kan leda till omfattande påtryckningsförsök, skuld- och skambeläggande och psykiskt våld. Några beskriver att familjer kan lova mer frihet och att allt kommer bli bra, om ungdomen bara kommer hem. Flera beskriver att det också är vanligt att familjer hittar på att mamman eller någon annan släkting är sjuk. Både socialtjänsthandläggarna och de utsatta menar att många som utsätts för hedersförtryck känner ambivalens, och att påhittad sjukdom hos släktingar är ett sätt att utnyttja dessa känslor. Flera inom socialtjänsten beskriver därutöver att umgänge och kontakt med familjen kan förstärka ambivalensen ytterligare, och öka risken för att de utsatta drar tillbaka sin berättelse. Det är heller inte ovanligt att ungdomar väljer att gå tillbaka till sina familjer, trots risken för fortsatt våld och förtryck.

” Jag känner generellt att börjar man öppna dörren för kontakt med familjen är den svår att stänga och det medför vissa risker... öppnar man upp den dörren så öppnar man upp för fortsatt manipulation, skuld och skam och psykisk misshandel.”
(Skyddat boende).

Ett boende menar tvärt emot många andra inom socialtjänsten att tidig kontakt med familjen kan motverka ambivalensen, eftersom ungdomen kan få en mer realistisk bild av situationen. Utan denna kontakt menar boendet att de utsatta med tiden kommer måla upp en bild av att det kanske inte var så illa trots allt.

5.2.1 Våra intervjupersoner från socialtjänsten vill ofta begränsa umgänget med familjen

Vid en tvångsplacering av barn har socialtjänsten möjlighet att besluta om umgängesbegränsningar med familjemedlemmar (14 § LVU). En majoritet av barnhandläggarna berättar att de alltid eller ofta tar ett sådant beslut i hedersärenden. En handläggare beskriver att de av praktiska skäl nästan alltid beslutar om tvångsomhändertagande enligt LVU vid hedersärenden eftersom detta är en förutsättning för att socialtjänsten ska kunna begränsa umgänget med familjen. Barnhandläggarna bekräftar också att socialtjänsten ofta använder tvångsplaceringar för barn i en hederskontext. Ett fåtal använder dock alltid frivilliga placeringar enligt SoL vid hedersärenden, trots att socialtjänsten då inte har rätt att begränsa ungdomarnas umgänge med familjerna (Socialstyrelsen 2020d). Flera boenden är bland annat därför kritiska till sådana frivilliga placeringar för ungdomar som är utsatta för hedersförtryck.

” Men sen är det nästan praktiska skäl att man utgår från LVU med heder för då har man större mandat att ta beslut om att de inte ska ha rätt till umgänge och inte kan ha kontakt under placering. Det kan man bara ta om ungdomar är placerade med tvångslagstiftning.”
(IFO barn)

Ibland är det möjligt med säkra umgängen

Många handläggare ser att umgängesbegränsningar ofta är nödvändiga när det handlar om hedersförtryck, men några menar att man ibland kan genomföra säkra umgängen under ordnade former, exempelvis med ett syskon som inte är våldsutövare. Samtidigt lyfter de att det troligtvis inte finns något helt riskfritt umgänge, eftersom även syskon kan utsättas för påtryckningar från andra familjemedlemmar. En vuxenhandläggare och ett boende nämner att socialtjänsten skulle kunna bli bättre på att genomföra säkra, övervakade träffar med delar av familjen. Ett annat boende har erfarenhet av att anordna umgängen med närvarande personal för att kunna avbryta försök till påtryckningar. Några boenden beskriver också hur de arbetar med säkerhetsåtgärder vid umgängen, såsom att träffas på neutrala platser och anordna en säker transport till och från boendet.

5.2.2 Det är svårt för socialtjänsten att väga familjeperspektivet mot barns rätt till skydd

I kapitel 11 gör vi en fördjupad analys av hur det rättsliga skyddet av familjen som enhet går ut över skyddet av de enskilda individer, både barn och vuxna, som utsätts för övergrepp av andra familjemedlemmar. Vi konstaterar att det är svåra

avvägningar socialtjänsten ska göra och att bedömningsutrymmet över tid har blivit allt mindre.

5.2.3 Socialtjänsthandläggare tycker att det är svårt att förändra familjer som utsätter sina barn för hedersrelaterat förtryck

Socialtjänsten ska enligt principen om återföring arbeta för att barn återförenas med sina föräldrar så fort målet med insatsen är uppnådd (Socialstyrelsen 2020d). Men flera av barnhandläggarna säger att det är svårt att arbeta för familjeåterföring när det gäller ungdomar som är utsatta för hedersförtryck. Flera anser att det sällan är möjligt att återförena ungdomarna med sina familjer, och några menar att en sådan strävan inte bör styra arbetet. Samtidigt tycker några barnhandläggare att återföringsprincipen bör vara vägledande även i dessa fall, men flera av dem har begränsad erfarenhet av hedersrelaterat våld och förtryck.

”Möjligheten måste ges till föräldrarna, att utvecklas i sitt föräldraskap.”
(IFO barn)

Den kollektiva förankringen försvårar möjligheten till förändring

Flera av socialtjänstens intervjupersoner resonerar om insatsen familjebehandling, och menar att man sällan kan förändra familjens värderingar och hedersrelaterade normer. Detta stämmer till stor del överens med vad de utsatta sagt. Några av dem lyfter också att det är vanligt att familjerna inte vill delta i familjebehandling. Flera boenden och samtalsstödjare beskriver att förtrycket inte är begränsat till den närmaste familjen utan att omgivningen oftast står bakom det, med släktingar och bekanta som driver på för att familjen ska kontrollera och utöva våld. Flera lyfter även att hedersnormerna kan vara normaliserade och djupt rotade i familjen och dess sammanhang, så att det är svårt att få till den förändring inom familjerna som krävs för att en återföring ska bli möjlig. En socialtjänsthandläggare menar dessutom att rädslan att göra fel gör att man sällan återförenar familjerna, eftersom en felbedömning i värsta fall kan leda till att ungdomen blir mördad.

”Sällan man kan jobba hem en ungdom som blir placerad för heder. Det har hänt när man kan jobba med familjen beroende på deras inställning men det är extremt sällan och kanske inte ens att rekommendera.”
(IFO barn)

Det saknas kunskap om hur socialtjänsten kan arbeta för att förändra hedersrelaterade normer

Några handläggare pekar på bristen på kunskap om familjebehandling och menar att det hindrar socialtjänsten från att arbeta för en förändring inom familjerna

och i förlängningen för återförening. En handläggare lyfter att det inte finns någon evidens för familjebehandling vid hedersförtryck och att det inte går att mäta insatsens effekt. Andra bekräftar att socialtjänsten saknar kunskap om hur man ska arbeta med familjebehandling vid hedersrelaterat våld och förtryck.

” Att jobba kring familjen och föräldrarna där tänker jag att vi saknar mest kunskap kring hur vi ska arbeta med dem för att det ska bli bra.”
(Samtalsstödjare)

Några barnhandläggare anser att man måste arbeta med familjebehandling för att exempelvis förändra familjens värderingar, lära ut uppfostringsstrategier för att motverka våld och ge kunskap om hur samhället fungerar och vad som inte är tillåtet. En barnhandläggare beskriver att hon sällan gör placeringar, utan i stället beviljar familjebehandling.

Några handläggare har också positiva erfarenheter av att man genom familjebehandling lyckats förändra föräldrarnas attityder. De flesta barnhandläggare beskriver däremot att det är ovanligt att familjebehandling bidrar till någon reell förändring, och några menar att det främst är i vissa, oftast mindre allvarliga fall, som familjebehandling kan få önskad effekt.

” Man måste försöka våga jobba med föräldrarna för det är där förändringen kommer ske. Det är inte genom att göra placering, utan ska man göra förändring måste man jobba med attityderna. Jag har nog mest jobbat med insatser kring familjebehandling för att gå in så tidigt som möjligt. Det brukar ofta bli bra.”
(IFO barn)

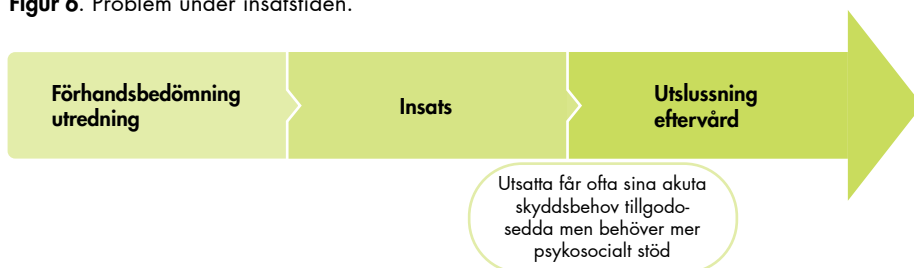
6 Insatser till utsatta personer

I det här kapitlet beskriver vi de utsattas upplevelser från insatstiden. Vi har ställt frågor om vilka insatser som de fått, och om deras behov blivit tillgodosedda. Vi har även frågat socialtjänsthandläggare om vilka insatser de brukar bevilja, samt boendepersonal och samtalsstödare om hur de ser på insatsernas innehåll och omfattning. Vi beskriver övergripande behoven hos de som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck samt socialtjänstens möjlighet att tillgodose dem.

Detta är våra viktigaste resultat:

- Många utsatta behöver skydd på både kort och lång sikt. På kort sikt handlar behovet till stor del om yttre skydd i form av placeringar eller boendelösningar.
- Det långsiktiga behovet av skydd har socialtjänsten svårare att tillgodose. Det handlar dels om boendelösningar, dels om stöd från socialtjänsten för det inre skyddet. Det inre skyddet kräver långsiktiga insatser och personal med specifik kompetens för att lära de utsatta hur de kan leva skyddat
- Flera utsatta har upplevt brister under sina placeringar: säkerhetsbrister, bristande kompetens och för lite stöd från boendepersonalen.
- Boendepersonal och utsatta, och till viss del socialtjänsthandläggare, pekar på att placeringstiden måste vara lång för att behoven ska kunna tillgodoses.
- Utsatta och boenden pekar på särskilt stora brister i de utsattas tillgång till vård och behandling från regionerna. De lyfter regionernas långa väntetider och höga trösklar för att kvala in som patient som orsaker till utebliven vård.

Figur 6. Problem under insatstiden.

6.1 De som utsatts för hedersförtryck behöver oftast skydd på både kort och lång sikt

De flesta utsatta som vi intervjuat hade ett akut skyddsbehov när de fick kontakt med socialtjänsten. Kort efter att kontakten inletts placerades majoriteteten i ett jourhem, familjehem, HVB, skyddat boende eller någon annan boendelösning. Socialtjänsthandläggarna bekräftar bilden och menar att de som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck oftast har ett akut behov av att skyddas från hela eller delar av familjen.

För utsatta under 18 år har det akuta skyddsbehovet inte alltid blivit tillgodosett. Primärt handlar det inte om brister i själva boendets skalskydd, det vill säga lås och larm, utan om att placeringen varit frivillig och vårdnadshavarna valt att avsluta insatsen efter en kortare tid. Sådana avbrutna placeringar har i flera fall lett till ytterligare våld och annan utsatthet.

6.1.1 Socialtjänsthandläggarna upplever att utsatta ibland undervärderar sin risk

I några fall har de utsatta och socialtjänsten haft olika syn på hur deras behov ska tillgodoses. Socialtjänsthandläggarna har föreslagit en placering långt bort på annan ort, men de utsatta har inte velat flytta dit eftersom det skulle innebära en mycket större ensamhet. De har i stället önskat en placering på hemorten, och en av de utsatta beskriver att hon inte har känt sig redo för ett fullständigt uppbrott.

” Det känns som att soc har en fyrkantig mall gällande vad man ska göra, att man ska flytta långt bort och bryta med allt och alla, och de missar den känslomässiga aspekten, att det är så mycket mer än fysisk säkerhet. Hade jag hamnat i en liten stad i Norrland hade jag kanske varit fysiskt trygg men jag hade inte klarat det. Då hade jag gått tillbaka till familjen.”

Även handläggarna tar upp att man kan ha olika syn på hur behoven ska tillgodoses. De menar att det ibland är svårt att få personer över 18 år att tacka ja till den insats som de föreslår.

” Det absolut svåraste är när personen går hem och väljer att inte ta emot skydd, vi står maktlösa i det! Det finns ingen tvångslagstiftning. Jag har sett utsatta personer som väljer att gå hem och vi tänker att det finns risk att de blir dödade.”
(IFO vuxen)

Några socialtjänsthandläggare menar att ambivalensen gör att utsatta tackar nej till insatser och att det är en naturlig del av den inre uppbrotsprocessen. De säger att socialtjänsten behöver ha tålamod och förståelse för att utsatta väljer att tacka nej, och många utsatta kommer tillbaka till socialtjänsten. Handläggarna lyfter att det i dessa emotionellt påfrestande situationer är viktigt med stöd från chefer, kollegor och arbetsgivaren. Någon reflekterar över att det inte är hållbart att stänga sig blodig när myndiga personer väljer att avsluta kontakten med socialtjänsten – i alla fall inte om man ska hålla ett helt arbetsliv.

6.1.2 En del placeringar har inneburit otrygghet och säkerhetsbrister

I intervjuerna berättar de utsatta om ett antal säkerhetsbrister. Några har känt sig otrygga på grund av boendets blandade målgrupper, med bland annat män och personer som varit utåtagerande på olika sätt. En utsatt berättar att hon och hennes syskon utsattes för våld från en annan boende. En annan uppmanades av boendepersonalen att undvika en boende som kunde bli våldsam. En tredje reflekterar över att boendet hade så många personer placerade där att det inte fanns möjlighet att ta hand om alla.

En okänd placeringsort utgör den grundläggande säkerheten

Majoriteten av placeringarna tycktes ge en grundläggande säkerhet, eftersom placeringsorten var okänd för familjen eller nätverket och eftersom boendet hade någon form av säkerhetsrutiner, larmsystem och lås. Men i några fall saknades även delar av detta, och den utsatta kan ha placerats nära eller till och med på den ort där familjen eller nätverket finns. Placeringar på hemorten har i något fall berott på en önskan från den utsatta, och i andra fall har det varit på socialtjänstens initiativ.

” Jag placerades i en jourfamilj. Det var i samma område som min familj bodde i. Det kändes inte som att jag var där för att få skydd utan att jag var där för mitt beteende. Jag hade velat få mer skydd, inte placeras i samma område som mina föräldrar.”

Socialtjänsthandläggarna bekräftar att skyddsaspekten medför att placeringen nästan alltid görs på en ort som finns längre bort från hemorten. För att ta reda på vilken ort som kan passa behöver de inledningsvis kartlägga den utsattas nätverk. Några boenden tar upp att även de vill utreda om placeringsorten är säker, innan de beslutar att ta emot den utsatta.

Några socialtjänsthandläggare menar dock att det inledningsvis kan finnas anledning att göra en kortare placering nära hemorten, så att den utsatta finns nära den aktuella socialtjänsten. Ett skäl är att utredningen ofta fortsätter när

den utsatta placerats i säkerhet, för det finns sällan tid att göra en mer omfattande riskbedömning i det akuta skedet. Dessutom kan handläggaren och den utsatta då träffas fysiskt, och har bättre möjlighet att utveckla en god relation.

6.1.3 De utsatta behöver bli mer säkerhetsmedvetna för att skyddet ska fungera

En del boenden arbetar med den inre säkerheten, det vill säga de utsattas eget säkerhetstänk. Samtliga boenden lyfter vikten av att vara säkerhetsmedveten för att klara av att leva skyddat både under och efter placeringstiden. Utan ett utpräglat säkerhetstänk riskerar den utsatta att röja sig själv, vilket både boenden, socialtjänsthandläggare och några utsatta har erfarenhet av. I detta innebär sociala medier en stor utmaning, och ett boende berättar att det finns ungdomar som håller kontakt med flera hundra personer dagligen genom sociala medier, och att de genom bland annat fotografier riskerar att röja var boendet finns.

Arbetet med den inre säkerheten innebär att boendepersonalen lär ut hur man kan leva skyddat. Några utsatta har fått veta av boendepersonalen att de måste sluta att använda sitt riktiga namn. Detta arbetssätt beskriver även några boenden, som också har rutin på att arbeta med det som de kallar ”fiktiv historia”, vilket innebär att de utsatta tränar in en påhittad bakrundsbeskrivning av sig själva. Men de menar att detta arbetssätt inte finns på alla boenden, eftersom de ofta tar emot utsatta som omplacerats och inte förstått att de inte längre kan dela privata uppgifter med andra. Andra boenden berättar att man vill utbilda de utsatta i it-säkerhet innan de får tillgång till sina telefoner och sociala medier.

” Du kan ha tre poliser utanför ditt hus, men du måste förstå att du ska skydda dig själv. Vissa vill vara på sociala medier, eller tar bort sekretessmarkering, eller har kontakt med gemensamma vänner. Det är lätt att man hittas då och svårt att skydda. Vi förklarar hur viktigt det är. Det finns några som lever farligt som inte följer anvisningar. (...) Man får lägga ner sin själ i att förklara att det finns risker.”
(Skyddat boende)

Några boenden och socialtjänsthandläggare reflekterar över att vissa har svårt att ta till sig den inre säkerheten, vilket innebär risker för både individen och boendet. I värsta fall kan den utsatta röjas, eller så måste insatsen avslutas för att skydda boendet eller andra som bor där.

6.2 Utsatta behöver hjälp för att hantera psykiskosociala besvär

De utsatta har även stort behov av psykosocialt stöd och vård. Nästan alla som levt med hedersnormer under en längre tid har olika psykiska eller psykiatriska besvär. Det varierar mycket vilken typ av besvär och vilka behov som de utsatta har, och vår samlade bild är att socialtjänstens stöd spretar och att det inte finns något enhetligt stödsystem. Det framkommer även i en kartläggning av skydd, stöd och behandling från Stiftelsen allmänna barnhuset (Stiftelsen Allmänna Barnhuset 2023).

De psykosociala behoven och stödet kan delas upp så här:

- Stöd från boendepersonal för att hantera ensamheten.
- Bearbetning med hjälp av boendepersonal eller samtalsstödjare för att förstå våldets och förtryckets konsekvenser.
- Stöd från regionen för att behandla allvarliga psykiska besvär till följd av hedersrelaterat våld och förtryck.

6.2.1 De som utsatts för hedersförtryck behöver stöd för att hantera ensamheten

I intervjuerna beskriver de utsatta ett behov av att hantera den ensamhet som uppstår efter separationen från familj, nätverk och vänner. Flera utsatta beskriver att de känt sig oerhört ensamma under den första tiden på boendet och att det inte alltid funnits personal att prata med. En menar att ensamheten i värsta fall kan göra att man går tillbaka till sin familj, vilket också nämns av en del boenden, socialtjänsthandläggare och samtalsstödjare.

” Jag brukade gråta och kunde inte prata. Perioden var väldigt tuff för mig. Jag gick en väg som jag inte visste hur den skulle sluta.”

Flera intervjupersoner från socialtjänsten säger också att de som utsatts för hedersförtryck blir särskilt ensamma eftersom de ofta kapat kontakten med sin familj och flyttat till en ny ort. En handläggare menar till och med att placerade barn mår så dåligt av ensamheten att socialtjänsten inte alls bör arbeta med placeringar utan i stället hjälpa familjen på ett annat sätt. En annan handläggare har under sitt långa arbetsliv inom socialtjänsten uppfattat att samtliga placerade barn någon gång under placeringstiden kommer vilja återvända till familjen, trots våld och förtryck. Men hon säger också att det alltid går att vända barnets uppfattning med rätt stöd från boendepersonalen och socialtjänsthandläggaren.

De utsatta beskriver vikten av det stöd som boendepersonalen ger för att hantera den akuta sorgen som uppstår vid separationen från familj och nätverk. Det handlar

till stor del om att bara finnas där och lyssna på de utsatta. Boendepersonalens empatiska förmåga beskrivs också som betydelsefull.

” De var hur bra som helst på att stötta mig och vi pratar om att som har hänt, till två på natten.”

” Det bästa av allt var att jag inte var ensam. Min familj var långt bort från mig och jag kunde inte träffa mina barn varje dag. Men omgivningen som jag befann mig i hjälpte mig på ett sätt att jag kunde hålla ut mina svåra dagar.”

Vår uppfattning är att socialtjänsten har goda möjligheter att ge utsatta detta stöd, så länge det finns tillräckligt många som arbetar på boendet i förhållande till antalet boenden. Vi ser inte att stödet är direkt knutet till kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck, utan att det snarare handlar om sociala färdigheter och personliga egenskaper. Det gör också att stödet kan bli personbundet och att socialtjänsthandläggaren kan få svårt att försäkra sig om att boendet kan stötta de utsatta på rätt sätt.

6.2.2 Utsatta behöver stöd för att hantera känslor av ambivalens och skuld

Samtliga boenden som intervjuats menar att de som utsatts för hedersrelaterat förtryck alltid behöver stöd för att hantera uppbrottet från familjen, och de utsatta bekräftar att det är svårt att hantera skuldkänslorna gentemot familjen. Några av de utsatta beskriver hur skönt det varit att få prata med någon som har kunskap om heder och förstår deras erfarenheter.

” Men det underlättade att förstå mer om att det inte var mitt fel, att det som hände var på grund av den sociala kontexten som jag befann mig i.”

Boenden beskriver det som att de utsatta behöver förstå ”våldets konsekvenser”. Även de intervjuade socialtjänsthandläggarna säger att de brukar ge boendet i uppdrag att arbeta med våldets konsekvenser. Vår uppfattning utifrån intervjuerna är att det i stora drag handlar om att höja den utsattas kunskap om vad våldet gör med en som person, och förmedla att ambivalens, skuld och skam är en naturlig reaktion efter att ha blivit nedbruten eller utsatt för olika grader av psykiskt eller fysiskt våld.

Samtliga boenden beskriver även att de arbetar framåtsyftande, genom att ta upp vad som kan och troligtvis kommer att inträffa, och hur den utsatta bör tänka då. På ett boende har personalen förvarnat ungdomar om att deras familjer kommer att

höra av sig för att berätta om en dödsjuk släkting, och man tar upp ungdomarnas förundran när familjerna också gjort det.

Boendena beskriver också olika arbetsätt för att stärka de utsatta, och att de behöver särskilt stöd för kunna bilda sig en egen uppfattning, och inte känna skuld och skam när de gör något som familjen inte hade gillat.

” Vi har också en känslokarta, och det är för att lära tjejerna att ge uttryck för sina känslor. De har lärt sig att deras åsikter inte är viktiga – ett formulär med standardfrågor som vi jobbar med varje kväll. Det är för att de ska lära sig sina känslor och att de har rätten till det.”

(HVB)

Vår uppfattning är att det finns boenden som kan stötta utsatta när de känner skuld och ambivalens i förhållande till familjerna. Vi tror att denna kompetens hör ihop med kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck.

Samtidigt är vår bild att det finns boenden som saknar den specifika kompetensen. Socialtjänsthandläggaren kan därför behöva undersöka boendets kvalitet genom exempelvis referenstagning, för att säkra att utsatta ska få stöd att hantera känslor av skuld och ambivalens i förhållande till familjen.

6.2.3 Psykologkontakt eller annan behandling är viktigt för att möta allvarigare psykiska och psykiatriska besvär

De flesta utsatta har också omfattande psykiska och psykiatriska besvär som gör att de behöver samtalsstöd eller psykologisk hjälp. Flera har diagnostiserats med posttraumatiskt stressyndrom (PTSD), andra nämner att de lider av panikångest-attacker, depressioner eller självskadebeteende. Flera har också varit sjukskrivna från arbete eller studier. Ett fåtal nämner att de varit suicidala och en person har försökt ta sitt liv under en placering.

De boenden och samtalsstödjare som intervjuats bekräftar att utsatta i en hederskontext ofta lider av en multiproblematik med exempelvis PTSD, självskadebeteenden och sömnbesvär. Den omfattande och komplicerade behovsbilden bekräftas även av en tvärsnittsstudie som jämfört den psykiska hälsan bland gymnasister. Studien visar att elever som inte får välja sin livspartner själv oftare lider av självskadebeteenden eller är suicidala (Bengtsson, Landberg, & Jernbro 2022).

” Jag har gjort allt socialtjänsten velat, jag bodde själv, jag gjorde allt de bad om, jag bodde i en lägenhet fast jag inte ville det, men då sov jag inte på nätterna och jag kunde inte gå till skolan och sen ville jag inte leva. Jag har PTSD och självskadebeteende och jättemycket mardrömmar och klarade inte av det.”

De flesta utsatta har fått någon form av psykosocialt stöd, men endast några tycks vara helt nöjda med stödet. Ungefär hälften har fått samtalsstöd utanför boendet, majoriteten från kurator och en mindre andel från psykolog i form av kognitiv beteendeterapi (KBT) eller traumabehandling. Omfattningen har varierat, några har fått ett fåtal samtal och andra har gått i regelbundna samtal i ett par år.

Den andra hälften består av personer som inte fått någon behandling eller något samtalsstöd alls. Några av dem är relativt nöjda och anser att de ändå fått en viss typ av stöd, inom ramen för boendepersonalens samtal eller genom en beviljad kontaktperson. Men i samma grupp finns även utsatta som är mycket kritiska till att deras behov inte tagits på allvar och att de inte fått rätt hjälp. Några uttrycker att socialtjänsten fokuserat mer på de materiella behoven och inte kunnat tillgodose behoven av psykisk vård eller stöd.

” Jag har sagt till dem flera gånger att jag och min son mår psykiskt dåligt och behöver vård. Varje gång säger de att de kommer att hjälpa oss med det, men de har inte gjort något än.”

Vår uppfattning är att socialtjänsten som helhet har mycket begränsade möjligheter att stötta utsatta med allvarliga psykiska besvär. Till viss del kan socialtjänstens samtalsstöd hjälpa, men ofta krävs kompetens från professioner inom hälso- och sjukvården.

Socialtjänsten önskar bättre tillgång till vård för dem som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck

De flesta boenden och samtalsstödjare som intervjuats menar att de kan för lite om allvarigare psykiska och psykiatriska besvär och att de behöver hälso- och sjukvårdens kompetens. Boenden, samtalsstödjare och socialtjänsthandläggare menar också att det är svårt att få tillgång till specialiserad vård och behandling. Bland annat handlar det om långa vårdköer på upp till två år, vilket uppmärksammas tidigare, i synnerhet väntetiderna till BUP. Till exempel lyfts problemet i betänkandet *En uppväxt fri från våld* (SOU 2022:70).

Lång väntetid är i sig problematiskt, men enligt samtalsstödjare och boendepersonal kan väntan också påverka socialtjänstens stöd. En samtalsstödjare från det öppna samtalsstödet beskriver att vissa utsatta mår för dåligt för att deras samtalsstöd ska fungera. Enligt en socialtjänsthandläggare kan långa vårdköer även leda till att utsatta inte hinner få behandling under sin tid på boendet, eftersom många behöver flytta flera gånger efter en separation från familjen. Ett annat problem som beskrivs av några boenden är att vården inte alltid vill ta emot målgruppen. Ett boende berättar att den lokala vårdcentralen tidigare ansett att samtalen kunde skötas av boendepersonalen. Ett annat boende beskriver att BUP nekade en ungdom tid eftersom hon inte ansågs ha tillräckligt stora behov, trots att hon var suicidal:

” Pratar vi BUP är det under all kritik. I telefonsamtal med dem kan vi få höra; 'Har den uttryckt suicid? Ja. Har den uttryckt någon plan? Nej det tror jag inte. Nej, då finns det ingen tid.' ”

Höga trösklar in till vården kan leda till nya arbetsätt

Flera intervjupersoner inom socialtjänsten påpekar att regionen och psykiatrin har ”höga trösklar” för att utsatta ska kvala in som patienter, och att vårdbehoven ibland inte blir tillgodosedda. Ett av boendena beskriver frustrationen över att inte kunna tillgodose de utsattas vårdbehov och att köerna är orimligt långa även för dem som vården prioriterar högst. Detta ledde till att boendet anställde en egen terapeut med psykologutbildning. Boendet söker fortfarande vård hos regionen, men kompetensen har stärkts och boendet har bättre möjligheter att ge stöd, dialektisk beteendeterapi (DBT) och KBT i väntan på annan behandling.

” Alla har samtal med terapeuten här. Det tycker de om och frågar om. De har generellt sett ett samtal i veckan och ytterligare ett vid behov.”
(HVB)

” Det är få HVB-hem som kan erbjuda en terapeut. Det känns som att vi kan vara heltäckande och knyta ihop säcken. Andra behöver förlita sig på att få en tid på BUP.”
(HVB)

Boendet som anställt en terapeut beskriver att vården blivit betydligt mer tillgänglig än på andra boenden. Dessutom menar de att terapeutens behandling blir bättre genom att hen finns på plats på boendet, jämfört med om terapeuten enbart hade arbetat kliniskt. Genom att ”arbeta på golvet” har terapeuten upptäckt bland annat ätstörningar och självskadebeteenden. Vinsterna med en både bred och djup kompetens på boenden beskrivs även av en placeringshandläggare, som menar att den allra bästa barn- och ungdomsvården ges av välfungerande SiS-hem. Hon säger att det visserligen finns många bristfälliga SiS-hem, men att de som håller hög kvalitet kan vara det allra bästa alternativet eftersom allt stöd och alla kompetenser kan samlas under samma tak.

6.3 Utsatta och boenden önskar mer tid för att ta emot och ge rätt stöd

I intervjuerna berättar boendena om betydelsen av att få tillräckligt med tid för att tillgodose de utsattas behov. Vad som är tillräckligt lång tid varierar enligt intervjupersonerna; några nämner ett halvår och andra menar att det nästan alltid krävs ett till två år. Boendena anser att den tiden behövs för att de utsatta ska hinna:

- landa på en trygg plats
- bygga upp den inre säkerheten och få färdigheter som behövs för att leva säkert efter placeringen
- hantera sin ambivalens och förstå våldets konsekvenser
- förbereda sig för ett självständigt liv genom att ordna exempelvis bostad, studier, jobb eller bidrag.

Betydelsen av insatstidens omfattning nämns även av de utsatta. Men flera utsatta har upplevt korta placeringstider, ibland bara någon vecka.

” Jag var också stressad över att de hade veckoplaceringar, så jag visste inte hur länge jag skulle få stanna på boendet. Det är inte hållbart och man går på nålar hela tiden.”

” Jag skulle vilja att de verkligen lyssnade på personalen på det skyddade boendet, personal som träffar mig dagligen och som vet hur det går för mig, och att de låter det ta den tid det tar.”

6.3.1 Utsatta och boenden upplever att kommunernas ekonomi påverkar placeringens längden

Några av de utsatta har uppfattat att de korta placeringstiderna berott på kommunernas ansträngda ekonomi, och några har fått beskedet att de omplacerats av ekonomiska skäl. En del placeringar har avslutats helt och hållet och andra har bytts ut – från boenden med personal med hög kompetens som de utsatta trivs på, till billigare boendelösningar. Boendena bekräftar att socialtjänsten helst vill finna billigare boenden och att kommunerna inte alltid har råd med det som de utsatta egentligen behöver. Här kan nämnas att flera av boendena är specialinriktade på heder, och några lyfter att de är dyrare än andra boenden.

6.3.2 Socialtjänsthandläggarna ger olika bild av ekonomins påverkan

Socialtjänsthandläggarna ger olika bild av ekonomins påverkan. En del menar att ekonomin inte har någon betydelse, att de ger det stöd som behövs även om det leder till att nämnden överskrider budget. Andra säger att ekonomin visst påverkar, att det finns i bakhuvudet och att det vore bra att finna en billigare boendelösning. En handläggare menar också att chefer inom organisationen kan driva på för kortare placeringar eftersom de saknar kunskap om målgruppens långsiktiga behov. Däremot menar samtliga socialtjänsthandläggare att nämnden aldrig skulle neka ett beslut om en placering av ekonomiska skäl. Någon beskriver att ekonomins påverkan snarare handlar om att det blir upp till den enskilda handläggaren att finna ett passande boende. En engagerad socialtjänsthandläggare kan lägga mer

tid på att finna ett boende som inte är för dyrt, samtidigt som det har personal med rätt kompetens och är lämpligt ur säkerhetssynpunkt.

6.3.3 Socialtjänsthandläggarna lyfter andra skäl till att placeringens längden inte bör bli för lång

De flesta handläggare tycker dock att placeringarna inte bör vara för långa, oavsett kostnadsfrågan, eftersom de kan vara institutionaliserande. En säger att placeringar på ett år absolut inte är bra för den utsatta. Ett boende håller med om att långa placeringstider är olämpligt; det kan inge en falsk trygghet och de utsatta behöver finna ett annat sammanhang som bygger på verkliga och ömsesidiga relationer, såsom familjehem för de under 18 år eller egen bostad för de som är äldre.

Några andra socialtjänsthandläggare tar upp att det är vanligt att utsatta inte vill ha kontakt med socialtjänsten, och att de gärna vill flytta till ett eget boende och släppa kontakten med socialtjänsten så snart som möjligt.

6.4 Socialtjänsthandläggarens närvaro är viktig även under placeringen

I intervjuerna med de utsatta blir det tydligt att socialtjänsthandläggarens kontakt och närvaro är betydelsefull även under placeringstiden. De har olika erfarenheter av handläggarnas närvaro och engagemang under placeringen. Majoriteten tycker att handläggarna varit tillräckligt närvarande, och några är mycket nöjda. En beskriver att det var viktigt för henne och hennes syskon att få löpande information om vad som hände med föräldrarna efter att de separerats. Hon menar att socialtjänsthandläggarens närvaro gjorde att hon aldrig behövde undra, utan att hon fick informationen direkt. Några beskriver dock att frånvarande handläggare lett till att de saknat viktig information, vilket i sin tur skapat stress i stunden eller inför framtiden. Exempelvis har utsatta inte fått veta hur länge de skulle få stanna på boendet eller saknat pengar till det mest basala såsom kläder, medicin och mat.

” Jag upplevde att socialsekreteraren ville vara där så lite så möjligt, när jag kom till familjehemmet så backade de ut och de tyckte att allt var familjehemmets ansvar.”

Den här bilden bekräftas även av några av de boenden som intervjuats. De är kritiska och önskar ett mycket starkare engagemang från socialtjänsthandläggarens sida under placeringstiden.

” När socialtjänst gör placering, inte bara heder, då går andan ur. Då tycker de att nu har vi lyckats, nu är vi i mål, vi är nöjda. Problemet är att då börjar det riktiga arbetet.”

(Familjehem)

En utsatt är dock nöjd med att socialtjänsthandläggaren var frånvarande eftersom hon inte hade orkat bearbeta processen med ytterligare en person. Hon tror att socialtjänsten ville underlätta för henne och medvetet valde att överlåta kontakten till boendepersonalen. Flera andra menar också att den första tiden är påfrestande och att det är jobbigt att öppna sig för flera olika personer. Här finns självklart nyanser, och en intervjuad socialtjänsthandläggare menar att de ofta har regelbunden kontakt med boendepersonalen men mer sällan med den utsatta.

Utsatta som tycker att de placerats på bristfälliga boenden har inte uppskattat en glesare kontakt med socialtjänsthandläggare, utan upplevt att de hamnat i händerna på boendepersonalen och känt sig ensamma och övergivna. En frånvarande handläggare får mindre konsekvenser när de utsatta hamnat på ett boende som de själva tycker är bra.

En ungdomshandläggare lyfter att kontakten med socialtjänsthandläggaren är jätteviktig eftersom det kan vara de utsattas enda långsiktiga kontakt, eftersom boenden, skolor och vårdkontakter ofta byts ut. Men handläggaren lyfter också att socialtjänsten har generella problem med hög personalomsättning, så det är i sig ett hinder för ett kontinuerligt, långsiktigt stöd.

” Det enda som är kontinuerligt för de här ungdomarna är att det är socialtjänsten som står för vården. Oavsett vart de flyttar.”

(IFO Barn)

Socialtjänsthandläggarna beskriver att en tät kontakt med den utsatta är viktig för relationen, och att de följer upp de flesta av sina ärenden regelbundet. Samtidigt hade de velat vara ännu mer närvarande än vad som är möjligt på grund av det geografiska avståndet mellan boendet och socialtjänstkontoret och en i allmänhet hög arbetsbelastning. Några beskriver att arbetsbelastningen leder till att placerade klienter prioriteras lägre än akuta ärenden. Två av kommunerna som vi intervjuat har av samma anledning inrättat särskilda tjänster som kan ägna sig helt åt att följa upp placerade barn, vilket de intervjuade handläggarna uppskattar. På så sätt har det skapats utrymme att prioritera sådant som tidigare hamnat i skymundan.

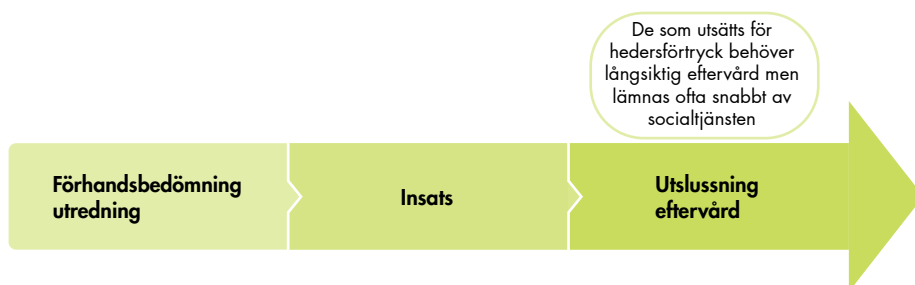
7 Förberedelser inför livet efter placeringen

I det här kapitlet beskriver vi hur de utsatta förbereds för livet efter placeringen, när tiden på boendet närmar sig sitt slut. Därefter redogör vi för stödet som de får efter placeringen och hur det motsvarar deras behov. En del av de utsatta beskriver omfattande behov av eftervård, och socialtjänsten menar att eftervården är en av stöd- och vårdkedjans svagaste länkar.

Detta är våra viktigaste resultat:

- Det finns utsatta som inte får tillräckligt med stöd när de slussas ut från boendet. De upplever att socialtjänsten avslutat kontakten med dem för snabbt.
- Efter placeringstiden har många kvardröjande behov av stöd, men en del får aldrig en ny socialtjänstkontakt.
- Den som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck kan även i fortsättningen leva med hot från familj och nätverk, och behöver därför hjälp med säkerhetsplaneringen även på lång sikt.
- Många behöver fortfarande hjälp med sin psykiska hälsa, med att finna ett socialt sammanhang och med att hantera myndighetskontakter.

Figur 7. Problem under utslussningen och eftervården.

7.1 Planering inför framtiden är viktigt för att undvika stress och oro

Intervjuerna med de utsatta visar att det finns ett stort behov av långsiktig planering och förberedelse inför utflytten från boendet. Det beror delvis på att många blivit placerade i en annan kommun där de saknar sammanhang, och delvis på att många brutit med hela sitt nätverk och inte kan få stöd från sina familjer. Ungefär hälften upplever att de inte kunnat förbereda sig ordentligt för livet efter placeringen. De saknar information och stöd om exempelvis var de ska bo, hur de ska ordna jobb eller studier och vilka insatser de kan få i framtiden.

7.1.1 Vanligt med bristande planering för livet efter placeringen

Upplevelsen av brister i planering och information om nästa steg gör att flera utsatta känner oro och stress inför framtiden. Några beskriver att de ställt många frågor om framtiden men ändå inte fått veta vad som ska hända med dem. Några har också erfarenhet av placeringar som avslutas med en eller två dagars varsel och upplevt det som mycket svårt att hinna ordna med boende, arbete och annat praktiskt inför flytten.

Nästan alla utsatta som upplevt brister i socialtjänstens planering har också stött på utmaningar i övergången till sitt nya liv. Några har inte fått hjälp med att hitta egen bostad på en säker ort och har sedan blivit upptäckta av sina familjer. Någon har inte fått information om hur man söker arbete med skyddade personuppgifter. En kvinna lyckades hitta boende och jobb på egen hand, men menar att det berodde på tur och att hon lika gärna hade kunnat hamna på gatan.

” Jag fick inte veta hur min framtid skulle se ut och jag var väldigt rädd för att stå utan stöd och utan inkomst. Jag sa att jag kanske borde plugga eller jobba men jag fick inga svar.”

Intervjuerna med boendena bekräftar till stor del bilden av att det är vanligt med brister i socialtjänsthandläggarnas planering och förberedelser för tiden efter placeringen. Inte minst familjehemmen beskriver att det oftast saknas en långsiktig planering och att handläggarna många gånger släpper ärendet när en placering är gjord. Ett skyddat boende och ett HVB-hem menar också att det ibland kan bli väldigt abrupta avslut, utan planer för framtida boende och fortsatt stöd.

” Om det är något som saknas hos socialtjänsten så är det planering. Men jag kan tycka att man borde ha en utslussplan från början. Och det efterfrågar alla ungdomar: ‘Vad händer med mig när jag fyller 18? Slänger ni ut mig?’ Men det finns inte alls. De säger att vi får ta det då, men det gör de inte.”
(Familjehem)

7.1.2 En planerad utslussning kan ge en bra start på livet efter placeringen

Ungefär hälften av de utsatta har känt stor trygghet inför framtiden, när boendetiden närmast sig sitt slut. De beskriver en långsiktig planering och tät dialog med socialtjänsthandläggare om vad som ska hända i nästa steg. Dessa personer har också litat på att socialtjänsten kommer att finnas kvar och se till att de får en bra start på livet efter placeringen. De har exempelvis fått hjälp med att hitta egen lägenhet, söka jobb och söka skyddad identitet. Detta återspeglas delvis i intervjuerna med socialtjänsthandläggare som beskriver att de arbetar aktivt med utslussningen under placeringstiden och hjälper till att hitta en lägenhet eller ordnar så att utsatta kan ges fortsatt stöd.

De som upplever att de fått tillräckligt stöd inför utslussningen beskriver också i stor utsträckning att övergången till livet efter placeringen fungerade bra. Flera har exempelvis fått ett eget boende och jobb, och vissa har i dag självständiga liv.

” Jag visste att socialtjänsten stöttade mig. Socialen sa till mig många gånger att de inte bara skulle släppa mig innan jag mådde bra igen.

” Jag var med och bestämde att det var dags att flytta. Socialtjänsten fanns där för mig hela tiden. De inte bara lyssnade, de pratade med andra, med stödboendet, med min psykolog.”

7.2 Bristen på långsiktigt stöd skapar otrygghet och svårigheter att påbörja ett nytt självständigt liv

Flera utsatta beskriver behov av långsiktigt stöd även efter placeringen, och ungefär hälften upplever att de inte fått tillräckligt med stöd för att kunna stå på egna ben.

Socialtjänstens stöd i övergången till det nya livet beskrivs som en trygghet eftersom de utsatta känner att de har någon att vända sig till om något skulle hända, exempelvis om deras mående försämras, om de blir oroliga för sin säkerhet eller när praktiska frågor uppstår i vardagen. Några berättar också om en tät kontakt med socialtjänsthandläggaren eller en kontaktperson som hjälpt dem med att ordna exempelvis bostad, kontakt med psykolog, arbete eller ekonomiskt bistånd. Flera av de utsatta som fortsatt haft kontakt med socialtjänsten bor i dag i egen lägenhet och har jobb eller studier.

Samtidigt är det endast ett fåtal av de utsatta som beskriver att socialtjänsten funnits kvar under en längre period efter placeringen. Att flera ändå upplever att de fått tillräckligt stöd kan möjligtvis bero på att de fått en välfungerande utslussning där socialtjänsten hjälpt till med boende, sysselsättning och stödsamtal. Dessutom är det inte alla utsatta som upplever att de behöver ett mer långsiktigt stöd.

” Jag flyttade strax efter att jag fyllt år och har kvar samma socialsekreterare och kontaktperson. I början träffades vi en gång i veckan. Jag behövde inte göra något annat än att hänga med, socialsekreteraren löste allt med sjuk-skrivning och bistånd. Idag har jag väldigt lite kontakt med socialtjänsten eftersom jag har ett heltidsjobb och är självständig.”

Intervjupersonerna inom hela socialtjänstens verksamhet bekräftar i hög utsträckning att personer som utsätts för hedersförtryck har stort behov av fortsatta insatser även efter placeringen. Flera socialtjänsthandläggare menar också att utsatta brukar få en kontaktperson när de flyttat från boendet. Kontaktpersonerna beskrivs som ett viktigt stöd för att de utsatta ska kunna komma igång med livet i den nya staden och exempelvis börja studera eller arbeta, och få hjälp med myndighetskontakter. Några säger att kontaktperson alltid eller oftast beviljas, och ett par beskriver att kontaktpersonen oftast kan finnas kvar till dess att den utsatta har etablerat sig i staden och inte behöver mer stöd. En handläggare menar att kontaktpersonen brukar kunna vara kvar i två år eftersom det är en förhållandevis billig insats för kommunen.

Några utsatta ger exempel på relationer och kontakter med socialtjänsten som fortsatt långt efter att placeringen upphört. En har fortfarande kontakt med sin socialtjänsthandläggare en gång per år, trots att det gått flera år sedan placeringen och ärendet formellt har avslutats. En utsatt hade kontakt med chefen på boendet en tid efter placeringen och säger att hen hjälpte henne att ta sig framåt. I samtliga av dessa fall framstår det som att det finns personal inom socialtjänsten som håller kontakten och fortsätter att stötta de utsatta, trots att det inte rör sig om en beviljad insats. På ett liknande sätt beskriver några inom socialtjänsten att de gör mer än vad som förväntas av dem i deras yrkesroll, däribland att följa upp hur de utsatta mår efter att ärendet formellt avslutats.

” Jag fick en insats att träffa ungdomsbehandlaren under ett halvårs tid. När insatsen avslutades sa ungdomsbehandlaren att hon ville ha fortsatt kontakt med mig. Utan henne och den mänskliga kontakten så vet jag inte vad jag hade gjort. Vi har fortfarande kontakt idag.”

7.2.1 Bristande eftervård kan leda till ensamhet och fortsatt utsatthet

Omkring hälften av de utsatta upplever däremot att kontakten med socialtjänsten upphörde allt för hastigt, i princip när de flyttat från boendet. Flera säger att de hade behövt ett mer långsiktigt stöd, och i stället kände sig ensamma och stressade över att själva behöva ordna med exempelvis bostad, försörjning och sin säkerhet. För flera av dessa personer har också övergången till livet efter placeringen inneburit utmaningar. En utsatt har exempelvis fått stora ekonomiska problem och inte

haft råd att köpa mat. En annan har inte fått något stöd i hur man söker arbete med skyddade uppgifter och säger att ingen vill anställa henne i dag. Några har utsatts för nya hot och risker som socialtjänsten inte har hjälpt dem att hantera. En annan berättar att hon mår dåligt och önskar att hon fått mer långsiktigt stöd för att hantera det känslomässigt svåra i att lämna sin familj.

” Sen avslutades ärendet i alla fall, det önskar jag att det inte hade gjorts. Jag hade behövt att soc och den bra personen som jag litade på hade funnits kvar och hjälpt mig flytta ut och att det inte bara släpptes sen.”

En majoritet av personalen på boendena beskriver också att eftervården ofta brister och att socialtjänsten lämnar de utsatta väldigt fort. Ett HVB säger att det behövs ett mycket mer långsiktigt stöd och att det är extremt sällan som socialtjänsten finns kvar och ger stöd till dess att de unga vuxna känner sig redo och kan stå på egna ben. Några boenden menar också att socialtjänsten lämnar de utsatta i samband med att placeringen upphör utan att någon annan tar över. Detta beskrivs som väldigt tuft för de utsatta, och enligt några boenden kan bristen på eftervård leda till en stor ensamhet och i värsta fall till att ungdomar återvänder hem till familjen. Några socialtjänsthandläggare lyfter också eftervården och det långsiktiga stödet till utsatta som en av de största utmaningarna. En handläggare menar exempelvis att det är väldigt ovanligt att de erbjuder eftervårdsinsatser till utsatta som kommer till deras kommun. En annan säger att det varierar vilket stöd de erbjuder efter en placering och om de beviljar en kontaktperson.

” Eftervården brister hela tiden. Efter insats på 4–5 år, man har gjort en LVU som är den största ingripande insatsen man kan göra mot en person, klipper dem från deras nätverk, och så fort Barn och unga avslutar ärendet så släpper man den här människan!”
(Familjehem)

7.3 Det är svårt att få stöd från socialtjänsten när den utsatta måste byta kommun

Många utsatta i studien har placerats i en annan kommun än den som de kommer ifrån. Detta gör att den nya kommunen skulle behöva upprätta kontakt med den utsatta, så att hen kan få långsiktigt stöd efter placeringen. Det är dock få utsatta som beskriver att ärendet flyttats över eller att de fått insatser av den nya kommunen. Tvärtom berättar några att de inte kan få något mer stöd, just för att de flyttat till en ny kommun. De som är nöjda med kontakten med socialtjänsten efter placeringen har antingen kontakt med samma socialtjänsthandläggare som tidigare, eller

kontakt med personal från boendet. Intervjuerna med de utsatta tyder därmed på att få har fått kontakt med socialtjänsten i den nya kommunen.

”Då avbröt vi kontakten. Jag har för mig att de inte kan erbjuda stöd när man bor i en annan region. Det kändes okej mot slutet så jag var okej med den avbrutna kontakten.”

Flera handläggare inom socialtjänsten menar däremot att överlämning till den nya kommunen fungerar bra. En handläggare beskriver ett välfungerande samarbete med andra kommuner, där de byter klienter med varandra och där den nya kommunen tar emot utsatta från deras kommun och erbjuder fortsatt stöd till dem. En annan har inte varit med om att utsatta återkommit till henne och sagt att de inte fått stöd av den nya kommunen. Samtidigt nämner några handläggare att de ofta inte vet hur det går för de utsatta när ärendet lämnats över till en ny kommun. En annan handläggare beskriver att de själva ofta finns kvar som stödkontakt i ett par månader tills allt är på plats med samtalsstöd, sysselsättning och annat praktiskt, och sedan kan de låta den nya kommunen ta över all kontakt med klienten.

7.3.1 Boenden menar att de utsatta skulle behöva en ny socialtjänstkontakt efter placeringen

Några handläggare ger en annan bild av flytten till en ny kommun. En menar att man inte behöver kontakta den nya kommunen, utan att det är upp till de utsatta att söka stöd där vid behov. En annan handläggare säger att hon aldrig försökt överlämna en klient till en ny kommun och menar att det är otydligt vart man som handläggare ska vända sig för att få den nya kommunen att ta över ansvaret. Någon lyfter också att den nya kommunen inte alltid vill ta över kontakten med klienten, även om det beskrivs som ovanligt.

Flera boenden beskriver att det kan vara svårt att få till en överlämning, där en ny kommun kliver in och tar ansvar för eftervården. Ett skyddat boende säger att det inte görs i över hälften av deras ärenden. Andra boenden säger att det ibland kan vara svårt att få en ny kommun att ta emot invånare med stora behov, och ett boende har varit med om att den nya kommunen nekar till att erbjuda insatser av ekonomiska skäl.

”Det som är svårt också är att de aldrig kan återvända till sina egna kommuner. Socialtjänsten kanske säger att du får komma hem till kommunen och få öppenvård där. Men man behöver flytta till en annan kommun och bli övertagen av socialtjänsten där. Det är svårt. Alla kommuner tar inte emot nya kommuninvånare med problem med öppen famn.”
(Skyddat boende)

Enstaka utsatta beskriver att de förväntats klara sig själva efter placeringen eftersom de fyllt 18 år och setts som vuxna av socialtjänsten. Hälften av HVB- och familjehemmen beskriver också stora brister när ungdomar fyller 18 år och ska gå över till socialtjänstens vuxenavdelning när placeringen avslutas. Ett familjehem menar att det är extremt sällan som sådana överlämningar görs, utan socialtjänsten anser att uppdraget är slutfört och därmed får ungdomarna klara sig på egen hand. Några HVB-hem menar att ungdomar inte alls får samma typ av hjälp när de kommer till vuxenheten utan förväntas klara mycket själva.

7.4 Flera lever under fortsatt hot och behöver hjälp med säkerheten även efter att placeringen upphört

Flera utsatta beskriver att de behövt fortsatt stöd med att hantera sin säkerhet och för att leva skyddat även efter placeringen. Dessa personer lever under hot och är fortfarande mycket rädda för sina familjer. Några av de utsatta, vars socialtjänstkontakt upphörde med placeringen, har också upplevt en stor oro över att själva behöva hantera nya säkerhetsrisker utan stöd från socialtjänsten. En kvinna berättar exempelvis att hennes föräldrar hittade henne i den nya staden och att socialtjänsten aldrig återkom när hon kontaktade dem. Hon fick alltså inget stöd för att hantera vad hon uppfattade som ett hot mot sitt liv. En annan fick själv ordna en lägenhet på ny ort, men senare visade det sig att släktingar bodde i området, vilket skapade en stor otrygghet. Andra beskriver att de inte fått hjälp med att söka skyddade personuppgifter eller att de önskat stöd i hur de ska leva säkert utan att avslöja var de bor för sina familjer. För ett fåtal har rädslan och hotbilden lett till att de flyttat utomlands.

” Mina föräldrar hittade mig. Så jag började ringa socialtjänsten och lämnade massa meddelanden för att de skulle veta vad som pågick men jag fick ingen kontakt med dem. De hörde aldrig av sig efter det.”

En utsatt beskriver tvärtom att socialtjänsten efter avslutad placering arbetat intensivt med hennes säkerhet och informerat om hur hon skulle röra sig i staden och hur man kan söka jobb med skyddade uppgifter samt hjälpt henne att byta namn. Till följd av detta stöd känner hon att det är okej att kontakten med socialtjänsten kommer att avslutas, även om hon säger att familjen alltid kommer att söka efter henne och att det ger en viss oro.

De flesta av våra intervjupersoner inom socialtjänsten beskriver att en del utsatta lever under starkt hot och med hög risk för fortsatt våld. De måste därför få stöd för att hantera den inre säkerheten och ges kunskap så att de kan leva skyddade under en längre period – eller resten av livet. Några anser därför att stödet med

skydd och säkerhet behöver fortsätta även efter placeringen. Handläggare inom socialtjänsten berättar också att säkerhet, riskbedömningar och kartläggning av hotbilden mot de utsatta är en stor del av deras arbete, och att de har mycket kunskap om hur man lever säkert. Därför är det troligt att de utsatta kan få sådant stöd i den mån socialtjänsten finns kvar även efter placeringen. De som upplevde att de inte fick stöd med sin säkerhet hade inte heller längre någon kontakt med socialtjänsten efter placeringen.

” Vi säkerhetsplanerar alltid. Det måste vi göra. Man måste prata om risk och säkerhet hela tiden under ärenden och se till att personen vet vad den ska göra om nåt händer.”
(IFO Vuxen)

7.5 Utsatta har stora behov av praktiskt stöd för att kunna leva ett självständigt liv

Flera utsatta, inte minst unga vuxna, behöver en hel del praktiskt stöd för att klara övergången till ett självständigt liv, i första hand stöd för att komma igång med arbete eller studier, eller hjälp med sin ekonomi. Denna övergång kan vara utmanande för vilken 18-åring som helst, men särskilt för den som inte har en stöttande familj. Många har dessutom flyttat till en ny kommun där de saknar kontakter och sammanhang, vilket skapar ytterligare behov av praktiskt stöd.

Flera inom socialtjänsten bekräftar att utsatta kan ha stora behov av praktiskt stöd för att påbörja ett självständigt liv. Många har inte fått ta något ansvar för ekonomi, boende och andra vardagssysslor i familjen, och erfarenheten av att vara kontrollerad och styrd av andra gör att de inte fått lära sig att lyssna till sin egen vilja. De som nyligen kommit till Sverige kan dessutom sakna kunskap om samhället, vilket skapar ytterligare behov. Intervjupersonerna inom socialtjänsten ger exempel på utsatta som inte vet hur man betalar räkningar, skriver hyreskontrakt, hanterar sin ekonomi eller sköter kontakter med myndigheter. Några utsatta ger också exempel som tyder på att de saknar viss kunskap om samhället. En utsatt berättar att hennes man inte låtit henne besöka vården och att hon inte visste hur pengar eller en biograf såg ut. En annan uppfostrades till att inte ha någon egen vilja, utan hade alltid fokus på att tillfredsställa andra.

” Tänk dig att jag har varit i Sverige nu i 30 år men jag visste inte hur en bio ser ut. Jag visste inte hur en femhundra såg ut. Allting och tusen värre saker skedde på grund av exet.”

För flera utsatta är den första tiden efter placeringen förknippad med en stark oro över ekonomin. Några hamnar också i en särskilt utsatt position eftersom de inte

haft råd att betala för mat, mediciner eller möbler. Alla har inte heller fått något ekonomiskt stöd från socialtjänsten. En av dem berättade för socialtjänsten att föräldrarna tagit hennes pengar men upplevde ändå att hon inte fick något stöd i situationen. Några utsatta anser också att socialtjänsten inte hjälpt dem att hitta en sysselsättning eller informerat om hur man söker jobb med skyddad identitet. Några tycker vidare att de inte fått tillräckligt stöd i kontakter med myndigheter efter placeringen. En ungdom beskriver exempelvis att det finns väldigt mycket som hon hade behövt svar på när hon flyttade från boendet men att hon fått hantera det på egen hand.

” Jag önskar att någon berättat mer för mig om hur livet skulle se ut när jag blev myndig. När det handlar om heder kan du inte ge en insats till ett barn och sen förvänta dig att personen ska kunna klara sig själv som vuxen.”

Samtidigt beskriver en del att socialtjänsten hjälpt dem att exempelvis få ekonomiskt bistånd, hitta jobb eller börja studera. För en person var det en stor trygghet att kunna starta ett nytt liv efter placeringen med en egen lägenhet och försörjningsstöd samt att socialtjänsthandläggaren löste allt för henne.

7.5.1 En kontaktperson kan ge viktigt praktiskt stöd

Några utsatta har fått en kontaktperson som gett dem praktiskt stöd efter placeringen. Detta beskrivs generellt som positivt, och en utsatt berättar att kontaktpersonen hjälpt henne att söka jobb med skyddade personuppgifter och gett stöd i hur hon kunde leva säkert i den nya staden. De som haft en kontaktperson beskriver en tät kontakt, och en kvinna säger att det var särskilt viktigt att kontaktpersonen kunde ge henne mycket tid och att hon kunde höra av sig så fort hon mådde dåligt eller om något hänt.

Socialtjänsthandläggarna beskriver i intervjuerna att de ofta beviljar en kontaktperson efter placeringen, men att det är ovanligt att behovet av praktiskt stöd tillgodoses fullt ut. De menar att det behövs nya insatser inom eftervården och att insatserna bör inriktas på praktiskt stöd och likna socialtjänsthandläggarens kontakt. Insatsen ska dock kunna ges utanför socialkontorets väggar och inte räknas som myndighetsutövning.

” Vi håller på att utveckla 'lots' just nu. Någon sån typ av insats skulle behövas. De har saknat kunskap om hur man gör saker. Tror att det är en insats som inte finns på så många ställen. Redan idag kan vi erbjuda socialsekreterare som insats men det görs ganska sällan.”

(IFO vuxen)

7.6 Flera utsatta lider av fortsatta psykiska besvär men får inte kontakt med vården

I kapitel 6 beskriver vi att många utsatta mår psykiskt dåligt och att flera lider av allvarlig psykisk ohälsa såsom PTSD, trauma, depression och suicidtankar. De flesta av de utsatta beskriver att de behöver insatser från en psykolog eller från psykiatrin. Andra vill främst få tala med någon om sina erfarenheter.

7.6.1 Samtalsstöd räcker inte alltid till

Det är inte alla som fått något stöd efter placeringen, men när det erbjudits handlar det framför allt om samtalsstöd med exempelvis en kurator eller ungdomsbehandlare inom socialtjänsten. Flera personer beskriver samtalsstödet som avgörande för deras mående, och en utsatt säger att kuratorn hjälpte henne att komma över sina skuld- och skamkänslor. I likhet med detta beskriver samtalsstödjare att deras stöd är viktigt för att de utsatta ska kunna bygga upp sin självkänsla, förstå vad de varit med om och släppa skulden.

” Jag fick verkligen bra hjälp. Jag fick hjälp att utreda problemet och att jag inte skulle lägga skulden på mig själv. Jag hade dåligt samvete att min familj mådde dåligt på grund av mig. Men med hjälp av kuratorn fick jag lära mig att det inte var mitt fel.”

Det är flera som önskat stöd från en psykolog eller psykiatrin men långt ifrån alla som fått det. En utsatt menar att socialtjänsten endast hjälpt henne med ett skyddat boende men inte erbjudit något psykiskt stöd överhuvudtaget. En annan har fått samtalsstöd men anser att det inte räcker för att bearbeta det som hon varit med om. Hon säger att socialtjänsten nog ser sig själva som vård men menar att hon har större behov som kräver insatser från regionen. Ett fåtal utsatta har varken fått något samtalsstöd eller hjälp med att komma i kontakt med vården efter placeringen, trots att de själva anser att de behöver stöd för sin psykiska hälsa.

7.6.2 Socialtjänsten erbjuder ofta stödjande samtal men har svårare att möta vårdbehoven

Flera inom socialtjänsten bekräftar att många som utsätts för hedersförtryck har ett stort behov av samtalsstöd eller psykiatrisk vård, både under placeringen och efteråt. De behöver bearbeta det våld och förtryck som de utsatts för men också hantera den ensamhet och ambivalens som kan uppstå när de flyttar till ett eget boende i en ny stad. Några socialtjänsthandläggare beskriver också att de beviljar samtalsstöd som en del av eftervården, alltid eller ibland. En handläggare menar dock att det är hälso- och sjukvården och inte socialtjänsten som ska hantera behovet av samtalskontakt efter en placering.

” Majoriteten vill ha samtalskontakt, de är ofta ensamma. Det är lätt att falla tillbaka till familjen, därför ordnar vi kontakter.”
(Skyddat boende)

Få handläggare inom socialtjänsten beskriver att de arbetar med sjukvårdskontakter som en del av eftervården. Även förra kapitlet visar att socialtjänsten har svårt att tillgodose de utsattas behov av psykiatrisk vård under boendetiden, bland annat till följd av långa vårdköer inom regionen och för att socialtjänsten saknar egen kompetens på området. Dessa utmaningar finns kvar även under eftervården, och några inom socialtjänsten önskar att de själva kunde erbjuda någon form av psykologstöd till de utsatta.

7.7 Socialtjänsten menar att bristen på socialt sammanhang gör att vissa återvänder hem

Några inom socialtjänsten beskriver att det är vanligt att utsatta blir ensamma och isolerade när de flyttat till egen bostad. Denna ensamhet kan förstärka ambivalensen och leda till att de väljer att gå tillbaka till sina familjer. Därför är det särskilt viktigt att utsatta får stöd i att hitta ett nytt socialt sammanhang när de flyttat till en egen bostad och påbörjar ett nytt liv.

” Ensamheten är det som är värst. Det är ju det som gör att många avbryter och går hem. Det är tufft att bryta sociala medier och bryta med sina kompisar.”
(IFO vuxen)

Flera av de utsatta beskriver också att de någon gång under processen känt sig ensamma och saknat sina familjer, men sällan efter avslutad placering. Detta kan möjligen bero på att de som deltagit i studien varit väldigt motiverade att lämna sina familjer eller sin partner, och att de i dag inte vill ha någon närmare relation till dem. Det finns också flera exempel på utsatta som haft bra och stöttande relationer genom vänner, en partner, eller delar av släkten som fördömt våldet. En person nämner ett ideellt engagemang där hon utbyter erfarenheter med andra som utsätts för hedersförtryck. Möjligtvis kan dessa relationer och nya sociala sammanhang vara en förklaring till att ensamheten inte är så framträdande i de utsattas intervjuer. I några fall har socialtjänsten frågat om de har någon som de kan vända sig till för stöd, och de flesta verkar ha haft befintliga relationer eller hittat nya. Att hitta ett nytt socialt sammanhang framstår därmed inte som något som socialtjänsten hjälpt dem med.

” Jag hade absolut ingen känsla av ensamhet för att jag var hos mina närstående som jag älskar jättemycket och var väldigt bra med mig, verkligen.”

Flera handläggare och boenden bekräftar att socialtjänsten brister när det gäller att stötta utsatta med att bygga upp nya relationer och sammanhang efter tiden på boendet. Några menar att det saknas insatser för detta, och andra beskriver att det är svårt och att det krävs mycket jobb för att utsatta ska hitta nya sociala sammanhang. Ett fåtal berättar däremot att de arbetar med just detta, och en handläggare försöker exempelvis koppla ihop utsatta med olika gruppverksamheter eller ideella organisationer. En samtalsstödjare säger också att de arbetar vägledande för att de utsatta ska bygga upp nya relationer.

” Ofta handlar det om att man har brutit med hela sin familj, hur skaffar man ett nytt nätverk? Hur man bygger upp vänner? Det handlar om att man blir isolerad. Det finns inte såna långsiktiga insatser.”
(IFO vuxen)

8 Skillnader mellan hedersvåld och annat våld i nära relationer

Enligt regeringsuppdraget ska vi analysera om det finns några skillnader i stödet till de som utsätts för våld i en hederskontext och stödet till utsatta för annat våld i nära relationer. Vi har inte haft möjlighet att göra en större kartläggning och har i stället undersökt socialtjänstens uppfattningar och erfarenheter. Vi har endast analyserat de utsattas behov och de insatser som ges, så skillnader som kan kopplas till begreppsdefinitionen ingår inte här.

Detta är våra viktigaste resultat:

- Socialtjänsten beskriver både likheter och olikheter i behoven hos de som utsätts för hedersrelaterat våld kontra annat våld i nära relationer. De menar att det i stort rör sig om samma arbetsprocess och insatser, men att innehållet i insatserna kan skilja sig åt något.
- Enligt socialtjänsten beror skillnaderna i stödet och insatserna på att hedersrelaterat våld och förtryck är legitimerat och kollektivt förankrat, medan våld i nära relationer oftast utförs av en enskild eller enstaka våldsutövare.
- Den kollektiva aspekten medför att de utsatta kan ha ännu svårare än andra att bryta upp, eftersom det kan innebära ett uppbrott från hela sin familj. Därför behövs särskilt stöd från socialtjänsten.
- Den kollektiva aspekten och att förtrycket är legitimerat innebär även att socialtjänsten behöver ställa andra frågor under riskbedömningen och utreda nätverket mer noggrant för att finna en lämplig placeringsort.
- Det finns mindre forskning om hedersrelaterat våld och förtryck än om annat våld i nära relationer. Därmed finns färre evidensbaserade kunskapsstöd, insatser och metoder, vilket också kan medföra en större osäker hos professionen.

8.1 Hedersrelaterat våld och förtryck har en kollektiv aspekt

Hedersrelaterat våld och förtryck är förankrat i ett kollektiv, och enligt socialtjänsthandläggare, boenden och samtalsstödjare är det den avgjort största skillnaden mellan hedersrelaterat våld och annat våld i nära relationer. Annat relationsvåld utförs oftast av en eller enstaka gärningspersoner. Familj, släkt och nätverk fördömer generellt det våldet.

8.1.1 Trots den kollektiva aspekten kan antalet personer som står bakom förtrycket variera

Våra intervjuer med utsatta visar att våldshandlingarna och förtrycket kan vara förankrat i både lägre och högre grad hos familj, släkt och nätverk. De flesta har blivit förtryckta av hela sin familj och sitt nätverk, men det finns även de som fått stöd från sin familj eller delar av den. Ett exempel är en kvinna vars barn uppmanade henne att lämna sin man, och ett annat är föräldrarna som ansåg att dottern drog skam över familjen när hon utsattes för ett sexuellt övergrepp, men ändå hade en viss kontakt med henne senare i livet. Vi har även pratat med en kvinna som separerat från en våldsam man och fått stöd från sin mamma, men inte från sin pappa. Utifrån dessa exempel kan vi konstatera att hedersrelaterat våld och förtryck består av nyanser, och det är tydligt att socialtjänsten behöver kunskap i ämnet så att inte stereotypa uppfattningar gör att man missar någons hjälpbehov.

8.2 Det kan vara svårare att bryta upp när det handlar om att bryta med flera personer

Annat relationsvåld kan vara lika allvarligt och dödligt som hedersrelaterat våld. Det kan också vara oerhört svårt att lämna en destruktiv relation, även om släkt och vänner står bakom separationen. Men intervjupersonerna från socialtjänsten menar att det generellt sett är *ännu* svårare att lämna en hel familj eller ett helt nätverk. Några nämner specifikt småsyskons dragningskraft. Det handlar dels om de känslomässiga banden mellan syskonen, dels om att inte vilja försätta syskonen i fara. Familjens och nätverkets dragningskraft kan skapa en särskilt stark ambivalens.

8.3 Placeringsorten och den utsattas nätverk måste utredas mer noggrant

Den utsatta kan ha släktingar eller nätverk på flera håll i landet, så socialtjänsthandläggarna måste kartlägga nätverket noggrant för att ta reda på vilken placerings-

ort som är säker. Denna kartläggning för att hitta en säker placeringsort är därmed en annan skillnad mellan hedersrelaterat våld och annat våld i nära relationer. Kartläggningen brukar inte ses som en insats, men den skapar förutsättning för rätt typ av insats.

Ytterligare en skillnad är socialtjänstens möjlighet att nyttja de våldsutsattas nätverk. Den som utsätts för annat relationsvåld får oftare stöd från omgivningen, och det är lättare att ordna placeringar och boendelösningar hos exempelvis ett syskon eller en vän på annan ort. Samtidigt har en av våra utsatta intervjupersoner också kunnat bo hos närstående. Det förstärker bilden av att förtrycket och dess förankring rör sig på en skala och att det inte finns några allmängiltiga gränsdragningar.

8.4 Innehållet i utredningen och insatserna kan skilja sig åt

Flera intervjupersoner från socialtjänsten upplever att de som utsätts för hedersvåld kan ha mer omfattande och mer komplexa behov, framför allt på grund av att många levt med förtrycket sedan barnsben. Några menar även att hedersförtryck ofta har inslag av värre hot, såsom att föras bort till ett annat land, bli bortgift eller mördas. Men andra lyfter att delar av sådana inslag även finns i annat relationsvåld och att den psykiska hälsan hos de utsatta påverkas på liknande sätt av att de ständigt underordnat sig och aldrig fått lyssna till sin egen röst.

Eftersom behoven är ungefär desamma beskriver socialtjänsthandläggarna att deras utredning, stöd och insatser oftast ser ut på ungefär samma sätt, oavsett om det gäller våld i nära relationer eller våld i en hederskontext. Innehållet kan dock skilja sig åt något:

- Utredningen behöver bestå av delvis andra frågor eftersom hedersvåld och annat våld i nära relationer ofta har olika bakomliggande orsaker. Socialtjänsthandläggarna beskriver att våld i en hederskontext ofta är legitimerat och förankrat hos ett större kollektiv. Annat våld beskrivs oftare handla om försummelse hos vårdnadshavare alternativt en ensam våldsutövare som stundtals kan ångra sina våldshandlingar.
- Boendeinsatserna skiljer sig åt på framför allt två punkter. Personalen behöver kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck för att kunna ge rätt bemötande och stöd. Därtill behöver insatsen bestå av ett riktat säkerhetsarbete eftersom den som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck måste skydda sig från flera personer.
- Samtalsstödjaren behöver ha liknande kunskaper som boendepersonalen, det vill säga kunskap om hur hedersförtrycket ser ut och hur det påverkar den utsatta och hens mående. Kunskapen ska kunna omsättas i stödande samtal.

- Socialtjänsthandläggaren som står för eftervården behöver förstå att den som utsätts för hedersvåld kan vara särskilt ensam och ha ett större hjälpbehov efter att ha brutit kontakten med hela eller delar av sin familj och sitt nätverk. Handläggaren behöver även ta särskild hänsyn till att det fortfarande kan finnas en hotbild, och ge stöd för ökad säkerhet.

Några menar att de som utsätts för hedersförtryck behöver mer av allt, jämfört med andra våldsutsatta. Främsta skälet är att de brutit upp från hela sitt nätverk och får bygga upp sitt liv från noll. De kan också ha levt avskärmade från samhället och därmed ha svårare att skapa sig ett självständigt liv, jämfört med andra våldsutsatta som tidigare kan ha haft friare liv. Några intervjupersoner inom socialtjänsten säger att de som levt under strikt kontroll kan sakna kunskaper om till exempel ekonomi, försäkringar, svenska språket och annat nödvändigt.

Ett familjehem trycker på att det finns betydande skillnader mellan våldstyperna, vilket kräver att boenden har fördjupad kunskap inom heder. Familjehemmet pekar specifikt på den kollektiva aspekten och menar att det inte går att fokusera enbart på familjen, utan att det handlar om en mycket större kontext. Familjehemmet lyfter också att boendet måste kunna ge stöd när det gäller skydd och säkerhet, och eftersom det finns fler personer att skydda sig emot blir behovet ännu större.

8.5 Socialtjänsten saknar kunskapsstöd och evidensbaserade metoder

Flera intervjupersoner från socialtjänsten lyfter att det finns mindre kunskap och forskning om hedersrelaterat våld och förtryck jämfört med annat våld i nära relationer. De menar att kunskapsbristen skapar en större osäkerhet inom socialtjänsten, och flera vill ha evidensbaserade metoder eller annat kunskapsstöd i sitt arbete.

8.5.1 Det saknas ett bedömningsstöd för det akuta skedet

I kapitel 3 beskriver vi att handläggarna saknar ett bedömningsstöd för det akuta skedet anpassat för hedersrelaterat våld och förtryck. Vuxenhandläggarna använder i dagsläget Patriark, men nästan alla menar att det är för omfattande för att användas i det akuta skedet. Det innebär att socialtjänsthandläggarna behöver göra en riskbedömning innan Patriark kan komma till användning, och här saknar de stöd i vilka frågor som ska ställas. En socialtjänsthandläggare önskar ett bedömningsstöd med ett fåtal frågor som bygger på forskning om riskfaktorer vid hedersrelaterat våld och förtryck. I det akuta skedet är det några som använder FREDA kortfrågor, ett bedömningsstöd för våld i nära relationer. Stödet är visserligen mindre omfattande än Patriark men är utformat för ett annat problemområde och bygger därför på

delvis andra riskfaktorer. Barnhandläggarna använder Patriark, eller ett stöd som Socialstyrelsen tagit fram och som fortfarande pilottestas. Det finns också barnhandläggare som inte använder något stöd alls.

8.5.2 Det saknas evidensbaserade metoder för socialtjänstens behandlande arbete

Även samtalsstödjare lyfter att det saknas stöd och evidensbaserade metoder. En samtalsstödjare säger att hon i samtalen med utsatta utgår från stöd som är framtagna för våld i nära relationer, men reviderar och lägger till utifrån bästa förmåga.

Socialtjänsthandläggare lyfter att även kommunens familjebehandlare saknar anpassade stöd och evidensbaserade metoder i arbetet med ungdomars föräldrar. Enligt socialtjänsthandläggare utgår familjebehandlarna, precis som samtalsstödjaren, från stöd som är framtaget för våld i nära relationer. Detta tillvägagångssätt beskrivs även i en tidigare studie på området (Socialstyrelsen 2020a). En socialtjänsthandläggare menar att de tillgängliga behandlingsstöden utgår från ett individualistiskt synsätt, och det kan vara besvärligt när det som ska behandlas grundas i ett större kollektiv.

9 Socialtjänstens arbete med särskilt utsatta grupper

Enligt regeringsuppdraget ska vi även analysera hur socialtjänsten beaktar särskilda sårbarheter hos personer som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck. Vi har av etiska skäl valt att inte fråga de utsatta om de har någon intellektuell funktionsnedsättning eller är hbtqi-personer. Däremot har ett fåtal förmedlat att de identifierar sig som hbtqi-personer, och några har använt tolk under intervjun på grund av begränsade kunskaper i svenska. Men i huvudsak har vi närmat oss frågeställningen genom att undersöka socialtjänstens uppfattningar och erfarenheter om särskilda sårbarheter i en hederskontext, och i det här kapitlet beskriver vi resultatet. Analysen behöver dock tolkas med försiktighet eftersom endast drygt hälften av intervjupersonerna inom socialtjänsten beskriver erfarenheter av att arbeta med utsatta som har någon särskild sårbarhet.

Detta är våra viktigaste resultat:

- När den utsatta även har en intellektuell funktionsnedsättning ställs högre krav på socialtjänsthandläggarna vid förhandsbedömningen och utredningen. Stödet till dessa personer kräver dubbel kompetens och socialtjänsthandläggarna behöver anpassa sin kommunikation.
- I vissa fall har den utsatta inte fått en diagnos sedan tidigare och boendet blir först med att misstänka en funktionsnedsättning. Då påverkas socialtjänstens stöd av långa vårdköer inom regionen.
- Intervjupersoner inom socialtjänsten lyfter att det saknas kompetens om hbtqi-personer i en hederskontext. Det är svårt att hitta rätt insatser till målgruppen.
- Personer med begränsade kunskaper i svenska språket är en särskilt utsatt grupp. Socialtjänsten behöver arbeta aktivt med att ge tydlig information och använda sig av säkert tolkstöd.

9.1 Personer med intellektuell funktionsnedsättning beskrivs som särskilt utsatta

Socialtjänsten beskriver att utsatta med intellektuell funktionsnedsättning kan vara särskilt sårbara eftersom funktionsnedsättningen ses som skamfylld. Det kan göra hotbilden större och möjligheterna att gå tillbaka till familjen mindre. Några berättar också att en del saknar diagnos och har aldrig fått det stöd som de har rätt till, på grund av familjens syn på funktionsnedsättningen. Socialtjänstens beskrivningar sammanfaller också till stor del med de utmaningar som studien visar generellt, såsom brister i kunskapen om hedersvåld eller förmågan att ställa rätt frågor under utredningen. Men utmaningarna tycks bli särskilt stora i mötet med personer med intellektuell funktionsnedsättning eftersom målgruppen kräver dubbel kompetens hos socialtjänsten: både kunskap om heder och kompetens att kommunicera väl med personer som har svårare att tänka abstrakt.

9.1.1 Socialtjänsten behöver anpassa sin kommunikation för att identifiera och möta de utsattas behov

Några inom socialtjänsten menar att det ställs högre krav på kommunikationen, till följd av att personer med intellektuell funktionsnedsättning har svårare att förstå komplex information och tänka abstrakt. I kapitel 3 har vi beskrivit att det kan vara svårt för socialtjänsten att identifiera utsattas behov, och enligt intervjupersonerna är detta särskilt svårt i mötet med personer med intellektuell funktionsnedsättning. Några menar att det kan vara utmanande att ringa in utsattheten och behoven hos dessa personer, och en handläggare säger att de ibland inte lyckas få fram något i utredningen, trots att de misstänker att personen är utsatt för hedersförtryck. En annan menar att man vid intellektuell funktionsnedsättning behöver tänka annorlunda om vilka frågor som ska ställas under utredningen, lägga frågorna på en annan nivå och kanske rita och använda bildstöd. Några menar att det krävs särskild kompetens om funktionsnedsättningar för att kunna ställa rätt frågor. En handläggare säger att socialtjänsten nu pratar allt mer om hedersvåld och att kunskapen ökat generellt, men att kunskapen om hedersförtryck i kombination med intellektuell funktionsnedsättning inte alls kommit lika långt.

Några socialtjänsthandläggare berättar att de arbetar med ärendegenomgångar och handledning av personer med kompetens inom dessa frågor, medan andra saknar stöd och handledning för den här typen av ärenden. Någon lyfter att de kan få hjälp av handläggare på LSS-enheten (verksamhet enligt lagen [1993:387] om stöd och service till vissa funktionshindrade, LSS), men bara om personen blivit LSS-klassad sedan tidigare.

”*Är personen inte LSS-klassad finns det ingen inom socialtjänsten att vända sig till. Vi får utgå från de metoder vi har. Kan vara att vi inte får fram något i utredningen trots indikationer och då kan vi inte göra något. Vi behöver ha något konkret att kunna jobba med. Då avslutar vi ärendet.*”
(IFO barn)

Även om socialtjänsthandläggarna kan identifiera skyddsbehoven menar några boenden att handläggarna ofta missar tecknen på intellektuell funktionsnedsättning. I dessa fall är det först under boendetiden som personalen börjar misstänka att det kan finnas någon funktionsnedsättning som behöver utredas för att personen ska få rätt stöd. En handläggare säger att de inte arbetar på något speciellt sätt för att identifiera särskilda behov såsom intellektuell funktionsnedsättning, utan att det i stället är upp till de utsatta själva att berätta om eventuella funktionsnedsättningar.

”*Har man inte kunskapen så är det svårt att sätta fingret på vad det är. En stor del som vi tar emot misstänkts ha en intellektuell funktionsnedsättning men man har inte sett det hos socialtjänsten.*”
(HVB)

Även boenden berättar att de behöver anpassa sin information till denna grupp av utsatta. Enstaka boenden arbetar med bildstöd för att kunna utbilda de utsatta i hur de kan leva skyddat samt för att bygga upp deras självkänsla och egna identitet. Det upplevs dock som svårt att lära utsatta med intellektuell funktionsnedsättning hur de ska leva säkert och undvika risker på sociala medier, till följd av svårigheter med inläring och förståelse. Ett boende menar också att personalen behöver ha kompetens inom dessa arbetssätt och säger att de utbildar personalen i detta. Några familjehem menar däremot att de inte får något stöd i hur de ska kunna kommunicera bland annat säkerhetsrisker till dessa utsatta, och ett familjehem önskar mer stöd från socialtjänsthandläggaren.

”*Det är svårt. Det är extra svårt på grund utav skyddsaspekten. För det är så komplext att prata om hederskontext med någon som inte alltid kan koppla ihop det andra unga kan. Jag kan inte nog betona hur knepigt det är. Man når inte fram.*”
(Familjehem)

9.1.2 Svårt att hitta insatser för utsatta med intellektuell funktionsnedsättning

En annan utmaning handlar om att finna insatser och boenden som är lämpliga för utsatta med intellektuell funktionsnedsättning. Svårigheten att möta gruppens behov kan möjligtvis ses som särskilt allvarlig, eftersom stödet på boendet riskerar

att gå förlorat om det inte anpassas och läggs på rätt nivå. Om personalen inte har förmågan eller verktygen att bygga upp den utsattas inre säkerhet kan det i förlängningen leda till att hen röjer sin adress för våldsutövarna.

Utmaningar kan även uppstå från motsatt håll. Några handläggare berättar om utsatta som varit berättigade till stöd enligt LSS. Här är utmaningen att tillgodose de utsattas behov av skydd och stöd samtidigt som de behöver assistans för att leva ett någorlunda självständigt liv. En socialtjänsthandläggare berättar om en utsatt som fick bo på ett LSS-klassat stödboende där hen fick assistans, men hen kände sig otrygg eftersom boendet inte var skyddat eller hemlighållet.

Bristen på kompetens inom både hedersfrågor och funktionsnedsättning kan enligt en handläggare innebära att de utsatta inte får tillräckligt stöd för att bearbeta förtrycket som de utsatts för, alternativt att de inte får tillräckligt stöd för att förstå hur man kan leva skyddat och varför det är viktigt. Några handläggare resonerar också generellt om svårigheterna med att hitta insatser för personer med multiproblematik, och menar att skyddade boenden inte alltid tar emot individer som utsatts för våld eller hedersvåld och samtidigt har exempelvis kognitiva eller fysiska funktionsnedsättningar.

9.1.3 Långa väntetider i vården gör att utsatta med intellektuell funktionsnedsättning saknar rätt stöd

Intervjuerna tyder på att socialtjänsten till stor del arbetar aktivt för att beakta vårdbehoven hos denna målgrupp, men att det finns utmaningar inom hälso- och sjukvården som beskrivs ligga utanför socialtjänstens kontroll. Några boenden beskriver att de behöver kontakta antingen psykiatrin för att få till en utredning eller habiliteringen för att den utsatta ska få hjälp med exempelvis kommunikation och annat stöd i vardagen. De är överens om att kontakten med vården är utmanande. En person som arbetar på ett boende menar att det är höga trösklar för att komma in till habiliteringen och att habiliteringen ofta inte ser de utsattas behov. Personen beskriver att det krävs ett omfattande underlag från olika instanser för att komma ifråga för stöd, och att habiliteringen ofta anser att ungdomar som utsatts för hedersförtryck har för hög förmåga eftersom de kan klara av vardagliga sysslor såsom att laga mat och städa. Intervjupersonen menar dock att många utsatta med intellektuell funktionsnedsättning tvingats lära sig att klara av praktiska saker genom hot och våld, vilket kan dölja att de faktiskt har inlärningssvårigheter. Samma person anser att habiliteringen ibland bortförklarar inlärningssvårigheter genom att säga att det är på grund av kulturskillnaderna som de utsatta saknar basala kunskaper.

Men även när utsatta får kontakt med BUP eller habilitering menar boenden att de tar för lång tid innan de får en diagnos eller stöd. Intervjupersonerna nämner

kötider på 1–2 år och beskriver att de utsatta under denna tid får klara sig utan stöd. Detta beskrivs som väldigt utmanande, och ett familjehem säger att de behöver stöd för att kunna informera de utsatta om hur de ska leva skyddat och tänka på säkerheten. I ett fall gjorde de långa vårdköerna att ett familjehem betalade ett privat företag för att få en utredning av en misstänkt diagnos.

”Får de rätt till stöd då kan man få hjälp på habiliteringen, men vi pratar 1–2 år. Hur ska vi få det att funka innan dess?”
(Familjehem)

9.2 Hbtqi-personer i en hederskontext beskrivs som särskilt sårbara

Några inom socialtjänsten lyfter att hbtqi-personer som lever i en hederskontext kan vara särskilt sårbara eftersom det ses som något skamligt, så hotbilden kan vara större och de utsatta kan ha svårare att återvända till familjen. En utsatt berättar också att det var just den sexuella läggningen som gjorde att hen behövde fly från sin familj. En samtalsstödjare menar vidare att de utsatta kan ha internaliserat hedersnormerna och därför själva tänker att deras sexuella läggning är fel.

”Det är ytterligare en dimension, för de ser det som en direkt defekt och som skam. Det finns de som kan gå tillbaka, men man behöver fundera på de som har de här sårbarheterna, för att för dem är det extra farligt.”
(Samtalsstödjare)

Intervjupersoner inom socialtjänsten lyfter också bristande kompetens om hbtqi-personer i en hederskontext. En handläggare menar att det är svårt att hitta rätt insatser till gruppen, eftersom det är ovanligt med boenden som har kompetens inom både heder och hbtqi.

”Så fort en tjej är hedersutsatt men också homosexuell eller LSS, blir då en dubbel utsatthet. Då är det svårare att matcha, finns inte så många boenden som har hbtqi-kompetens plus heder. Och inte heller gällande intellektuell funktionsnedsättning. Kan vara svårt att hitta boenden med rätt kompetens.”
(IFO vuxen)

En utsatt berättar att hen utsatts för diskriminering på grund av sin sexuella läggning, av sin kontaktperson som sa att det måste vara svårt att vara homosexuell och därför uppmanade personen att prata med en präst. I detta fall erbjöds den utsatta inget annat samtalsstöd och sa därför till slut ja, även om mötet med prästen inte gav det stöd som behövdes.

9.3 Nyanlända och personer som inte pratar svenska kan vara särskilt utsatta

Några av de utsatta i studien har haft begränsade språkkunskaper i svenska och i vissa fall har de nyligen kommit till Sverige. Att inte behärska språket och att inte ha så mycket kunskap om det svenska samhället kan skapa särskilda behov hos de utsatta. I våra intervjuer beskrivs socialtjänsthandläggarens information om insatser och stöd, anpassad kommunikation, användning av en neutral tolk som inte utsätter den utsatta för risker samt möjligheten till praktiskt stöd som särskilt viktigt.

9.3.1 Utsatta med låga språkkunskaper eller bristande kunskaper om samhället behöver tydlig information

Utsatta med begränsade kunskaper i svenska och om samhället beskriver socialtjänstens information som avgörande för att de ska kunna vara delaktiga i stödet och vården. En kvinna visste exempelvis inte vad socialtjänsten var, och andra kände inte till vilket stöd socialtjänsten kan erbjuda. Andra berättar att de generellt hade lite insikt i sina rättigheter i Sverige, och en kvinna visste alltför lite om hur samhället fungerar eftersom hon tidigare inte fått ha någon kontakt med myndigheter eller sjukvården.

De flesta är nöjda med socialtjänstens information

Majoriteten av denna grupp beskriver att de fått tydlig och bra information om exempelvis socialtjänstens stöd och att socialtjänsten på ett lättförståeligt sätt förklarat svåra begrepp och processer. Några beskriver även att de fått tillräckligt med tid för att ställa frågor och få saker förklarade för sig. En annan berättar om en kontinuerlig och tät dialog med samma personer inom socialtjänsten, vilket skapade stor trygghet och tillit. Alla som är nöjda med informationen har också fått tillgång till tolk, åtminstone under stora delar av processen. Men även när tolken inte varit med säger en kvinna att socialtjänsthandläggaren ansträngt sig för att förklara svåra begrepp så att hon förstod vad som skulle hända. De som anser att de fått tydlig information om socialtjänstens stöd beskriver också att de kunnat vara delaktiga i beslut om insatser, exempelvis om de skulle placeras och i så fall i vilken stad.

” Efter de mötena blev det tydligare för mig vad socialtjänsten var för något. Innan dess visste jag inget om socialtjänsten och jag visste inte heller att de kunde hjälpa mig. Jag trodde först att socialtjänsten var psykologer. Det var också under de mötena jag förstod vad socialtjänsten kan hjälpa mig med.”

Bristande information kan påverka möjligheten till delaktighet

Några utsatta anser dock att de inte fått tillräcklig information om sina rättigheter eller det stöd som socialtjänsten kan erbjuda. En kvinna beskriver att socialtjänsthandläggarna var väldigt fokuserade på att hon skulle bo kvar i kommunen där hennes man var och att de inte informerade henne om vilka möjligheter till skydd och insatser som fanns. Samma kvinna upplevde att handläggarna inte hade tid för henne eftersom de antingen sa att de skulle återkomma eller inte gav henne tillräckligt med tid för att berätta om sin situation. Detta ledde till att kvinnan slutade ställa frågor och be om att få saker förklarade för sig. En annan utsatt tror att socialtjänsten inte berättade om tillgängligt stöd eftersom de förutsatte att hon hade koll på sina rättigheter, trots att hon nyligen kommit till Sverige. I några fall gjorde bristen på information om stöd och nästa steg i processen att de utsatta inte blev delaktiga i besluten som togs, och därmed inte fick något fortsatt stöd från socialtjänsten efter placeringen. Det är alltså viktigt att inte ta något för givet; de som utsätts för hedersförtryck kan sakna kunskap om socialtjänsten och behöva mycket information för att kunna vara delaktiga i stödet och vården.

Av de utsatta som upplever att informationen varit bristfällig valde en att tacka nej till tolk av säkerhetsskäl. Denna kvinna berättar att hennes man har en stor släkt och brett nätverk i staden, och att hon var rädd för att hennes berättelser kunde nå mannen genom tolken. Trots att kvinnan inte hade tolk var det ingen som försökte förklara alla svåra begrepp som förekom i hennes ärende. Vår uppfattning är tolk är avgörande för att de utsatta ska få tillräcklig information och kunna vara delaktiga, men vi ser också att säkerhetsaspekten måste beaktas. Ett sätt är att använda sig av tolk via telefon.

” Socialtjänsten berättar inte om dina rättigheter. Det handlar nog inte om att de inte vill berätta. De berättar inte för de förutsätter att du redan kan dina rättigheter. Men om du inte kommer från Sverige vet du inte så mycket om vilka rättigheter du har i Sverige.

Några intervjupersoner inom socialtjänsten beskriver att det är viktigt att informera utsatta om vilka insatser och stöd som de kan få. Ett skyddat boende säger att det är väldigt svårt att sätta ord på vad man behöver om man inte vet vilka insatser som finns och vad man har rätt till. Samma person möter ofta kvinnor som bott i Sverige i bara någon månad, och då krävs mycket information som är anpassad till den utsattas nivå. En handläggare menar också att det kan vara svårt att förklara olika processer på ett pedagogiskt sätt när det finns språkhinder. Socialtjänsthandläggarna menar att akuta behov kan göra det särskilt svårt för handläggarna som inte hinner vara så pedagogiska som de önskar. Ett annat problem som lyfts är nyanser som kan gå förlorade i tolkens översättningar. Handläggarna menar att dessa svårigheter kan göra att utsatta inte blir fullt delaktiga i socialtjänstens beslut.

9.3.2 Bristande kunskaper om samhället skapar behov av praktiskt stöd

Nästan alla utsatta som inte behärskar svenska beskriver ett behov av praktiskt stöd, med allt från kontakter med sjukvården och myndigheter till stöd för att skaffa utbildning och arbete. Vissa har väldigt stora behov, på grund av språksvårigheter och bristande kunskap om hur samhället fungerar. Flera utsatta som lämnar sin partner behöver också stöd för att klara ekonomin. Inom socialtjänsten verkar man också vara medveten om att målgruppen kan ha ett stort behov av praktiskt stöd och kunskap.

Ungefär hälften av de utsatta i denna grupp har positiva erfarenheter av socialtjänstens praktiska stöd. En kvinna berättar att socialtjänsthandläggarna gjorde allt för att hon ska kunna stå på egna ben; de har sett till att hon fått utbildning i svenska samt kontakt med sjukvården och arbetsförmedlingen, och att planen är att de ska hjälpa henne att få ett arbete. Denna kvinna uttrycker en stor tacksamhet och säger att om det inte var för socialtjänsten hade hon kunnat vara hemlös i dag. Några berättar också att ekonomiskt bistånd tidigt kopplades in i deras ärenden och att de fått stöd för att klara av sin ekonomi i samband med att de lämnade sin partner. Det är också flera som beskriver stöd av socialtjänsten för att komma i kontakt med en psykolog inom vården.

” De hjälpte mig med allting. Jag har bott länge i Sverige men mitt ex hade förbjudit mig att lära mig språket. Så de erbjöd mig även hjälp i olika ärenden, bland dem var hjälp gällande utbildning. De försökte kontakta arbetsförmedlingen, de försöker med alla mål och medel att hjälpa mig för att jag ska kunna stå på mina ben.”

Samtidigt anser omkring hälften i denna grupp att socialtjänstens praktiska stöd brustit. En kvinna fick problem med Migrationsverket efter att socialtjänsthandläggaren uppmanat henne att ta den kontakten själv. Kvinnan berättar att hon inte förstått informationen från Migrationsverket och inte vet hur länge hon får stanna i Sverige eller hur länge hon kan få stöd från socialtjänsten. En annan kvinna menar att hon inte fått något stöd av socialtjänsten utöver en kortare placering, och är missnöjd med bristen på praktiskt stöd med exempelvis ekonomi och arbete. Samma kvinna säger att socialtjänsthandläggaren inte informerat om möjligheten att ansöka om försörjningsstöd. Några har också upplevt att socialtjänsten inte kunnat hjälpa dem med deras psykiska besvär och att komma i kontakt med sjukvården. Dessa personer har inte heller fått något fortsatt stöd efter att placeringen avslutats, som hjälp med myndighetskontakter, hjälp till sysselsättning och annat stöd i vardagen för att kunna påbörja ett nytt självständigt liv efter placeringen.

” Jag fick ingen hjälp från socialtjänsten, inte ekonomiskt eller psykiskt. Kontakten var alltid dålig, för jag fick ingen nytta eller något de hjälpte mig med.”

Som beskrivits i kapitel 7 om eftervården menar flera inom socialtjänsten att utsatta som nyligen kommit till Sverige kan sakna väsentlig kunskap om samhället och ha stort behov av praktiskt stöd. Flera socialtjänsthandläggare uppger visserligen att de arbetar med praktiskt stöd efter placeringen, men en del menar att socialtjänsten inte ger tillräckliga insatser på detta område. Några handläggare lyfter också att socialtjänsten behöver arbeta mer med praktiskt stöd under pågående insats, exempelvis för att hantera rättegångsprocesser, kontakta myndigheter och få lära sig hur samhället fungerar. Vi bedömer att socialtjänsten behöver bli bättre på att beakta gruppens behov av praktiskt stöd, eftersom det gäller särskilt sårbara personer som annars kan få svårt att påbörja ett självständigt liv.

10 Vårdnadshavarens starka ställning hotar barns trygghet

I det här kapitlet gör vi en fördjupad rättslig analys av barnets autonomi och vårdnadshavarens rätt till involvering i socialtjänstens processer.

Att söka hjälp från socialtjänsten är ofta ett svårt beslut att ta. I våra intervjuer uttrycker många av de utsatta, särskilt de som var under 18 år när de tog kontakt med socialtjänsten, att kände en stark oro inför beslutet. Till stor del handlade deras olust om en rädsla för vad som skulle hända när deras föräldrar fick veta att de hade sökt hjälp. Det här beskriver vi närmare i kapitel 4. Där framgår också att samtliga de intervjuade som var under 18 år vid kontakten anser att socialtjänsten involverade föräldrarna i ärendet i för hög grad.

Även många av intervjupersonerna inom socialtjänsten har framfört att vårdnadshavarens rätt till information och involvering kan vara ett hot mot barnets trygghet och att det kan begränsa utredningen genom att barn hindras från att tala öppet med socialtjänsten. De intervjuade advokaterna har lyft frågan om vårdnadshavarens ställning i socialtjänstens processer som ett av de största problemen när det gäller utsatta barn.

Våra intervjuer visar att regelverket på det här området dessutom i vissa avseenden uppfattas som oklart av dem som ska tillämpa det. Socialtjänsthandläggare har delvis olika uppfattning om när och i vilken utsträckning de är skyldiga att informera och involvera vårdnadshavarna i utredningen.

Därför gör vi i det här kapitlet en fördjupad analys av det regelverk som bestämmer förutsättningarna för socialtjänstens arbete och sätter ramarna för barnets självständighet och vårdnadshavarens involvering i processerna. Vi kan konstatera att gällande rätt ger vårdnadshavare en stark ställning och en omfattande rätt till insyn och kontroll i sina barns ärenden. Vår övergripande slutsats är att vårdnadshavarens insyns- och bestämmanderätt går längre än vad som är förenligt med barnets bästa och att barnet bör få en mer autonom ställning i processerna.

Mer specifikt kommer vi fram till att:

- Vårdnadshavare har en så långtgående rätt till insyn i sekretesskyddad information i sitt barns ärende att det kan hota barnets trygghet.
- Den som kan företräda ett barn är i stor utsträckning just vårdnadshavaren. Möjligheterna för ett barn att företrädas av någon annan vuxen är begränsade. Detta gör det svårt för barn att värna sina egna behov när de inte sammanfaller med vårdnadshavarens intressen.
- Barn har mycket små möjligheter att tala konfidentiellt med socialtjänsten. Både utredningarnas kvalitet och barns säkerhet kan hotas genom vårdnadshavarens rätt till information om de samtal socialtjänsten håller med barn.
- Barn under 15 år har en begränsad rätt till information om vad som händer i deras ärenden. Detta försätter barnet i en sårbar situation och förstärker hans underläge. Barnet blir beroende av vårdnadshavarens vilja att vidarebefordra informationen.
- När ett barn är föremål för en insats inom socialtjänsten tillkommer rätten till självbestämmande och frivillighet i stor utsträckning vårdnadshavaren. Det innebär att en vårdnadshavare har långtgående möjligheter att hindra att ett barn får insatser som ligger i barnets intresse, även om både barnet och den andra vårdnadshavaren vill ha insatserna.

10.1 Barn företräds av sina vårdnadshavare

Att barn företräds av sina vårdnadshavare är en grundläggande utgångspunkt i rättssystemet. Den generella synen på vårdnadshavaren som barnets företrädare ligger också till stor del till grund för de mer specifika regler inom socialtjänstområdet som vi problematiserar kring i det här kapitlet.

Som vårdnadshavare har man ansvar för barnets personliga förhållanden och har rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnets personliga angelägenheter. Samtidigt har man också ett ansvar att i takt med barnets stigande ålder och utveckling ta allt större hänsyn till barnets egna synpunkter och önskemål (6 kap. 2 och 11 §§ föräldrabalken, FB). På liknande sätt har barn också allt större möjlighet att själva påverka de myndighetsprocesser som rör dem i takt med att de blir äldre.

Regleringen av barnets självbestämmande bygger alltså på tanken att autonomi gradvis ökar. Som barn räknas varje människa som är under 18 år, men på vägen till 18-årsdagen passerar barnet ett antal nyckelövergångar som anses vara viktiga hållpunkter i en människas utveckling och mognad.¹ En sådan hållpunkt är 15-årsdagen. Vid 15 års ålder får ett barn bland annat rätt att föra sin egen talan i mål och ärenden enligt LVU och SoL (11 kap. 10 § SoL, 36 § LVU), och en

1 Jfr. Åldergränsutredningens resonemang i SOU 1996:111.

del information som en vårdnadshavare har rätt att få av socialtjänsten ska efter 15-årsdagen lämnas även till barnet. Tolvårsdagen har också betydelse. Öppna insatser enligt SoL kan i många fall sättas in även utan vårdnadshavarens samtycke om ett barn som har fyllt tolv år själv samtycker till det (3 kap. 6 a och 6 b §§ SoL).

Fram till 18-årsdagen är dock grundprincipen att det är vårdnadshavaren som bestämmer i frågor som rör barnet och att vårdnadshavaren är barnets företrädare.

Om det finns två vårdnadshavare, är principen att de utövar vårdnaden tillsammans. Det innebär att båda vårdnadshavarna ska vara överens för att en åtgärd som rör barnet ska få vidtas. Det är bara under särskilda omständigheter, som sjukdom eller frånvaro som hindrar den ena vårdnadshavaren från att delta i beslut, som den andra i begränsad omfattning får bestämma ensam. Både att samtycka och att inte samtycka till en åtgärd är i och för sig ett beslut, men principen är att det är förändringar av den rådande situationen som kräver enighet.²

Det här innebär att insatser enligt SoL som huvudregel inte får ges till ett barn i de fall där den ena vårdnadshavaren, men inte den andra, samtycker till det. Om barnet är yngre än 15, eller i vissa fall tolv, år, gäller detta oavsett vilken inställning barnet själv har till insatsen.

Det finns en undantagsregel som ger socialnämnden en begränsad rätt att besluta om vissa insatser enligt SoL mot den ena vårdnadshavarens vilja. För att en sådan insats ska få sättas in räcker det dock inte att den andra vårdnadshavaren samtycker till det, utan insatsen måste också krävas med hänsyn till barnets bästa (6 kap. 13 a § FB). Av förarbetena framgår att bestämmelsen inte är avsedd att tolkas som att det är tillräckligt att socialnämnden bedömer att det är bättre för barnet att få insatsen än att inte få den. Det ska göras en bedömning av *hur nödvändigt* det är att socialnämnden ingriper. Det måste finnas ett påtagligt och tydligt behov i det enskilda fallet.³

Principen att vårdnaden utövas gemensamt innebär också att det är båda vårdnadshavarna som avses när reglerna föreskriver att ”vårdnadshavaren” har rätt att få insyn i eller information om sitt barns ärende. I de fall socialtjänsten har en skyldighet att vidarebefordra känslig information till vårdnadshavaren eller att berätta om åtgärder som har vidtagits i en utredning om ett barn, ska alltså båda vårdnadshavarna ges tillgång till informationen, om de är två. I de följande avsnitten diskuterar vi i vilka situationer det här blir aktuellt och vad vårdnadshavarnas rätt till insyn och inflytande innebär.

---

2 Se 6 kap. 13 § FB, NJA II 1921 s. 250 f, prop. 1997/98:7 s. 54 f och prop. 2009/10:192 s. 20-25.

3 Prop. 2011/12:53 s. 25 ff. Se äv. HFD 2015 ref. 5.

10.2 Vårdnadshavaren har rätt till insyn i sekretesskyddad information

Huvudregeln inom socialtjänsten är att sekretess gäller för alla uppgifter om en enskilds personliga förhållanden, om det inte står klart att en uppgift kan röjas utan att den enskilde eller någon av hans närstående lider men (26 kap. 1 § offentlighets- och sekretesslagen (2009:400), OSL).

Begreppet ”men” har en vid innebörd. I första hand syftar det på att en person kan bli utsatt för andras missaktning om viss information blir känd, men om personen själv upplever en uppgift som ömtålig kan hen anses lida men bara genom att andra får kännedom om den. Det är den berörda personens egen upplevelse som ska vara utgångspunkt för bedömningen.⁴

Det här gäller dock inte fullt ut om den enskilda personen är ett barn. Då finns det nämligen begränsningar i sekretesskyddet som ger vårdnadshavaren en omfattande insyn. Uppgifter om ett barn ska i stor utsträckning lämnas till vårdnadshavarna även om det kan innebära att barnet lider men. I det här avsnittet analyserar vi vad detta innebär och vilka konsekvenser det får.

10.2.1 Vårdnadshavaren har insyn som part i barnets ärende

En människa som har kontakt med socialtjänsten har en omfattande rätt till insyn i sitt eget ärende. Rätten till partsinsyn, som regleras i förvaltningslagen (2017:900), FL, innebär att den som är part i ett ärende normalt har rätt att ta del av allt material som har tillförts ärendet, oavsett om det är sekretessbelagt eller inte (10 § FL).

Genom principen att vårdnadshavaren är barnets företrädare och bestämmer i frågor som rör barnets personliga angelägenheter, blir huvudregeln att om ett ärende hos socialtjänsten rör ett barn, ses inte bara barnet utan även vårdnadshavaren som part. Vårdnadshavare har därmed en nästan obegränsad rätt att ta del av allt material som tillförs deras barns ärenden. Principen är att vårdnadshavaren, i egenskap av företrädare för barnet, har samma rätt till insyn i sitt barns ärende som en vuxen person har i sitt eget.

Insynsrätten gäller allt material som tillförs ärendet, inte bara uppgifter som handlar om det egna barnet. Om det i ett pågående ärende om ett barn kommer in information om andra människor, till exempel om barnet eller någon annan berättar för socialtjänsten var en hotad i person i nätverket befinner sig, att någon har en hemlig kärleksrelation eller att någon har utsatts för ett övergrepp, omfattas alltså även denna information av vårdnadshavarens rätt till partsinsyn.

Det enda undantaget från en parts rätt till insyn i ärendet är om det är av *synnerlig vikt* att en sekretessbelagd uppgift inte röjs, av hänsyn till ett allmänt eller enskilt

---

4 Prop. 1979/80:2 del A s. 83.

intresse (10 kap. 3 § OSL). Det innebär att det krävs mycket starka skäl för att den som är part i ett ärende ska nekas att få ta del av material i ärendet. Även när denna sekretess gäller har den handläggande myndigheten, i det här fallet kommunen, dessutom en skyldighet att upplysa parten om vad det sekretessbelagda materialet innehåller i den utsträckning det behövs för att hen ska kunna ta till vara sin rätt och det kan göras utan allvarlig skada för det intresse som sekretessen ska skydda. Sekretessen hindrar aldrig heller en part från att ta del av alla omständigheter som läggs till grund för ett avgörande av ett ärende.

10.2.2 Sekretess gäller ofta inte mot vårdnadshavaren

Även i de situationer då information om ett barn inte hör till något ärende hos socialtjänsten, och reglerna om partsinsyn alltså inte är tillämpliga, har vårdnadshavare stora möjligheter att få tillgång till informationen. Det beror på att den sekretess som annars gäller till skydd för enskildas personliga förhållanden är kraftigt begränsad i förhållande till vårdnadshavaren.

Den formella huvudregeln, enligt lagtexten, är att sekretess till skydd för en enskilds personliga förhållanden även gäller mot vårdnadshavaren, om den enskilde är ett barn. Lagen gör dock undantag för alla uppgifter som är relevanta för vårdnadshavarens rätt och skyldighet att bestämma om barnets personliga angelägenheter (OSL 12 kap. 3 §).

Eftersom vårdnadshavarens ansvar är så vitt och omfattar alla barnets personliga angelägenheter, blir också undantaget i sekretessen omfattande. En vårdnadshavare behöver ha stor insyn i sina barns förhållanden för att hen fullt ut ska kunna uppfylla sina skyldigheter och utöva sina rättigheter.

Samtidigt har vårdnadshavaren också, som framgått, en skyldighet enligt FB att ta allt större hänsyn till barnets egna synpunkter och önskemål i takt med att barnet växer och mognar. Det betyder att vårdnadshavarens rätt till insyn i sekretesskyddade uppgifter gradvis minskar i takt med barnets utveckling.

Av förarbetena framgår att avsikten ändå är att vårdnadshavaren ska ha en omfattande insynsrett. Där uttrycks det så att huvudregeln i praktiken blir den motsatta mot lagtextens: det är normalt vårdnadshavaren, inte barnet, som förfogar över sekretessbelagda uppgifter.⁵ Undantaget är äldre ungdomar som har nått en viss mognad. De kan själva förfoga över åtminstone vissa uppgifter.

Om en ungdom själv förfogar över sina uppgifter, betyder det att uppgifterna inte får lämnas ut till vårdnadshavaren utan ungdomens samtycke.

För något yngre ungdomar gäller, under en mellanperiod, att både barnet och vårdnadshavaren förfogar över uppgifterna. Då krävs bådadas samtycke för att uppgifterna ska få lämnas ut till någon utomstående, men barnet kan inte kräva att de hemlighålls för vårdnadshavaren.

---

5 Prop. 2008/09:150 s. 370 f.

Det finns undantag från vårdnadshavarens rätt att ta del av sekretessbelagda uppgifter för att kunna utöva vårdnaden om ett barn. Om det kan antas att barnet *lider betydande men* om en uppgift röjs för vårdnadshavaren, gäller sekretessen även mot vårdnadshavaren, oberoende av barnets ålder. Det krävs dock starka skäl för att den regeln ska bli tillämplig. Förarbetena tyder på att det inte är tillräckligt att ett barn riskerar att skadas fysiskt eller psykiskt om en uppgift lämnas ut till vårdnadshavaren. Det krävs att skadan kan bli allvarlig. Det måste finnas speciella skäl som tyder på att en uppgift om barnet kan komma att missbrukas av vårdnadshavaren i något avsevärt avseende.⁶ Det räcker alltså inte att barnet tycker att det är obehagligt att uppgifterna lämnas till vårdnadshavaren, inte heller att barnet tror att vårdnadshavaren kommer att vidta åtgärder som barnet motsätter sig. Det krävs att åtgärderna i så fall kommer att medföra betydande men, som en allvarlig fysisk eller psykisk skada.⁷

Ett annat undantag från vårdnadshavarens insyns rätt är 26 kap. 2 § OSL som, jämförd med 1 §, anger att man kan hålla ett barns vistelseort hemlig för vårdnadshavarna om barnet har omhändertagits eller vårdas enligt LVU. Även detta är dock en undantagsregel som bara gäller om det finns starka skäl. Det krävs att det är nödvändigt med hänsyn till ändamålet med omhändertagandet eller vården att vårdnadshavarna inte får reda på vistelseorten. Enligt förarbetena ska bestämmelsen tillämpas restriktivt. Det är bara i undantagsfall som det bör förekomma att en vårdnadshavare inte får veta var hans barn finns.⁸

10.2.3 Det finns svårigheter i tillämpningen av reglerna om sekretess och partsinsyn

De intervjuer vi har genomfört tyder på att det finns problem i tillämpningen av reglerna om vårdnadshavarens rätt till insyn i sekretesskyddad information. Det handlar dels om att regelverket upplevs som svårtolkat, dels om att det upplevs inte ge utsatta barn tillräckligt skydd.

Flera av de yrkesverksamma intervjupersonerna, både socialtjänsthandläggare, samordnare på Barnahus, jurister och anställda på skyddade boenden, har fört fram att de anser att sekretessmöjligheterna gentemot vårdnadshavaren är för begränsade. Intervjuerna indikerar också att det kan förekomma att anställda i offentlig verksamhet väljer att inte skriva ned vissa uppgifter som rör barn som utsätts för hedersförtryck, främst i syfte att skydda barnen, men även av resursskäl. Dels ser man inte lagliga möjligheter att i tillräcklig utsträckning hindra vårdnadshavarna från att ta del av det som antecknas, dels upplever man att det tar mycket tid i anspråk att göra sekretessbedömningen och maskera text. En

6 Prop. 2008/09:150 s. 370 f, prop. 1988/89:67 s. 38.

7 Prop. 1988/89:67 s. 39.

8 Prop. 1979/80:2 Del A s. 186.

lösning kan därför vara att inte anteckna. Intervjumaterialet är inte tillräckligt omfattande för att vi ska kunna dra några slutsatser om hur vanligt detta är, men bara det faktum att det kan förekomma är naturligtvis allvarligt. Bristande dokumentation ger ett ofullständigt beslutsunderlag både för kommunens egna framtida bedömningar i ärendet och för andra instanser som JO (Riksdagens ombudsmän), IVO och domstol. Därmed kan det bli ett hot mot rättssäkerheten och rättstryggheten, till exempel om kommunens agerande granskas, om det blir aktuellt att väcka åtal för brott eller om ett beslut om vård enligt LVU överklagas och rätten inte får kännedom om allt som faktiskt legat till grund för beslutet.

Våra intervjuer med advokater, Barnahus och ett skyddat boende indikerar också att tillämpningen av reglerna om vårdnadshavarens insyns rätt i viss utsträckning varierar mellan olika personer och olika kommuner. Det kan till exempel handla om synen på om uppgifter som kan avslöja var hotade personer befinner sig kan sekretessbeläggas gentemot vårdnadshavaren med stöd av 10 kap. 3 § OSL eller inte. Om handläggaren gör bedömningen att ett sekretessbeläggande inte är möjligt och då avstår från att tillföra uppgifterna till ärendet för att de inte ska omfattas av vårdnadshavarens rätt till partsinsyn, blir utredningen i stället bristfällig.

” Vi är bakbundna av sekretessregleringen. (...) Jag skulle önska att det fanns en starkare sekretess mot föräldrarna, att vi kunde ha ett bättre barnperspektiv och skydda de uppgifter som barnen lämnar. Initialt kan vi skydda det mesta, men sedan måste vi släppa på det.”

Kommunjurist

Sammanfattningsvis innebär vårdnadshavarens partsinsyn och begränsningarna i sekretessen i förhållande till vårdnadshavaren att utsatta barn har ett betydligt svagare sekretesskydd än vuxna. Uppgifter om en vuxen person får inte lämnas ut till någon annan om det skulle kunna få till följd att personen utsattes för andras missaktning. För att uppgifter om ett barn ska kunna hemlighållas från vårdnadshavaren krävs betydligt starkare skäl än så. Inte ens om konsekvensen av utlämnandet blir att barnet skadas fysiskt eller psykiskt, är det i sig tillräcklig anledning. Våra intervjuer tyder på att reglerna också är svåra att tolka och tillämpa, vilket kan leda till osäkerhet för alla berörda, till bristande enhetlighet mellan kommuner och handläggare och till bristfälliga beslutsunderlag.

10.3 Vårdnadshavaren har rätt till information och självbestämmande i socialtjänstens processer

Bestämmelserna om sekretess och partsinsyn reglerar vilken information en vårdnadshavare har rätt att *på begäran* få utlämnad från kommunen. Utöver detta

innebär vårdnadshavarens ställning som barnets företrädare att socialtjänsten har ett omfattande ansvar för att självständigt involvera vårdnadshavare i de processer som rör deras barn och informera dem om vad som händer. Vårdnadshavare har också stora möjligheter att styra över vilka utredningsåtgärder som får vidtas och vilka insatser som får sättas in till stöd för deras barn.

En människa som har kontakt med socialtjänsten har rätt till respekt för sitt självbestämmande och sin integritet och rätt att få information om vad som händer i hans ärende. Processen ska vara transparent, och huvudregeln är att alla åtgärder som vidtas ska vara frivilliga. Bestämmelserna i LVU, som ju ger vissa möjligheter till vård av unga utan samtycke, utgör undantag. Insatser enligt SoL kan bara ges till den som själv vill ta emot dem.

Om den person som är föremål för insatser är ett barn, tillkommer både informationsrätten och rätten till självbestämmande i stor utsträckning barnets vårdnadshavare, särskilt när det handlar om yngre barn. Vårdnadshavaren har, som huvudprincip, samma rätt till frivillighet och kontroll i barnets ärende som en vuxen person har i sitt eget. I det här avsnittet analyserar vi vad detta innebär och vilka konsekvenser det får.

10.3.1 Socialtjänsten har begränsade möjligheter att agera mot vårdnadshavarens vilja

Insatser enligt socialtjänstlagen är frivilliga

De insatser som kommunen kan besluta om enligt SoL är alltid frivilliga. När en insats rör ett barn är huvudregeln att frivillighet betyder frivillighet för vårdnadshavaren. Även om barn ska få möjlighet att framföra sina åsikter, och även om deras inställning ska tillmätas betydelse i förhållande till deras ålder och mognad (11 kap. 10 § SoL), kan socialnämnden inte, med stöd av ett barns önskemål, besluta om insatser mot vårdnadshavarens vilja. När det finns två vårdnadshavare, krävs dessutom normalt bådas samtycke för att en insats ska få sättas in. Om den ena vårdnadshavaren vill att barnet ska få en stödsats och den andra inte vill det, får insatsen som huvudregel inte ges (se avsnitt 10.1).

Ett barn som har fyllt tolv år har större möjligheter att själv påverka vilka insatser som sätts in. Efter tolvårsdagen är det barnets eget samtycke, inte vårdnadshavarens, som är avgörande för om socialnämnden får utse en kontaktperson (3 kap. 6 b § SoL). Andra öppna insatser får också ges med stöd av barnets eget samtycke, förutsatt att socialnämnden bedömer att det är lämpligt (3 kap. 6 a § andra stycket SoL).

Det här innebär dock inte att vårdnadshavarnas inflytande över beslut om öppna insatser försvinner när barnet fyller tolv år. Förarbetena betonar att en lämplighetsbedömning alltid måste göras och att vårdnadshavarens inställning är

en faktor att väga in i lämplighetsbedömningen. Insatser mot vårdnadshavarens vilja ska vara ett andrahandsalternativ.⁹

Barnets egen inställning och behovet av en insats är alltså inte ensamt avgörande. Även när det handlar om äldre barn ska socialnämnden göra en avvägning mellan barnets behov och vårdnadshavarens rätt att bestämma över barnet. I vissa fall kan det medföra en risk för ett barn att besluta om en insats som vårdnadshavarna inte samtycker till, och då bör socialnämnden, enligt förarbetena, avstå från insatsen. Det betonas särskilt i förarbetena att socialnämnden noga behöver överväga vilka insatser som är lämpliga att tillhandahålla utan vårdnadshavarnas samtycke när det gäller barn som lever i en hederskontext.¹⁰

Ett barn som har fyllt 15 år har rätt att föra sin egen talan i mål och ärenden enligt SoL (11 kap. 10 §), men inte heller detta innebär att vårdnadshavarens inflytande försvinner. Vårdnadshavaren behåller, parallellt med barnet, sin ställning som part i ärendet.

” Det var lätt att undkomma socialtjänsten för familjer... De tvingade inte föräldrarna att ta emot hjälp eller så, det var frivilligt och de tackade nej. Man har varken då eller nu krav på föräldrar att ta emot hjälp. Allt som är frivilligt kan man komma undan. Hade de tackat ja, då hade många andra barn kunnat komma undan, slippa.”

Tvångsinsatser enligt LVU sätts in i sista hand

Den möjlighet socialtjänsten har att ge ett barn skydd eller stöd mot vårdnadshavarens och, när det gäller äldre barn, barnets vilja, är att ansöka till förvaltningsrätten om insatser enligt LVU.

Med stöd av LVU kan ett barn, om vissa förutsättningar är uppfyllda, omhändertaras för att vårdas av samhället.

Att ett barn vårdas enligt LVU betyder inte att vårdnadshavarna upphör att vara vårdnadshavare. De behåller sin rätt och skyldighet enligt FB att bestämma över frågor som rör barnet. De fortsätter också att vara barnets förmyndare. Men medan barnet är omhändertaget för vård har även socialnämnden, vid sidan av vårdnadshavaren, ett ansvar för att se till att barnets rätt till omvårdnad och trygghet tillgodoses (11 § LVU). Det innebär att vårdnadshavarnas rätt att bestämma över barnet, och därmed också deras rätt till insyn, kan begränsas. Begränsningen får dock aldrig gå längre än vad som är nödvändigt för att genomföra vården. Vårdnadshavarna ska behålla så mycket inflytande som möjligt. Socialnämnden har en skyldighet att i största möjliga utsträckning låta vårdnadshavarna vara delaktiga i alla frågor som rör vården.¹¹

9 Prop. 2012/13:10 s. 106.

10 Prop. 2022/23:64 s. 26 ff.

11 Se t.ex. prop. 1979/80:1 s. 596 f och JO beslut dnr. 2894-2011.

För att ett barn ska kunna vårdas enligt LVU krävs att den vård som behövs inte kan ges med samtycke av vårdnadshavarna och, om barnet har fyllt 15 år, av barnet själv. Så länge frivilliga insatser är ett alternativ, finns alltså ingen möjlighet att sätta in insatser enligt LVU.

Utöver det krävs att det finns en *påtaglig risk* för att barnets hälsa eller utveckling skadas om hen inte omhändertas för vård. Risken kan bero antingen på förhållanden i hemmet eller på ett socialt nedbrytande beteende hos barnet själv. Om det är det egna beteendet som utgör risken, kan även unga vuxna (18-19-åringar) omhändertas för vård (1-3 §§ LVU).

Förhållanden i hemmet som kan vara skäl för vård är till exempel fysisk eller psykisk misshandel, utnyttjande eller brister i omsorgen. Ett socialt nedbrytande beteende kan vara missbruk eller brottslig verksamhet.

Vård enligt LVU innebär normalt att den unge placeras utanför sitt eget hem men fortfarande har ett visst umgänge med föräldrar och vårdnadshavare (10, 11 och 14 §§ LVU).

Utöver vård reglerar LVU även några andra åtgärder som kan sättas in utan samtycke. En av dem är utreseförbud. Ett barn kan förbjudas att lämna Sverige om det annars finns en *påtaglig risk* för att hen, frivilligt eller ofrivilligt, reser utomlands för att ingå äktenskap eller en äktenskapsliknande förbindelse eller för att könsstympas (31 a § LVU).

För att en ung person ska kunna omhändertas för vård enligt LVU eller ett utreseförbud ska kunna meddelas krävs alltså en risk som är *påtaglig*. Vad det innebär utvecklas en del i förarbeten och rättspraxis. När det handlar om vård på grund av förhållandena i hemmet, sammanfattar Socialstyrelsen det i sin handbok för socialtjänsten som att det ska handla om en klar och konkret risk för skada och att risken ska ha viss intensitet och aktualitet.¹² I förarbetena klargörs att risken måste vara både *påvisbar* och *allvarlig*.

Kravet på att risken ska vara allvarlig innebär att risken för skada ska ha en sådan inverkan på barnets hälsa eller utveckling att barnet har ett tydligt vårdbehov. Allvarlig fysisk eller psykisk misshandel är ett sådant hemförhållande som normalt utgör en tillräcklig risk, och hedersrelaterat förtryck nämns särskilt i förarbetena som exempel på sådan misshandel som kan utgöra grund för vård enligt LVU.¹³

Samtidigt innebär kravet på påvisbarhet att det inte räcker med lösa antaganden. Riskbedömningen måste grundas på konkreta omständigheter.¹⁴ I rättspraxis har det slagits fast att socialnämnden har en bevisbörda som innebär att ett barn inte kan omhändertas om kommunen inte åtminstone kan göra sannolikt att de

---

12 LVU - Handbok för socialtjänsten, Socialstyrelsen 2020, s. 56.

13 Prop. 2002/03:53 s.82.

14 Prop. 1989/90:28 s. 106 ff.

missförhållanden som är grunden för omhändertagandet faktiskt föreligger i verkligheten.¹⁵

Utöver det faktum att lagen ställer upp vissa krav som begränsar möjligheterna till tvångsåtgärder, finns det undersökningar som tyder på att den praktiska tillämpningen också påverkas av att handläggare inom socialtjänsten uppfattar beviskraven och kraven på allvar som högre ställda än de faktiskt är och därför tillämpar lagen mer restriktivt än vad lagstiftaren avsett. En handläggare som har intervjuats i en undersökning uppgav till exempel att LVU bara aktualiseras när det är fara för barnets liv.¹⁶

För att socialnämnden ska kunna omhänderta en ung person omedelbart, i väntan på rättens beslut, krävs dels att det är sannolikt att den unge kommer att omhändertas för vård enligt LVU, dels att rättens beslut inte kan avvaktas (6 § LVU). Samma krav gäller för att socialnämnden ska kunna meddela ett tillfälligt utreseförbud (31 d § LVU).

När det gäller möjligheterna att meddela utreseförbud har advokater och anställda på ett skyddat boende som vi har intervjuat lyft just socialtjänstens bevisbörda som ett problem. De har påtalat att barn utsätts för en alltför stor risk genom att inte ens tillfälliga utreseförbud kan meddelas med stöd av lägre beviskrav och gälla under en begränsad tid, medan förhållandena undersöks närmare. Förslaget från den utredning som analyserade frågan om utreseförbud innan åtgärden infördes i LVU var också att det skulle räcka med en ”risk” (alltså inte en ”påtaglig risk”) för att ett utreseförbud skulle kunna meddelas.¹⁷ Regeringen bedömde dock att högre beviskrav borde gälla, eftersom ett utreseförbud innebär en så långtgående inskränkning i de grundläggande fri- och rättigheterna.¹⁸

Advokaterna och de anställda på det skyddade boendet har också varit kritiska till att bestämmelsen om utreseförbud bara omfattar resor som syftar till att ett barn ska ingå ett äktenskap eller en äktenskapsliknande förbindelse eller könsstympas. Så kallade uppfostringsresor, där barn kan riskera att utsättas för våld eller förtryck i en miljö med stark hederskultur, täcks inte in av bestämmelsen. Inte heller kan ett utreseförbud meddelas på den grunden att ett barn är på väg att föras utomlands för att förlovas eller för att leva i ett redan ingånget äktenskap.

Vi har frågat några intervjuade inom kommunerna hur de uppfattar utformningen av bestämmelsen om utreseförbud. De har inte sett den snäva utformningen av bestämmelsen som ett problem, eftersom de uppfattar att det i andra situationer, till exempel om ett barn är på väg att föras utomlands för att leva i ett redan ingånget

---

15 HFD 2018 ref.6.

16 Polisanmälan och tvärprofessionell samverkan i Barnahus, Sara Quarles van Ufford, Högskolan Dalarna, arbetsrapport nr. 3 2023, s. 20.

17 Jfr. Ökat skydd mot hedersrelaterad brottslighet, SOU 2018:69.

18 Prop. 2019/20:131 s. 70 f.

äktenskap, finns möjlighet att i stället omhänderta barnet för vård på grund av förhållandena i hemmet. Avsikten med att införa bestämmelsen om utreseförbud var dock att ett utreseförbud skulle kunna komplettera ett beslut om vård, eftersom det kan finnas en kvarstående risk för att ett barn förs ut ur landet även när barnet tvångsvårdas utanför hemmet.¹⁹ En studie som nyligen har utförts på uppdrag av Jämställdhetsmyndigheten har också visat att barn har förts ut ur landet medan de har varit omhändertagna för vård enligt LVU.²⁰

Ett förslag om en utvidgning av bestämmelsen, så att fler situationer än i dag ska kunna leda till ett utreseförbud, har nyligen tagits fram inom Regeringskansliet.²¹

10.3.2 Socialtjänstens skyldighet att informera vårdnadshavaren är kopplad till utredningens början

När socialnämnden får kännedom om något som kan leda till någon form av åtgärd, till exempel genom att en ansökan eller anmälan kommer in, ska nämnden utan dröjsmål inleda en utredning. Om det är en anmälan om barn eller unga som inkommer, ska beslutet att inleda eller inte inleda en utredning normalt fattas inom 14 dagar (11 kap. 1 och 1 a §§ SoL).

Det socialnämnden får göra innan en utredning inleds är alltså bara en bedömning av om det redan från början står klart att inga åtgärder kommer att vidtas.²² Det kallas en förhandsbedömning. Om det kan bli aktuellt att vidta någon form av åtgärd, ska en utredning inledas.

Det här är en mycket viktig fråga kopplad till rätten till information. Det finns nämligen inga formella krav på att underrätta vare sig barnet eller vårdnadshavaren om att en anmälan har kommit in eller att en förhandsbedömning gällande ett barn pågår. När en utredning inleds är däremot huvudregeln att vårdnadshavaren genast ska få veta det.

Visserligen betonas det i förarbetena att det är mycket viktigt att relevanta uppgifter om barnet även tidigare kan lämnas ut till föräldrarna, med hänsyn till vårdnadshavarens roll enligt FB,²³ men det är inte förrän socialnämnden startar en utredning av om nämnden behöver ingripa till ett barns skydd eller stöd som det uppstår en formell skyldighet att underrätta vårdnadshavaren. Detta har också uttalats av JO.²⁴

19 Prop. 2019/20:131 s. 71 f. När ett utreseförbud meddelas innebär det bland annat att barnets pass återkallas.

20 Hedersförtryck samt annat våld och förtryck under utlandsvistelse, Hanna Linell och Lisa Lundberg, Stockholms universitet, arbetsrapport 2023:2.

21 Ett utvidgat utreseförbud för barn, ds 2022:9.

22 Prop. 1979/80:1 Del A s. 562.

23 Prop. 1988/89:67 s. 36.

24 Se t.ex. JO beslut dnr.3500-1998 och 1964-2008.

Skyldigheten att underrätta vårdnadshavaren är inte absolut. Det SoL kräver är att den som berörs av en utredning genast ska underrättas om att utredningen har inletts, *om inte särskilda skäl talar mot det* (11 kap. 2 §).

När det är ett barn som utreds ses vårdnadshavarna alltid som berörda. Om barnet är över 15 år, är även hen själv berörd och ska underrättas. Däremot finns det inget krav på att underrätta ett barn under 15 år om att en utredning gällande hen har inletts, eftersom principen är att barnet företräds av sin vårdnadshavare. Det finns en generell regel om att alla barn ska få relevant information om åtgärder som rör dem (11 kap. 10 § SoL), men i vilken utsträckning det innebär att en 13- eller 14-åring eller ett mindre barn ska underrättas om att en utredning inleds är något som varje handläggare får avgöra från fall till fall.

Kravet på att genast underrätta vårdnadshavaren när en utredning inleds var tidigare undantagslöst, men numera finns det alltså en möjlighet att inte underrätta vårdnadshavaren om särskilda skäl talar mot det.

Anledningen till att en möjlighet till undantag infördes var att barn som har berättat om missförhållanden kan uppleva det som väldigt obehagligt att föräldrarna underrättas. Tanken var att man då skulle kunna träffa barnet flera gånger för att förbereda kontakten med föräldrarna. Om någon har anmält att ett barn kan ha utsatts för brott i hemmet kan man också behöva vänta med att underrätta vårdnadshavarna för att inte störa polisens utredning. Även situationen för flickor som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck, och risken att de förs utomlands och tvingas ingå äktenskap, berörs särskilt i förarbetena.²⁵ I vissa situationer, bland annat när det handlar om hedersrelaterat våld, anges också i förarbetena att socialtjänsten, efter att en utredning har inletts, kan behöva tala med personer i barnets professionella nätverk innan vårdnadshavaren informeras om utredningen.²⁶ Hur länge man kan vänta med informationen preciseras dock inte.

När en handläggare bedömer om hen ska avvakta med att informera vårdnadshavarna i den här typen av situationer, anger förarbetena att hen måste göra en avvägning mellan barnets rätt till integritet och vårdnadshavarens rätt till insyn. Redan innan SoL ändrades förekom det att kommuner väntade med att underrätta vårdnadshavarna om att en utredning hade inletts. JO hade, trots lagens utformning, uttalat att man under vissa förhållanden kunde dröja lite med att informera vårdnadshavaren, även om det krävdes goda skäl till det och vårdnadshavarna inte fick hållas ovetande någon längre tid. Det kunde handla om situationer där en polisutredning om ett misstänkt brott mot barnet befann sig i ett känsligt läge eller där barn uttryckligen hade önskat att föräldrarna inte skulle informeras.²⁷

---

25 Prop. 2012/13:10 s. 61 ff, s.133.

26 Prop. 2012/13:10 s. 62.

27 JO beslut dnr. 835-1998 och 1909-2010.

Dessa JO-uttalanden hade varit vägledande för socialtjänsten, och syftet med lagändringen var att lagfästa rådande praxis.²⁸

I Socialstyrelsens handbok för kommunerna anges att det är en absolut regel att vårdnadshavarna *alltid* ska informeras om att en utredning inleds. Det socialnämnden i vissa fall kan göra, enligt handboken, är bara att dröja något med underrättelsen.²⁹ Detta stämmer i och för sig överens med motiven till lagbestämmelsen och är, utifrån förarbetena och utifrån vårdnadshavarens ställning i processen, en rimlig tolkning.³⁰ Det är dock inte något som uttryckligen står i lagen. Det SoL slår fast är att vårdnadshavarna *genast* ska underrättas *om inte särskilda skäl talar mot det*. Lagen säger ingenting om när eller ens om vårdnadshavarna ska underrättas i de fall det finns särskilda skäl att inte underrätta dem genast.

Exakt vilka skyldigheter socialnämnden har att informera vårdnadshavarna om en utrednings inledande och hur länge informationen kan dröja framgår alltså inte av SoL, och skulle nog behöva klarläggas ytterligare. Våra intervjuer med yrkesverksamma tyder på att det råder en viss osäkerhet i den här frågan. Den samstämmiga uppfattningen bland de intervjupersoner, såväl inom som utanför socialtjänsten, som har uttalat sig, är i alla fall att vårdnadshavaren måste underrättas inom en inte alltför lång tid. Den möjlighet som finns att skydda barnet, om underrättelsen innebär en risk, är då att genast vid utredningens början omhänderta hen med stöd av LVU.

För att det ska bli aktuellt med vård enligt LVU räcker det dock inte att det kan få negativa effekter för barnet att föräldrarna får veta att hen har varit i kontakt med socialtjänsten. Som vi har beskrivit i avsnitt 10.3.1, måste socialtjänsten kunna visa att det finns en påtaglig risk att barnets hälsa eller utveckling skadas om barnet inte omhändertas (2 § LVU, se även 6 §).

Det här innebär att en mycket viktig fråga blir vad man kan göra *innan* en utredning inleds, inom ramen för en förhandsbedömning. Den information som kan hämtas in under förhandsbedömningen är det enda underlag som kan ligga till grund för bedömningen av om vårdnadshavarna måste underrättas genast när en utredning inleds, och även för bedömningen av om ett barn behöver skyddas genom ett omhändertagande enligt LVU när vårdnadshavarna väl underrättas. Detta kommer vi att diskutera i nästa avsnitt.

---

28 Prop. 2012/13:10 s. 133.

29 Utreda barn och unga – Handbok för socialtjänsten, Socialstyrelsen 2023, s. 132 f.

30 I förarbetena anges att det är ett grundläggande rättssäkerhetskrav att vårdnadshavare informeras om ett beslut att inleda en utredning, men att det ibland behövs en möjlighet till "respit" och till att kunna "avvakta" med informationen, se prop. 2012/13:10 s. 62.

10.3.3 Det är oklart vad en förhandsbedömning får grundas på

Våra intervjuer med socialtjänsthandläggare visar att det finns en osäkerhet inom socialtjänsten om vad som kan göras inom ramen för en förhandsbedömning och vilka ageranden som innebär att en utredning har inletts. Vi ser tecken på att den här osäkerheten leder till att tolkning och arbetssätt i vissa avseenden varierar mellan olika kommuner, kanske också mellan olika handläggare. Det framkommer också i intervjuerna att handläggare inom socialtjänsten i en del situationer upplever ett behov av att kunna göra mer inom ramen för förhandsbedömningen, eller vänta längre med att informera vårdnadshavarna efter utredningens inledande, än vad de uppfattar att lagen tillåter.

I det här avsnittet utreder vi närmare vad som får ligga till grund för en förhandsbedömning och diskuterar vilka åtgärder som kan rymmas inom de ramarna och vilka som innebär att en utredning har satts igång.

Förarbetena betonar att en förhandsbedömning inte är en mindre utredning, utan enbart en bedömning av om en utredning ska inledas eller inte. Det är inte acceptabelt att en förhandsbedömning blir en sorts miniutredning för att undvika utredning.³¹

Det här betyder att det bara är mycket begränsade ageranden från socialtjänstens sida som kan rymmas inom ramen för en förhandsbedömning. Enligt förarbetena bör det i normalfallet räcka med den information som finns i en anmälan för att fatta ett beslut om att inleda eller inte inleda en utredning. Man kan också använda sig av uppgifter om barnet eller familjen som finns i en personakt eller i tidigare inkomna anmälningar.³² JO har uttalat att om några uppgifter hämtas in från utomstående, oavsett om det handlar om enskilda utomstående personer eller andra myndigheter, innebär det att en utredning har inletts.

Däremot har socialnämnden, enligt JO, möjlighet att ta kontakt med ett barns vårdnadshavare för att diskutera en anmälan utan att inleda en utredning.³³ Samtidigt anges dock i förarbetena att om ett hembesök görs eller någon annan individuellt inriktad uppsökande åtgärd vidtas, bör det ses som en inledd utredning.³⁴ I den handbok från Socialstyrelsen som gällde mellan 2016 och 2023 hänvisar Socialstyrelsen till de här förarbetsuttalandena och konstaterar att sådana åtgärder inte kan ingå i en förhandsbedömning.³⁵

---

31 Prop. 2012/13:10 s. 57 f.

32 Prop. 2012/13:10 s.57 ff.

33 Se t.ex. JO beslut dnr. 3561-1997 och 1964-2008.

34 Prop. 1979/80:1 del A s. 400. Även JO har uttalat att ett hembesök i syfte att kontrollera hemförhållandena är en sådan åtgärd som bör ingå i en utredning och inte i en förhandsbedömning, men JO skiljer på sådana hembesök och besök vars syfte är att etablera kontakt med vårdnadshavaren. Se äv. JO beslut dnr. 5219-2018.

35 Utreda barn och unga – Handbok för socialtjänstens arbete enligt socialtjänstlagen, Socialstyrelsen 2016, s. 54.

Exakt vad som menas med en ”individuell inriktad uppsökande åtgärd” förklaras inte i handboken, men Socialstyrelsens bedömning har alltså varit att det i princip inte är tillåtet att kontakta och samtala med det berörda barnet utan att inleda en utredning. I nyare förarbeten, som Socialstyrelsen inte refererar till i handboken, betonas dock att om ett barn i kontakten med socialtjänsten berättar om missförhållanden som gör att en utredning övervägs, måste det finnas möjlighet att inom ramen för förhandsbedömningen ha ett antal klagörande samtal med barnet innan vårdnadshavaren informeras. Man kan behöva diskutera olika alternativ till lösningar och planera hur kontakten med föräldrarna ska gå till innan man fattar beslut om att inleda en utredning och därmed måste informera dem.³⁶

De här förarbetsuttalandena ingår i ett resonemang som handlar både om vad som kan göras innan en utredning inleds och i vilka situationer socialtjänsten inte genast behöver informera vårdnadshavaren när utredningen väl sätts igång. Förarbetena rör en lagändring vars uttalade syfte, när det gäller möjligheten att avvakta med att informera vårdnadshavaren, var att lagfästa rådande praxis.³⁷ Inte heller i den del av resonemangen som handlar om möjligheten att samtala med barn *under förhandsbedömningen* utan att informera vårdnadshavaren finns några indikationer på att det som sägs skulle innebära en ändring av praxis.³⁸ Resonemangen i förarbetena överensstämmer dock inte helt med JO:s tolkning av gällande rätt. I ett fall kort tidigare konstaterade JO att det faktum att socialtjänsten hade hållit samtal med ett barn, och att samtalen inte var begränsade till att inhämta uppgifter av ett mer allmänt slag, i sig innebar att en faktisk utredning hade inletts. Ärendet rörde en 14-årig flicka som uppgav att hon blev slagen av sina föräldrar, och socialtjänsten bedömde att det kunde finnas inslag av hedersrelaterad problematik. I samma ärende uttalade JO också att orsaken till att socialtjänsten formellt väntade med att inleda en utredning, att ”kringgå bestämmelserna” om skyldighet att informera vårdnadshavarna, ”naturligtvis inte” var godtagbar.³⁹

Trots att regelverket i fråga om förhandsbedömningar inte har ändrats, har Socialstyrelsen under de senaste sju åren två gånger växlat synsätt i det tolkningsstöd myndigheten ger socialtjänsten genom sina handböcker.

I den handbok som utkom 2006 angav Socialstyrelsen att det i vissa fall var tillåtet att kontakta det berörda barnet och ha tre till fyra ”klargörande samtal” med hen inom ramen för en förhandsbedömning. Det gällde till exempel om barnet utsattes för kontroll, våld eller hot.⁴⁰ Några år senare gjorde JO, som vi har beskrivit ovan, en annan tolkning och bedömde att sådana samtal innebar

36 Prop. 2012/13:10 s. 61 f.

37 Se prop. 2012/13:10 s. 133.

38 Prop. 2012/13:10 s. 61 f.

39 JO beslut dnr. 1909-2010.

40 Barn och unga i socialtjänsten – utreda, planera och följa upp beslutade insatser, Socialstyrelsen 2006, s. 31 ff.

att en utredning hade inletts. Ännu ett par år senare tillkom dock, som vi också har beskrivit, nya förarbeten, där lagstiftaren angav att det i vissa fall måste vara tillåtet att inom ramen för en förhandsbedömning ha ett antal klagörande samtal med barnet innan vårdnadshavaren informeras.⁴¹ Kort därefter konstaterade också Inspektionen för vård och omsorg (IVO) i en rapport att utredningar i flera fall inte utfördes eftersom socialtjänsten förlitade sig på föräldrarnas berättelser utan att ha kontakt med barnet under förhandsbedömningen. IVO skriver i rapporten att socialtjänsten, för att kunna göra en mer avvägd bedömning, kan behöva väga upp de vuxnas berättelse med barnets egna ord och upplevelser. Myndigheten anger att det inte finns något krav på att träffa barnet under förhandsbedömningen, men att socialtjänsten ska överväga det.⁴²

Socialstyrelsens handbok ersattes 2016 av en ny, där Socialstyrelsen, trots uttalandena i förarbetena och trots IVO:s bedömning, inte längre skrev att klagörande samtal med barnet fick hållas under förhandsbedömningen utan i stället, som vi har berättat, angav att individuellt inriktade uppsökande åtgärder inte kunde ingå i en förhandsbedömning.⁴³

I den nya handbok som utkom i september 2023 har Socialstyrelsen återigen ändrat uppfattning. Nu skriver myndigheten att socialnämnden enligt JO får ta kontakt med det berörda barnet under förhandsbedömningen och ge hen möjlighet att bemöta uppgifterna i anmälan.⁴⁴ Frågan om att hålla samtal med barnet under förhandsbedömningen berörs dock inte i det JO-beslut som Socialstyrelsen hänvisar till.⁴⁵

Utöver tveksamheterna kring i vilken mån en förhandsbedömning kan omfatta samtal med berörda barn utan att övergå i en utredning, finns också en viss oklarhet runt vilka möjligheter sådana samtal egentligen ger att ta in information från ett barn utan att behöva underrätta vårdnadshavaren. JO:s uppfattning är att det bara är de barn som har nått en sådan ålder och mognad att de själva kan besluta om sin medverkan som socialtjänsten över huvud taget får prata med under en förhandsbedömning utan vårdnadshavarens samtycke.⁴⁶ Grunden för detta är den generella regeln i 1 kap. 1 § SoL som anger att socialtjänsten ska bygga på respekt för människors självbestämmanderätt och integritet. Bestämmelsen innebär att socialnämnden måste väga de intrång i självbestämmandet och integriteten som en åtgärd innebär mot de intressen åtgärden ska tillgodose. JO har gjort bedömningen att detta betyder att samtal med barn aldrig får hållas utan vårdnadshavarens

---

41 Prop. 2012/13:10 s. 61 f, se ovan.

42 Skydds nätet som inte får brista, IVO 2015, s. 13 och 16.

43 Utreda barn och unga – Handbok för socialtjänstens arbete enligt socialtjänstlagen, Socialstyrelsen 2016, s. 54.

44 Utreda barn och unga – Handbok för socialtjänsten, Socialstyrelsen 2023, s. 116 f.

45 Jfr. JO beslut dnr. 1964-2008.

46 JO beslut dnr. 3891-2014.

samtycke, utom i de fall barnet är tillräckligt gammalt och moget för att själv förfoga över samtycket eller det finns en uttrycklig undantagsbestämmelse. En sådan bestämmelse finns i 11 kap. 10 § tredje stycket SoL, som ger socialnämnden rätt att höra barn utan vårdnadshavarens samtycke, men den regeln gäller bara vid utredningar och är alltså inte tillämplig under en förhandsbedömning.

I Socialstyrelsens nya handbok skriver myndigheten också, med hänvisning till JO:s bedömning, att det bara är barn som har nått en sådan ålder och mognad att de själva kan bestämma om sin medverkan som socialtjänsten får prata med under en förhandsbedömning utan vårdnadshavarnas samtycke.⁴⁷

Även om Socialstyrelsen numera anger att det är tillåtet att hålla samtal med barn under förhandsbedömningen, ger det alltså, enligt Socialstyrelsens uppfattning, inte kommunerna någon möjlighet att tala med yngre barn utan att behöva underrätta vårdnadshavarna, och dessutom få deras samtycke. Det här är dock inte något som uttryckligen framgår av SoL, och även om det är den tolkning JO har gjort, finns det också, som vi har beskrivit, uttalanden i förarbetena som tyder på att avsikten inte är att lagen ska tillämpas på det sättet.⁴⁸

En utredning lämnade för några år sedan ett förslag på en ny socialtjänstlag, där det uttryckligen skulle anges att socialnämnden får tala med ett barn utan vårdnadshavarens samtycke och utan att vårdnadshavaren är närvarande även inför ett beslut om en utredning. Ett sådant samtal skulle dock, enligt utredningens förslag, bara få syfta till att socialnämnden skulle kunna bedöma om en utredning skulle inledas eller inte. Förslaget har ännu inte lett till några lagstiftningsåtgärder.⁴⁹

Vår bedömning är, sammanfattningsvis, att rättsläget är oklart. Det går inte att säkert säga om, när eller i vilken omfattning socialtjänsten har möjlighet att hålla samtal med berörda barn inom ramen för en förhandsbedömning och på det sättet hämta in information från dem utan att berätta för vårdnadshavarna om kontakten. Den osäkerhet vi har stött på i våra intervjuer och de indikationer vi har fått på bristande enhetlighet i tillämpningen är, enligt vår uppfattning, en naturlig följd av det rådande rättsläget.

10.3.4 Vårdnadshavarens insyns- och beslutanderätt begränsar barns möjligheter att tala fritt under utredningen

När en utredning om ett barn väl har påbörjats, är både barnet och vårdnadshavaren viktiga informationskällor för socialtjänsten. Barnet har dessutom en rätt att få framföra sina åsikter, och de ska tillmätas betydelse i förhållande till hens ålder och mognad (11 kap. 10 § SoL, 36 § LVU).

47 Utreda barn och unga – Handbok för socialtjänsten, Socialstyrelsen 2023, s. 117 f.

48 Prop. 2012/13:10 s. 61 f, se ovan.

49 Se Hållbar socialtjänst – En ny socialtjänstlag, SOU 2020:47.

Däremot är det inte närmare reglerat *hur* information ska hämtas in från barnet. Det finns inga bindande bestämmelser som syftar till att säkerställa att ett barn kan tala fritt. Även om skälet till utredningen är att vårdnadshavarna utsätter barnet för fara, finns till exempel inget krav på att ett barn ska få tillfälle att tala med socialtjänsten utan att vårdnadshavarna är närvarande.

Ett barn som har fyllt 15 år har, som framgått, rätt att föra sin egen talan enligt SoL och LVU. I övrigt gäller bara att vid en utredning av om socialnämnden behöver ingripa till ett barns stöd eller skydd, *får* barnet höras utan vårdnadshavarens samtycke och utan att vårdnadshavaren är närvarande (11 kap. 10 § SoL, jfr. 11 kap. 2 §).

Socialstyrelsen rekommenderar generellt att socialnämnden träffar barnet både med och utan vårdnadshavare.⁵⁰ Samtidigt gavs i Socialstyrelsens handbok för socialtjänsten fram till september 2023 rådet att om en vårdnadshavare inte ville att socialsekreteraren talade ensam med barnet, kunde man erbjuda vårdnadshavaren att vara med vid samtalet. Denna rekommendation ges även i förarbeten som Socialstyrelsen hänvisade till.⁵¹ I förarbetena betonas också att även om det är tillåtet att genomföra ett samtal utan att vårdnadshavaren är närvarande, innebär det inte att samtalet måste genomföras på det sättet. Man bör, enligt förarbetena, vara lyhörd för både vårdnadshavarens och barnets synpunkter.⁵² JO har också i flera fall uttalat att en allmän utgångspunkt är att en utredning som rör ett barn under 15 år ska bedrivas i samråd med vårdnadshavaren. Utgångspunkten är att vårdnadshavarens inställning till att samtal hålls med barnet ska efterfrågas och i största möjliga mån beaktas.⁵³

I Socialstyrelsens nya handbok skriver myndigheten att socialnämnden bör träffa barnet både med och utan vårdnadshavare, och rådet att erbjuda vårdnadshavaren att vara med vid alla samtal är borttaget. Däremot betonar Socialstyrelsen fortfarande vikten av att i möjligaste mån beakta vårdnadshavarens inställning och skriver att det krävs omsorgsfulla överväganden från socialtjänstens sida angående behovet av att samtala med ett barn.⁵⁴

Även om lagen uttryckligen tillåter socialtjänsten att tala med ett barn i enrum också i de fall vårdnadshavaren motsätter sig det, är alltså signalen från såväl lagstiftaren som JO och Socialstyrelsen att detta inte är något som ska göras lättvindigt. Ett agerande som strider mot vårdnadshavarens önskemål är ett sistahandsalternativ.

---

50 Se allmänna råd till 11 kap. 1 och 2 §§ SoL i SOSFS 2014:6, Föreskrifter och allmänna råd om handläggning av ärenden som gäller barn och unga.

51 Utredda barn och unga – Handbok för socialtjänstens arbete enligt socialtjänstlagen, Socialstyrelsen 2016, s. 92 f, och prop. 2009/10:192 s. 33 f.

52 Prop. 2009/10:192 s. 33.

53 Se t.ex. JO beslut dnr. 2476-2018.

54 Utredda barn och unga – Handbok för socialtjänsten, Socialstyrelsen 2023, s. 152 ff.

Om socialnämnden ändå vill hålla ett samtal med ett barn utan vårdnadshavarens samtycke, är det inte heller helt tydligt hur detta ska kunna genomföras rent praktiskt. Socialstyrelsen hänvisar i sin handbok till JO-beslut och förarbeten där det uttalas att man bör undvika att kontakta barn i skolan, eftersom det kan upplevas som integritetskränkande och kan innebära att sekretesskyddad information sprids, och att det inte är godtagbart att socialnämnden bereder sig tillträde till barnets hem när vårdnadshavaren inte är hemma.⁵⁵ JO har också slagit fast att det inte kan godtas att man hämtar barnet på väg till eller från skolan eller när barnet leker på fritiden.⁵⁶

Frågan är vilka tillfällen som egentligen återstår. Varken JO eller Socialstyrelsen ger någon vägledning om det.

I den handbok som gällde fram till september 2023 konstaterade Socialstyrelsen att äldre barn ofta själva kan avgöra om och på vilket sätt de vill träffa socialtjänsten.⁵⁷ Så är det dock inte alltid. För att ett barn ska kunna få till stånd ett möte med socialtjänsten utan vårdnadshavarens medgivande krävs inte bara att hen har uppnått en viss ålder utan också att hen har en viss grad av självständighet och rörelsefrihet, och dessutom ett visst mått av kunskap om hur processen fungerar och vilka möjligheter som finns.

Om samtal med ett barn genomförs utan att vårdnadshavarna finns i rummet, är det naturligtvis viktigt att socialtjänsten kan se till att detta innebär en verklig trygghet, inte bara en illusion av trygghet, för det barn som då öppnar sig och berättar om sin situation. Våra intervjuer med utsatta tyder på att så inte alltid är fallet. Flera intervjupersoner har berättat om hur de har vågat tala öppet med socialtjänsten när deras föräldrar inte har varit närvarande och sedan utsatts för negativa konsekvenser när socialtjänsten har informerat föräldrarna om innehållet i samtalet.

Faktum är att vårdnadshavarens ställning och insyns rätt, som part i ärendet och utifrån vårdnadens innebörd enligt FB, innebär att de lagliga möjligheterna för ett barn att tala konfidentiellt med socialtjänsten är ytterst begränsade. Även om ett samtal med ett barn kan hållas enskilt och utan vårdnadshavarens samtycke, är principen att vårdnadshavaren i förväg ska informeras om att samtalet kommer att hållas och i efterhand ska informeras om vad som sagts. Det som sägs ska

---

55 Utredda barn och unga – Handbok för socialtjänsten, Socialstyrelsen 2023, s. 156 ff. Se även t.ex. JO beslut dnr. 1059-2003, 4957-2003, 2066-2012, 3515-2017 och 7575-2019 och prop. 2009/10:192 s.19. JO har dock också uttalat att det kan finnas situationer när skyldigheten att utreda barnets behov av skydd eller stöd är så akut att integriteten får komma i andra hand.

56 JO beslut dnr. 1059-2003, 4957-2003 och 2066-2012.

57 Utredda barn och unga – Handbok för socialtjänstens arbete enligt socialtjänstlagen, Socialstyrelsen 2016, s. 93 f. Socialstyrelsen betonar också att även om barnet själv kan avgöra om hen vill prata med en socialsekreterare, bör vårdnadshavaren även i dessa fall informeras innan samtalet genomförs. Detta betonas även i den nya handboken, s. 153 f.

dokumenteras, och för att sekretess ska gälla i förhållande till vårdnadshavaren krävs, som vi har beskrivit i avsnitt 10.2, mycket starka skäl.

I vissa fall har de utsatta som vi har intervjuat inte förstått, och inte upplevt att socialtjänsten i förväg har klargjort för dem, att det de berättade skulle komma till deras föräldrars kännedom. Av den handbok för socialtjänsten som gällde fram till 2023 framgår också att barn och ungdomar som Socialstyrelsen har inhämtat synpunkter från har betonat vikten av att socialsekreteraren inför det enskilda samtalet påminner om vad som kommer att dokumenteras och om vilken information vårdnadshavarna får efter mötet.⁵⁸

Att socialtjänsten tydligt klargör vilken information vårdnadshavarna kommer att få tillgång till efter ett möte med ett barn, så att barnet är medvetet om det innan samtalet börjar, är naturligtvis av grundläggande betydelse. Samtidigt vill vi understryka att det inte är detta som är själva kärnfrågan. Genom att ett barn förstår vilken information vårdnadshavarna kommer att få kan hen visserligen anpassa sin berättelse och låta bli att tala om sådant som vårdnadshavarna kan komma att reagera negativt på, men hen får inte i och med det större möjligheter till skydd eller stöd i sin situation. Det som verkligen behöver finnas på plats är inte regelverk och rutiner som hjälper ett barn att förstå vad hen ska låta bli att berätta, utan regler och rutiner som gör det möjligt för barnet att berätta allt.

” Allt som vi berättat för socialtjänsten fick vi hem sedan för alla att kunna läsa. I utredningen kunde vi läsa att det var utsagor från barnen. Men det [mitt syskon] sa kunde inte ha varit påhittat. Man kan inte berätta så detaljerat om hur man blir slagen. Under utredningen kom pappa hem och sa att den som säger något kommer jag att mörda. Då började alla syskon ljuga för dem som ställde frågor. Vi sa att det var bra, att vi brukade laga fisk och titta på film och mysa. Socialtjänsten gjorde fel för de tryckte inte på utan de nöjde sig med det.”

I förarbetena, och i Socialstyrelsens handbok för socialtjänsten, betonas att barn inte under några förhållanden får pressas på ställningstaganden och synpunkter och att barnet inte har några skyldigheter att delta i samtal med socialtjänsten.⁵⁹ Samtalen ska alltså alltid vara frivilliga för barnet. Om barnet vill ha med sig en stödperson vid samtalen, en person som kan vara vårdnadshavaren eller en närstående vuxen eller någon annan som barnet har förtroende för, anges i förarbetena att socialtjänsten inte har rätt att neka barnet det.⁶⁰

58 Utreda barn och unga – Handbok för socialtjänstens arbete enligt socialtjänstlagen, Socialstyrelsen 2016, s. 91.

59 Utreda barn och unga – Handbok för socialtjänsten, Socialstyrelsen 2023, s. 154, prop. 2009/10:192 s. 33 f.

60 Prop. 2012/13:10 s. 42.

Även om dessa uttalanden syftar till att skydda barnet och stärka barnrättsperspektivet, ser vi en uppenbar risk att regler och rutiner som ger barn ett bestämmande inflytande också gör barnen mottagliga för påtryckningar. Det gäller i synnerhet barn som är utsatta för hård styrning och kontroll och inte är vana vid att fatta självständiga beslut. Ändå finns varken i förarbetena eller i Socialstyrelsens handbok någon problematisering eller något resonemang kring detta. Kommunerna ges inget stöd i hur man hanterar en situation där ett barn på vårdnadshavarens inrådan nekar att delta i samtal, eller där ett barn begär att en vårdnadshavare närvarar vid alla samtal och det finns skäl att tro att kravet i verkligheten härrör från vårdnadshavaren.

Vår uppfattning är, sammanfattningsvis, att vårdnadshavarens rätt till insyn och inflytande under utredningen dels riskerar att hindra barn från att tala öppet med socialtjänsten, vilket kan leda till bristande utrednings- och beslutsunderlag, dels kan utgöra en fara för de barn som ändå väljer att berätta om sin tillvaro. Varken regelverket eller det statliga stödmaterial som finns tillgängligt för kommunerna är i tillräcklig grad avpassat för en situation där barn och vårdnadshavare har motstridiga intressen i utredningen.

10.3.5 Det finns brister i barns rätt till information i ärendet

Den som är part i ett ärende har rätt att få information om vad som händer i ärendet och om de beslut som fattas (25 och 33 §§ FL). När ett ärende hos socialtjänsten gäller ett barn, ses vårdnadshavaren som part i ärendet. Eftersom vårdnadshavaren dessutom företräder barnet, blir principen att det är vårdnadshavaren, inte barnet, som har rätt att informeras.

Även barnet är part i ärendet, men vårdnadshavaren tar alltså emot information för både sin egen och barnets räkning, som part och som företrädare. Ett barn som har fyllt 15 år har en självständig rätt till information, men det hindrar inte att även vårdnadshavaren är part i ärendet.

Oavsett vad socialtjänstens bedömningar rörande ett barn leder till, ska alltså vårdnadshavaren underrättas om det. En vårdnadshavare har rätt att få veta om socialtjänsten beslutar att inleda en utredning, att avsluta ett ärende utan åtgärd, att sätta in insatser enligt SoL eller att vårda ett barn med stöd av LVU. Om barnet har fyllt 15 år ska även barnet underrättas. För yngre barn finns däremot inget sådant krav. Här gäller bara den generella regeln att barn ska få relevant information om åtgärder som rör dem (11 kap. 10 § SoL, 36 § LVU).

Samma princip gäller när insatser, inklusive vård enligt LVU, upphör. Efter att ett barn har vårdats enligt LVU ska barnets situation följas upp (21 b § LVU). Vårdnadshavare och barn som har fyllt 15 år ska underrättas om när uppföljningen inleds och när den avslutas (21 c § LVU). För yngre barn finns inget motsvarande krav, utan bara den allmänna regeln att barnet ska få relevant information.

Vad kravet på relevant information till barn innebär utvecklades inte närmare i den handbok från Socialstyrelsen som gällde fram till september 2023. Socialstyrelsen konstaterade bara att socialnämnden i varje enskild situation måste ta ställning till om, och i så fall hur, ett barn skulle underrättas om beslut som gällde hen.⁶¹ I den nya handboken finns ett kort resonemang om vad det generellt innebär att lämna relevant information till barn.⁶² Däremot innehåller handboken ingen vägledning alls när det specifikt gäller information om de beslut som fattas i ärendet. Socialstyrelsen anger bara att vårdnadshavare och barn som har fyllt 15 år ska underrättas om det beslut som utredningen avslutas med och om beslut om att inleda eller avsluta en uppföljning. Yngre barn nämns över huvud taget inte.⁶³

I förarbetena anges dessutom att även om socialtjänsten bedömer att det är lämpligt att informera ett barn, kan det finnas omständigheter som hindrar att detta görs. Om det handlar om ett yngre barn, som inte själv kan besluta i frågan, och vårdnadshavaren inte samtycker till att barnet har kontakt med socialtjänsten, är socialtjänsten i praktiken förhindrad att lämna informationen.⁶⁴

Det är alltså fullt möjligt, inom ramen för gällande lagstiftning, att ett barn som är i nedre tonåren eller yngre går igenom en utredning om hedersrelaterat våld och förtryck och berättar för socialtjänsten om sin tillvaro, och därefter lämnas helt ovetande om vad som händer. Ärendet kan avslutas utan att några åtgärder vidtas, medan barnet lever kvar i hemmiljön och tror att en utredning fortfarande pågår. Vård enligt LVU kan upphöra och uppföljningen avslutas utan att barnet får kännedom om att ärendet är stängt. Vårdnadshavarna underrättas däremot om vad som sker i dessa situationer, och får därigenom ett informationsövertag.

” Men mamma ringde socialsekreteraren och sa att allt blivit bra, så då avslutades ärendet utan att de kontaktade mig. (...) De var trevliga men det kändes inte som att de förstod över huvud taget.”

61 Utreda barn och unga – Handbok för socialtjänstens arbete enligt socialtjänstlagen, Socialstyrelsen 2016, s. 77 och 106.

62 Utreda barn och unga – Handbok för socialtjänsten, Socialstyrelsen 2023, s. 136 f.

63 Utreda barn och unga – Handbok för socialtjänsten, Socialstyrelsen 2023, s. 195 och 214.

64 Prop. 2006/07:129 s. 39 f. Se äv. JO beslut dnr. 2623-2017. Förarbetena är från tiden innan bestämmelsen i 11 kap. 10 § tredje stycket SoL infördes. Där ges möjlighet att ”höra” ett barn utan vårdnadshavarens samtycke, men bestämmelsen är begränsad till att enbart gälla under själva utredningen, jfr. t.ex. JO beslut dnr. 3891-2014.

10.4 Ett barn har begränsade möjligheter att få stöd i att värna sina egna behov

Som vi har beskrivit tidigare i det här kapitlet, är utgångspunkten i rättssystemet att barn företräds av sina vårdnadshavare. Möjligheterna för ett barn att representeras av någon annan vuxen är begränsade. I de situationer där barnet har stöd av en utomstående vuxen behåller vårdnadshavaren dessutom i stor utsträckning sin rätt till insyn och inflytande. Det här gör att det är svårt för ett barn att värna sina egna intressen när de inte sammanfaller med vårdnadshavarens.

Det finns också en problematik i det faktum att regelverket är uppbyggt på ett sådant sätt att vårdnadshavarens intressen i högre grad än barnets skyddas genom tydligt definierade och utkrävbara rättigheter. En åtgärd som socialtjänsten vidtar och som går emot vårdnadshavaren kan överklagas. De ageranden och ställningstaganden som inte går emot vårdnadshavaren men som kan strida mot ett skyddsbehövande barns intressen är däremot ofta inte utformade som överklagbara beslut, utan som bedömningar som inte kan överprövas. Det går till exempel inte att överklaga ett ställningstagande från socialtjänsten om att en utredning om vård enligt LVU inte ska inledas. Den här frågan kommer vi att gå närmare in på i kapitel 11. I det här avsnittet diskuterar vi vilka förutsättningar ett barn har att få stöd av en utomstående vuxen i socialtjänstens processer.

” Först och främst hade jag velat att de samarbetade med mig och inte med mina föräldrar, vuxna samarbetar med vuxna men de lyssnar inte på oss. Det var ingen som pratade med mig, jag bara var där.”

10.4.1 En företrädare enligt LVU ger barnet begränsad autonomi

I många typer av mål och ärenden enligt LVU ska ett offentligt biträde utses för barnet och för vårdnadshavaren (39 § LVU). Om barnet är under 15 år, och alltså inte kan föra sin egen talan enligt LVU, blir biträdet också barnets ställföreträdare, om inte biträdet även företräder vårdnadshavaren (36 §).

Huvudregeln är att om både barnet och vårdnadshavaren behöver ett offentligt biträde, ska ett gemensamt biträde förordnas för dem. Det är bara om det finns motstridiga intressen mellan barn och vårdnadshavare som det är möjligt att ge dem separata biträden (39 § LVU). Det här är, enligt vår uppfattning, anmärkningsvärt, med tanke på vilka slags åtgärder och förhållanden som kan leda till att ett offentligt biträde förordnas. Regeln har motiverats med att det i vissa fall kan vara lämpligt att barnet och vårdnadshavaren har ett gemensamt biträde.⁶⁵ Att det i vissa, sällsynta

65 Prop. 1994/95:224 s. 47 f. Jfr. förslagen i Barnets rätt 3 Om barn i vårdnadstvister – Talerätt för barn m.m., SOU 1987:7.

fall kan vara lämpligt att ett barn och hens vårdnadshavare har ett gemensamt biträde är dock en svag motivering för en tvingande bestämmelse som slår fast att biträdet som huvudregel ska vara gemensamt.

Ställföreträdarens uppgift är att ta tillvara barnets intresse. Hen ska framföra de synpunkter och önskemål som barnet har men också, som vuxen, göra en egen bedömning av vad som är bäst för barnet.⁶⁶ Att ha en ställföreträdare ger alltså ett barn möjligheten att företrädas av en oberoende vuxen. Med hjälp av ställföreträdaren kan barnet till exempel överklaga ett beslut även om vårdnadshavaren är nöjd med beslutet. Däremot påverkas inte vårdnadshavarens ställning i övrigt. En vårdnadshavarens rätt till insyn i processen eller rätt att ta del av sekretesskyddat material minskar till exempel inte för att barnet har en ställföreträdare.

Det offentliga biträdet/ställföreträdaren kan inte heller förordnas förrän det uppstår en fråga om vård enligt LVU.⁶⁷ I utredningar om insatser enligt SoL finns ingen motsvarande möjlighet för ett barn att få stöd av en utomstående vuxen.⁶⁸

10.4.2 En särskild företrädare gör barnet självständigare

I vissa fall kan ett barn som misstänks ha utsatts för ett brott få en särskild företrädare. Den särskilda företrädaren ska, precis som en ställföreträdare, bevaka barnets intressen och föra barnets talan,⁶⁹ men det finns en viktig skillnad. Om ett barn har fått en särskild företrädare, påverkar det vårdnadshavarens rätt till insyn under den tid processen pågår. Kallelser och underrättelser som socialtjänsten annars skulle ha sänt till vårdnadshavaren ska i stället skickas till den särskilda företrädaren,⁷⁰ och Socialstyrelsen anger i sin handbok för socialtjänsten att det är den särskilda företrädaren, inte vårdnadshavaren, som tar ställning till om barnet ska höras av polisen eller genomgå en läkarundersökning i brottsutredande syfte.⁷¹ I den handbok som gällde fram till september 2023 skrev Socialstyrelsen också uttryckligen att socialnämnden inte fick berätta för vårdnadshavarna om socialtjänsten var behjälplig i samband med att barnet skulle höras eller läkarundersökas.⁷² Någon sådan anvisning finns däremot inte i den nya handboken.

---

66 Se t.ex. prop. 1994/95:224 s. 57 och HFD 2014 ref. 38.

67 Jfr. prop. 1979/80:1 s. 513.

68 Det har dessutom uppmärksammats, både av JO och i doktrinen, att offentliga biträden åtminstone tidigare ofta förordnades först i ett sent skede av processen, när en ansökan om åtgärder enligt LVU redan hade lämnats in till domstol (se JO beslut dnr. 570-2011 och Leviner, Pernilla, Rättsliga dilemman i socialtjänstens barnskyddsarbete, Libris 2011). Konsekvensen blev att barnet inte företräddes av någon annan än vårdnadshavaren under den tid hens situation utreddes.

69 Se 3 § lagen (1999:997) om särskild företrädare för barn och prop. 1998/99:133 s. 42 f.

70 Prop. 1998/99:133 s. 44.

71 Utreda barn och unga – Handbok för socialtjänsten, Socialstyrelsen 2023, s. 184.

72 Utreda barn och unga – Handbok för socialtjänstens arbete enligt socialtjänstlagen, Socialstyrelsen 2016, s. 155.

Möjligheterna för ett barn att få en särskild företrädare är dock mycket begränsade. Det krävs att en förundersökning har inletts gällande ett allvarligt brott som misstänks ha begåtts mot barnet. Det krävs också *antingen* att en vårdnadshavare till barnet kan misstänkas för brottet *eller* att en vårdnadshavare har ett sådant förhållande till den som kan misstänkas för brottet att det kan befaras att vårdnadshavaren inte kommer att ta till vara barnets rätt (1 § lagen om särskild företrädare för barn, se även 2 §).

Ett problem vi ser är att lagstiftningen om särskilt företrädarskap inte är anpassad efter en situation där en vårdnadshavare kan utgöra ett hot, eller kan antas inte tillvarata sitt barns intressen på ett tillfredsställande sätt, trots att vårdnadshavaren varken är den som har utfört brottet mot barnet eller har någon nära relation till den som har gjort det.

En tonåring som lever i en hederskontext och som blir utsatt för misshandel eller övergrepp av sin pojk- eller flickvän kan till exempel råka ut för negativa konsekvenser om hen anmäler brottet och kärleksrelationen på det sättet kommer till vårdnadshavarnas kännedom. Detsamma gäller ett barn som blir utsatt för ett sexuellt övergrepp av någon utanför den närmaste familjen. Att en person till exempel har blivit våldtagen kan innebära att personen därigenom anses har skadat familjens heder. I de här situationerna finns ingen möjlighet att förordna en särskild företrädare för barnet och på det sättet undvika att informera vårdnadshavarna, eftersom vårdnadshavarna inte är de som har begått brottet och det inte heller är *på grund av sitt förhållande till förövaren* som de kan befaras inte ta till vara barnets rätt.

I båda de här situationerna kommer barnet normalt sett i stället att få ett målsägandebiträde som kan stötta hen i den straffrättsliga processen, men det innebär att vårdnadshavarna fullt ut kommer att behålla sin rätt till insyn och information i ärendet.

10.4.3 Det finns brister i barns möjligheter att få stöd av en oberoende vuxen

Sammanfattningsvis ser vi en risk att barn som utsätts för hedersrelaterat förtryck inte ges tillräckliga möjligheter att få stöd i att värna sina behov oberoende av vårdnadshavarens intressen. Den enda åtgärd som, åtminstone tillfälligt, begränsar vårdnadshavarens insyns rätt är att förordna en särskild företrädare för barnet, men möjligheterna till det är begränsade. Ett offentligt biträde eller en ställföreträdare enligt LVU, liksom ett målsägandebiträde i ett brottmål, har en omfattande skyldighet att informera och involvera vårdnadshavaren. Det offentliga biträdet företräder dessutom i vissa fall även vårdnadshavaren. I de fall processen varken rör ett brottmål eller tvångsåtgärder enligt LVU, utan utredningen handlar om frivilliga

insatser enligt SoL eller till exempel frågor om vårdnad, boende eller umgänge enligt FB, finns ingen möjlighet att förordna vare sig ett offentligt biträde eller en ställföreträdare enligt LVU, ett målsägandebitråde eller en särskild företrädare.

Flera barnrättsorganisationer och utredningar har också pekat på ett generellt behov för barn av att ha ett oberoende ombud som stöd i kontakter med socialtjänsten, oavsett om en brottsutredning eller en utredning om tvångsåtgärder pågår.⁷³ Uttrycket barnombud används ibland för att beskriva ett professionellt, oberoende ombud som stöttar barnet i kontakter med myndigheter, informerar barn om vilka rättigheter de har och hjälper dem att framföra sin åsikt, och som även fungerar som företrädare för barn i utredningar där de är inblandade. Det har föreslagits att regeringen ska utreda frågan om att införa barnombud som en offentlig funktion.⁷⁴ I en sådan utredning ser vi att det skulle vara värdefullt om också frågan om vårdnadshavarens ställning och insynsrätt, och i vilken utsträckning vårdnadshavarens ansvar och rättigheter kan övertas av barnombudet, analyserades vidare.

10.5 Barn behöver få en mer autonom ställning i processen

Sammanfattningsvis är vår bedömning att barn som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck behöver få en, i förhållande till vårdnadshavarna, mer autonom ställning i socialtjänstens processer än vad de har i dag. Detta är inte något som kan åstadkommas enbart genom ett ändrat arbets sätt hos kommunerna. Det krävs en översyn av det regelverk som sätter ramarna för arbetet.

I kapitel 11 konstaterar vi att familjen har ett starkt rättsligt skydd. Familjens rätt till integritet, friheten att sköta sig själv utan myndigheters inblandning, är en mänsklig rättighet. Vårdnadshavarens frihet att själva besluta i frågor som rör deras barn, att uppfostra sina barn i enlighet med sina egna värderingar och att fritt välja om de vill ta emot samhällets stöd, omfattas av den rätt till respekt för privat- och familjelivet och den samvetsfrihet och religionsfrihet som bland annat skyddas av regeringsformen, RF, och den europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna, Europakonventionen. Regelverket i FB, SoL och LVU, som i så stor utsträckning gör vårdnadshavaren till barnets företrädare och ägare av barnets processer, utgör alltså en utveckling och konkretisering av grundläggande fri- och rättigheter som skyddas både av svensk grundlag och av internationella konventioner.

73 Se t.ex. Barns och ungas rätt vid tvångsvård, SOU 2015:71, s. 234 ff, Barnkonventionen blir svensk lag, SOU 2016:19, s. 339 ff, och Hållbar socialtjänst – En ny socialtjänstlag, SOU 2020:47, s.821 ff.

74 Hållbar socialtjänst – En ny socialtjänstlag, SOU 2020:47.

Dessa rättigheter har begränsningar och får inte utövas på ett sådant sätt att andra personers fri- och rättigheter kränks. En mänsklig rättighet får dock aldrig inskränkas mer än vad som är nödvändigt med hänsyn till de motstående intressen som inskränkningen ska skydda.

Vid åtgärder som rör barn anger FN:s konvention om barnets rättigheter, barnkonventionen, att myndigheter i första hand ska beakta vad som bedöms vara barnets bästa. I SoL och LVU är barnrättsperspektivet ännu starkare. Vid beslut enligt LVU och vid vård- och behandlingsinsatser för barn enligt SoL ska barnets bästa inte bara beaktas i första hand, utan vara avgörande.

Att vårdnadshavare har en långtgående rätt att fatta beslut för ett barns räkning, och därmed också en omfattande rätt till insyn i barnets angelägenheter, bör alltså inte få leda till att svenska myndigheters hantering av ärenden som rör barn inte sker på det sätt som är bäst för barnet. Vårdnadshavarens rätt bör i princip, enligt vår uppfattning, ses som ett uttryck för principen att barnets bästa är avgörande, inte som en inskränkning av den. Vårdnadshavare försöker i de allra flesta fall att fatta sina beslut i enlighet med barnets bästa, och har troligen ofta goda förutsättningar att lyckas eftersom de står sitt barn nära och känner hen väl. Ett skydd mot godtyckliga ingripanden från samhällets sida ligger alltså inte bara i vårdnadshavarens utan också i barnets intresse. I de fall en vårdnadshavarens mandat och insyns rätt inte blir ett skydd utan ett hot mot barnet, eller ett hinder i myndigheternas arbete för barnets bästa, har samhället däremot både en rätt och en skyldighet att ingripa.

Det får förstås inte ske för lättvindigt. Det måste finnas en balans, där det ges visst utrymme för olika uppfattningar i fråga om vad som är bäst för ett barn och där vårdnadshavare har en möjlighet att handla i enlighet med andra värderingar än de som för tillfället är dominerande i samhället. När det gäller socialtjänstens hantering av ärenden som rör hedersrelaterat våld och förtryck mot barn, och det regelverk som sätter upp ramarna för hanteringen, anser vi dock att balansen behöver justeras. Vårdnadshavaren har en mycket stark ställning i processen och ges en mer långtgående insyns rätt, bestämmanderätt och kontroll än vad som är förenligt med barnets bästa. Det behöver utredas vidare hur barnet kan bli mer autonomt i förhållande till vårdnadshavaren. En analys behöver göras av hur ett barns intressen och rättigheter, i den utsträckning hen inte har möjlighet eller förmåga att föra sin egen talan, kan säkras även till skydd mot vårdnadshavaren. Reglerna om vårdnadshavarens rätt till insyn och information, om sekretess i förhållande till vårdnadshavaren och om möjligheterna till insatser mot vårdnadshavarens vilja behöver ses över. Det behöver också analyseras om de nuvarande möjligheterna till en utomstående företrädare ger tillräcklig rättstrygghet till ett barn i de fall barnet och vårdnadshavaren har motstridiga intressen, eller om barn i större utsträckning bör företrädas av oberoende ombud.

11 Strävan att hålla ihop familjen riskerar att gå ut över individens rätt till skydd

I det här kapitlet gör vi en fördjupad rättslig analys av hur skyddet av familjen som enhet förhåller sig till individens rätt att skyddas mot övergrepp från andra familjemedlemmar.

Socialtjänstens strävan att motarbeta splittring av familjer har varit ett återkommande tema i våra intervjuer. I kapitel 5 har vi beskrivit hur socialtjänstens fokus på att hålla samman familjen i flera fall har lett till att de utsatta inte har fått tillräckligt skydd. Vissa har inte omhändertagits för vård med stöd av LVU fast det hade behövts. I andra fall har socialtjänsten gett föräldrarna en alltför omfattande kontakt under vården eller avslutat insatsen för tidigt i syfte att återföreka familjen. Flera intervjuade ungdomar har erfarenheter av påtryckningar, hot och våld i samband med umgänge med föräldrarna under LVU-vård.

Majoriteten av de socialtjänsthandläggare som vi har intervjuat upplever också att det är svårt att säkerställa att omhändertagna barn får en trygg vård fri från hot och påtryckningar och betonar att umgänge och familjeåterförening ofta är mycket olämpligt i hedersärenden. Trots det har vi sett tecken på att socialtjänsten i många fall arbetar med ett tydligt fokus på umgänge och familjeåterförening i dessa ärenden.

Vi har alltså fått indikationer på att utsatta individer ofta inte ges ett tillräckligt skydd i förhållande till familjen i ärenden som gäller hedersförtryck. Ändå tyder våra intervjuer på att de människor vars situation utreds av socialtjänsten just för att de misstänks utsättas för hedersrelaterat förtryck får ett starkare skydd av samhället än andra personer som också är utsatta för hedersförtryck, men där det inte är detta som är den formella anledningen till kontakten med kommunen. De intervjuade ungdomar som uppfattade att socialtjänsten inte förstod att de var utsatta för hedersförtryck var de som i störst utsträckning upplevde att kommunen

arbetade för att deras familjer skulle umgås och återförenas. De yrkesverksamma personer vi har intervjuat som inte arbetar inom kommunen har också, samtliga, fört fram att socialtjänstens bedömningar i fråga om kontakten mellan barn och föräldrar eller vårdnadshavare i ärenden som inte primärt handlar om heder ger utsatta individer ett otillräckligt skydd. Det kan till exempel gälla tvister om vårdnad, boende eller umgänge som uppstår i samband med en skilsmässa.

Därför gör vi i det här kapitlet en fördjupad analys av familjens rättsliga ställning och diskuterar hur synen på familjen som en skyddsvärd enhet och familjens rätt till integritet och autonomi förhåller sig till individens rätt att skyddas mot övergrepp från andra familjemedlemmar. Vi tittar på hur regelverket har utvecklats, var det befinner sig i dag och vilka motstridiga krav och intressen socialtjänstens handläggare och beslutsfattare behöver väga mot varandra i sina bedömningar. Vår analys stöder den bild intervjuerna förmedlar av att familjeperspektivet tenderar att väga för tungt i socialtjänstens rättstillämpning. Den ger också en del förklaringar till vad problemen kan botten i.

Vår övergripande slutsats är att samhällets strävan att hålla ihop familjen riskerar att drabba utsatta individer. Intresset att skydda en person som utsätts för våld eller andra övergrepp inom familjen behöver ges större tyngd i förhållande till intresset att skydda familjen som enhet. Mer specifikt kommer vi fram till att:

- Bedömningsutrymmet i de avvägningar socialtjänsten ska göra har blivit allt mindre över tid, eftersom individ- och barnperspektivet har stärkts samtidigt som familjeperspektivet inte har försvagats. Snarare har även familjens rätt blivit starkare.
- Samtidigt som barnets bästa ska vara avgörande i frågor som rör vårdnad, boende, umgänge och annan kontakt med familjen, finns en stark presumtion för att det bästa för ett barn är att bo med båda sina föräldrar och, när det inte är möjligt, att ha en omfattande kontakt med dem. Det är inte alltid tydligt vad som krävs för att presumtionen ska anses motbevisad.
- Även om barnets rätt formellt är stark, uttrycks den i lagen främst i form av generella principer vars konkreta innebörd inte är lika tydlig som de bestämmelser som skyddar vårdnadshavarens rättigheter. Detta gör barnets rätt svårare att omsätta i praktisk tillämpning. Åtgärder som inte går emot vårdnadshavaren, men som kan strida mot barnets intressen, är inte heller i samma utsträckning möjliga att överklaga.
- En person kan löpa större risk att inte få det skydd hen behöver om det inte är tydligt för socialtjänsten att hen är utsatt för hedersförtryck.

11.1 Både återföreningsprincipen och individens rätt till skydd bottnar i grundläggande fri- och rättigheter

Kravet att socialtjänsten ska arbeta för att hålla ihop och återföre familjer har sin grund i skyddet av de mänskliga rättigheterna. Familjens rätt till integritet och skydd mot tvångsingripanden är en mycket grundläggande och historiskt väl etablerad rättighet. I FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna från 1948 finns till exempel inte bara ett skydd mot godtyckliga ingripanden i fråga om privatliv, hem och familj (artikel 12), utan det slås också fast att ”familjen är den naturliga och grundläggande enheten i samhället och har rätt till samhällets och statens skydd” (artikel 16).

Samtidigt har socialtjänsten under många år successivt fått allt större krav på sig att också skydda enskilda individer mot övergrepp av andra familjemedlemmar. Skyddet av enskilda personer inom familjen har tidigare i stor utsträckning setts som en familjeintern fråga, men det håller gradvis på att förändras.

I det här avsnittet går vi igenom en del av de principer och grundläggande rättigheter som utgör basen för de avvägningar socialtjänsten ska göra mellan familjens och individens skydd. Vi analyserar hur de har utvecklats, var de befinner sig i dag och i vad mån de kan förklara de problem vi har sett.

11.1.1 Europakonventionen har ett starkt familjeperspektiv

Europakonventionen trädde i kraft 1953 och gäller som lag i Sverige. Den är överordnad andra lagar men underordnad grundlagen (2 kap. 19 § RF).

Europakonventionen slår fast att var och en har rätt till respekt för hemmet och privat- och familjelivet (artikel 8). Rättigheten är inte absolut. Den får inskränkas, men då måste det ske med stöd av lag, och begränsningen får inte gå längre än vad som är nödvändigt i ett demokratiskt samhälle för att tillgodose något av vissa uppräknade viktiga intressen. Bland de intressen som räknas upp finns skyddet av hälsa och moral och skyddet av andras grundläggande rättigheter.

Det här innebär att om den svenska staten vill stifta en lag som på något sätt kan begränsa människors åtnjutande av rätten till hem och privat- och familjeliv, måste en intresseavvägning först göras. Tyngden av det intresse som lagen ska skydda måste vägas mot det ingrepp i de mänskliga rättigheterna som den innebär.

Det är inte bara föräldrar, utan även barn, som har rätt till respekt för sitt hem och privat- och familjeliv. Att omhänderta ett barn för vård mot vårdnadshavarens vilja är en uppenbar inskränkning av vårdnadshavarens mänskliga rättigheter, men det kan, beroende på omständigheterna, också vara en inskränkning av barnets rätt.

Samtidigt ger Europakonventionen också såväl barn som vuxna rätten att få skydd mot våld och förtryck i hemmet. Det här står inte uttryckligen i konventionen. Den är utformad så att den i första hand skyddar individer från övergrepp från det

allmännas sida. Statens ansvar att agera aktivt för att skydda de grundläggande fri- och rättigheterna, och alltså ingripa när en enskild utsätts för övergrepp av en annan enskild, har dock förtydligats genom ett antal domar från Europadomstolen.

Artikel 2 i Europakonventionen skyddar rätten till liv, artikel 3 förbjuder tortyr och omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning, och artikel 8 skyddar förutom familjelivet även varje individs personliga integritet. Europadomstolen har i flera fall slagit fast att staten har ett ansvar för att skydda individer mot att närstående kränker de rättigheterna.⁷⁵ När det gäller barn har domstolen uttalat att rättigheterna ska tolkas i ljuset av barnkonventionen.⁷⁶

Europakonventionens krav på aktivt agerande betyder alltså att staten kan behöva ingripa för att skydda en familjemedlem från andra personer i familjen. Kravet innebär dock också att staten aktivt ska arbeta för att skydda familjelivet, och alltså familjen som enhet. Europadomstolen har bland annat betonat statens ansvar att arbeta för att barn som har omhändertagits för vård ska återförenas med sina vårdnadshavare så snart som möjligt och för att kontakten mellan barnen och vårdnadshavarna ska kunna upprätthållas under placeringstiden.⁷⁷

Det finns ett antal rättsfall från Europadomstolen som behandlar situationer där ett barn och barnets vårdnadshavare har haft motstridiga intressen. Det har till exempel handlat om att barn har omhändertagits för vård av de sociala myndigheterna och att omhändertagandet har skett mot föräldrarnas vilja men varit den bästa lösningen för barnet. Det har också rört situationer där föräldrarna har velat att en tvångsplacering skulle avbrytas men barnet har mått bäst av att den har bestått, eller där föräldrarna har velat ha en mer omfattande kontakt med barnet under placeringen än vad barnet har mått bra av.

Domstolen har uttalat att barnets intresse i sådana här situationer är av största vikt, men samtidigt har den varit tydlig med att barnets bästa inte är ensamt avgörande. Det ska göras en avvägning där barnets intressen ska balanseras mot vårdnadshavarens. Att splittra en familj ser Europadomstolen som en mycket allvarlig inskränkning av vårdnadshavarens rättigheter. För att det ska vara godtagbart krävs att det finns starka skäl för åtgärden ur barnrättssynpunkt.⁷⁸ Sverige har också i flera fall fällts för brott mot artikel 8 för att myndigheterna

---

75 Se t.ex. Europadomstolens domar den 28 maj 2013 i mål nr. 3564/11, Eremia mot Republiken Moldavien, den 12 november 2013 i mål nr. 5786/08, Söderman mot Sverige, den 18 juni 2013 i mål nr. 28775/12, R.M:s mot Spanien, och den 10 maj 2001 i mål nr. 29392/95, Z m.fl. mot Förenade kungariket.

76 Europadomstolens dom den 4 oktober 2012 i mål nr. 43631/09, Harroudj mot Frankrike.

77 Se t.ex. Europadomstolens domar den 12 juli 2001 i mål nr. 25702/94, K. och T. mot Finland, den 5 februari 2004 i mål nr. 60457/00, Kosmopoulou mot Grekland, och den 26 maj 2009 i mål nr. 4023/04, Amanalachioai mot Rumänien.

78 Se t.ex. Europadomstolens domar den 18 juni 2013 i mål nr. 28775/12, R.M.S mot Spanien, och den 13 juli 2000 i mål nr. 39221/98 och 41963/98, Scozzari och Giunta mot Italien.

inte i tillräcklig utsträckning har arbetat för att bevara eller bygga upp kontakten mellan barn som har omhändertagits med stöd av LVU och deras föräldrar i syfte att främja en snar återförening. Bakgrunden till de svenska myndigheternas agerande har varit att de har bedömt att en mer omfattande kontakt med föräldrarna eller en tidigare återförening med dem skulle vara skadlig för barnens psykiska hälsa. Även om Europadomstolen inte har ifrågasatt den bedömningen, har den ansett att det inte har varit ett tillräckligt starkt skäl.⁷⁹

I samtliga fall där det svenska agerandet vid omhändertaganden av barn har varit uppe för prövning i Europadomstolen har målet handlat om föräldrarnas rätt till privat- och familjeliv. Det domstolen har tagit ställning till är om den rättigheten har kränkts eller inte. Trots att staten också har en skyldighet att aktivt agera för att skydda varje individs personliga rätt till privatliv och integritet, har, så vitt vi har kunnat utröna, inget fall, vare sig mot Sverige eller mot något annat land, gällt frågan om ett barns rätt till privat- och familjeliv har kränkts genom att barnet *inte* har omhändertagits, eller genom att ett barn har tvingats till ett alltför omfattande umgänge med föräldrarna. I ett fall har den svenska staten, som försvar för sitt agerande, argumenterat för att en återförening med de biologiska föräldrarna skulle kunna utgöra en inskränkning av barnets rätt till respekt för sitt familjeliv hos fosterfamiljen, som var den enda familj hon kunde minnas. Domstolen avvisade dock det argumentet utan att gå närmare in i resonemanget.⁸⁰

I doktrinen har det också uppmärksamats att barnperspektivet brister i Europadomstolens prövning. Forskare har tolkat domstolens praxis som att gränsen för barns rätt gällande hemförhållanden går vid rätten till liv och rätten att inte bli utsatt för tortyr eller omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning enligt artikel 2 och 3.⁸¹ Det här är dock inte något som har uttalats av domstolen. Vår tolkning är snarare, eftersom frågan om rätten att bli omhändertagen över huvud taget inte har prövats av Europadomstolen, att bristen på barnperspektiv troligen åtminstone delvis beror på att det helt enkelt inte finns någon som kan driva ett sådant mål. Som vi har konstaterat i avsnitt 10.4, har ett barn begränsade möjligheter att föra sin egen talan oberoende av vårdnadshavaren. Det gör att det blir svårt att bygga upp en rättspraxis där det kan klargöras hur långtgående skyldigheter staten har att skydda ett barns rättigheter i de fall barnet och vårdnadshavarna har motstridiga intressen.

---

79 Se Europadomstolens dom den 22 juni 1989 i mål nr. 11373/85, Eriksson mot Sverige, den 24 mars 1988 i mål nr 10465/83, Olsson I mot Sverige, den 27 november 1992 i mål nr. 13441/87, Olsson II mot Sverige, den 25 februari 1992 i mål nr. 12963/87, M. och R. Andersson mot Sverige, och, gällande rätten att få ett beslut om umgängesbegränsning prövat i rimlig tid, dom den 19 februari 1998 i mål nr. 16817/90, Paulsen-Medalen och Svensson mot Sverige.

80 Europadomstolens dom den 22 juni 1989 i mål nr. 11373/85, Eriksson mot Sverige.

81 Leviner, Pernilla, Rättsliga dilemman i socialtjänstens barnskyddsarbete, Libris 2011, s. 89 f.

11.1.2 Barnkonventionen har stärkt barnperspektivet

Barnkonventionen trädde i kraft 1990 och är alltså betydligt nyare än Europakonventionen. Sverige ratificerade barnkonventionen 1990, och sedan 2020 gäller den också som svensk lag.

Barnkonventionen kräver att vid alla de åtgärder myndigheter vidtar som rör barn, ska myndigheterna i första hand beakta vad som bedöms vara barnets bästa (artikel 3). Konventionen anger också bland annat att barn ska tillförsäkras det skydd och den omvårdnad som behövs för deras välfärd och att staten ska göra sitt yttersta för att säkerställa barns överlevnad och utveckling (artikel 3 och 6). Staten ska skydda barn mot alla former av fysiskt och psykiskt våld, övergrepp, vanvård och utnyttjande, och konventionen anger uttryckligen att detta gäller oavsett om barnet är i föräldrarnas eller vårdnadshavarnas vård eller om hen vårdas av någon annan (artikel 19).

Även frågan om att skilja ett barn från föräldrarna behandlas i barnkonventionen. Staten får inte skilja ett barn från hans föräldrar mot föräldrarnas vilja, utom i de fall myndigheterna bedömer att ett sådant åtskiljande är nödvändigt för barnets bästa. Ett barn som är skilt från båda sina föräldrar eller den ena av dem har rätt att regelbundet upprätthålla ett personligt förhållande till och direkta kontakter med båda föräldrarna, utom när detta strider mot barnets bästa (artikel 9). Det här gäller oavsett om barnet har skilts från föräldern eller föräldrarna genom ett omhändertagande av de sociala myndigheterna eller av något annat skäl, till exempel för att föräldrarna har separerat.

Slutligen skyddar även barnkonventionen rätten till privat- och familjeliv. Artikel 16 anger att inget barn får utsättas för godtyckliga eller olagliga ingripanden i sitt privat- och familjeliv, sitt hem eller sin korrespondens.

Barnkonventionen lägger alltså mer tonvikt än Europakonventionen på barnet som individ och erkänner uttryckligen ett barns behov av skydd även i förhållande till familjen.

Barnkonventionen kräver också uttryckligen att barnets bästa ges hög prioritet, men det är inte det enda intresse som konventionen erkänner. Precis som Europakonventionen bygger barnkonventionen på principen att olika intressen ska vägas mot varandra. Samtidigt som myndigheterna beaktar vad som är bäst för barnet, ska de också ta hänsyn till de rättigheter och skyldigheter som barnets föräldrar och vårdnadshavare har. Även detta anges uttryckligen i konventionen (artikel 3).

Faktum är att SoL och LVU går längre än barnkonventionen när det gäller kravet på att prioritera barnets intressen. Barnkonventionen anger att barnets bästa ska *beaktas i första hand*. LVU stadgar att barnets bästa ska vara *avgörande* (1 §), vilket är en starkare skrivning. SoL anger att barnets bästa *särskilt* ska *beaktas* vid alla

åtgärder som rör barn, men när det handlar om vård- eller behandlingsinsatser för barn ska barnets bästa vara *avgörande* (1 kap. 2 §). Även FB slår fast att barnets bästa ska vara *avgörande* för alla frågor om vårdnad, boende och umgänge (6 kap. 2 a §).

När Sverige ratificerade barnkonventionen var statens uppfattning att den svenska lagstiftningen stämde väl överens med konventionen och att den syn på barn och deras rättigheter som konventionen uttrycker redan var väl etablerad i Sverige.⁸² Den uppfattningen har delvis förändrats under senare år. Flera ändringar har gjorts och görs kontinuerligt i svensk lag för att stärka barnperspektivet, ofta med hänvisning bland annat till barnkonventionens krav.

11.2 Socialtjänsten har fått mindre utrymme för avvägningar

Majoriteten av de yrkesverksamma personer vi har intervjuat som inte arbetar inom socialtjänsten har uppfattningen att det i vissa fall finns en osäkerhet hos socialtjänstens handläggare om hur individens intressen ska vägas mot skyddet av familjen. Intervjupersonernas bild är att denna osäkerhet leder till att socialtjänsten i sina utredningar tenderar att lägga stor vikt vid familjeperspektivet, eftersom det man i första hand är rädd för som handläggare är att på något sätt kränka vårdnadshavarens rättigheter.

När vi analyserar rättssystemets utveckling och tittar på var vi befinner oss i dag, kan vi konstatera att individperspektivet gradvis har förstärkts under åren samtidigt som familjens rättsliga skydd inte i samma utsträckning har försvagats. Det innebär att kraven på socialtjänsten har ökat. Utrymmet för avvägningar har minskat och risken att "göra fel" genom att gå för långt åt endera hållet har blivit mer påtaglig. En sådan ängslan och osäkerhet som intervjupersonerna beskriver kan vara en naturlig följd av den här utvecklingen.

Som vi har beskrivit i föregående avsnitt, har familjen historiskt haft en mycket stark ställning. Det gäller inte bara internationellt. Även i svensk rätt har fokus länge legat på att skydda familjens självbestämmande och integritet.

Den nuvarande socialtjänstlagstiftningen har sin grund i den socialtjänstreform som genomfördes 1980, där idén var att frivillighet och självbestämmande skulle vara de grundläggande principerna.⁸³ Det system som växte fram var inriktat på att stödja familjen. Det baserades på synsättet att barns utsatthet i första hand är ett resultat av familjens utsatthet och av dysfunktionella familjerelationer, snarare än av föräldrars förkastliga beteende.⁸⁴ I ett sådant system blir fokus inte att hjälpa utsatta individer genom att skydda dem från andra familjemedlemmar, utan att

82 Prop. 1989/90:107 s. 19 ff och s. 27.

83 Prop. 1979/80:1 s. 124 ff.

84 Leviner, Pernilla, Rättsliga dilemman i socialtjänstens barnskyddsarbete, Libris 2011, s. 69.

stötta familjen som helhet. Behovsprövningen blir samförståndsriktad och utgångspunkten blir att familjer kommer att vara villiga att ta emot den hjälp och service som ger det bästa resultatet för alla familjemedlemmar.

Därefter har en succesiv rättslig förändring skett. Från att ha utgått från en helhetssyn på familjens problem har lagstiftningen allt mer börjat lyfta fram barns och andra utsatta individers egna behov och intressen och skapa ett individuellt skydd för dem. Det här är en utveckling som fortfarande pågår. Den nuvarande lagstiftningen är alltså inte en slutprodukt, utan befinner sig i en förändringsprocess.

Många av de lagändringar som har genomförts under senare år har handlat om att bit för bit stärka barns ställning och förtydliga barnperspektivet. Barn ses allt mer som personer med egna intressen som inte alltid överensstämmer med föräldrarnas. Men det är inte de enda ändringar som har gjorts. Även vårdnadshavares rättssäkerhet har stått i fokus. Vårdnadshavarens möjlighet att överklaga olika åtgärder har till exempel stärkts. Frivillighet och självbestämmande är fortfarande grundläggande principer för socialtjänstens arbete, och när arbetet handlar om barn betyder det fortfarande i stor utsträckning frivillighet och självbestämmande för vårdnadshavaren.

Samtidigt som barns individuella rättigheter betonas allt mer, har vårdnadshavaren alltså behållit sin starka ställning. I någon mån har vårdnadshavarens rätt begränsats genom att socialtjänsten har fått vissa utökade befogenheter för att kunna utreda barns behov av stöd och skydd, men den grundläggande avvägningen mellan barns och föräldrars intressen och rättigheter kvarstår. I doktrinen har det konstaterats att europeiseringen och det ökade betonandet av Europakonventionen i svensk rätt till och med kan sägas ha förstärkt vårdnadshavarens rätt till privat- och familjeliv.⁸⁵

Kraven på socialtjänsten har med andra ord ökat från alla håll.

11.3 Både barnperspektivet och familjeperspektivet är starka enligt lagen, men barnperspektivet är svårare att tillämpa

Rent formellt ger svensk lag barnets intressen mycket stor tyngd när det handlar om hur socialtjänsten ska bedöma frågor om splittrande av familjer, vårdnad, boende och umgänge mellan barn och vårdnadshavare eller föräldrar. Samtidigt kan vi se att det, på en mer detaljerad nivå, är vårdnadshavarens rättigheter och intressen som preciseras i lagen på ett sådant sätt att det ger konkret vägledning för tillämpningen och ställer tydliga krav på socialtjänstens agerande. Familjeperspektivet och vårdnadshavarens rätt är alltså både lättare att omsätta i praktik för socialtjänstens handläggare och lättare att övervaka och bedöma

---

85 Leviner, Pernilla, Rättsliga dilemman i socialtjänstens barnskyddsarbete, Libris 2011, s. 75 f och s. 79.

efterlevnaden av. Vårdnadshavarens rättigheter är också på ett helt annat sätt genomdrivbara för den som berörs.

Till detta kommer att regelverket baseras på en stark presumtion för att det bästa för ett barn är att bo med båda sina föräldrar och, när det inte är möjligt, att ha en tät kontakt med dem. Familjeperspektivet förutsätts alltså i regel sammanfalla med barnets bästa. Även om det i teorin ska göras en individuell bedömning av vad som i varje situation är bäst för ett enskilt barn, är det inte alltid tydligt hur starka skäl som krävs för att ett barns behov av skydd från familjen ska anses väga över behovet av kontakt med den. I praktiken kan den starka presumtionen för att familjen ska hållas ihop göra det svårt för en enskild handläggare eller beslutsfattare att i ett enskilt fall motivera en avvikande bedömning.

Allt det här ger stöd för antagandet att den bild som framkommer i våra intervjuer, att barn- och individperspektivet i den praktiska tillämpningen inte alltid får den tyngd som lagens principstadganden kräver, stämmer.

11.3.1 Barnets bästa ska vara avgörande men är inte tydligt definierat

Frågor om tvångsomhändertaganden av barn och ungdomar och om kontakt med familjen under tvångsvård regleras i LVU. Andra frågor om vårdnad, boende och umgänge som kan lösas i strid mot en förälders vilja, till exempel sådana som uppstår vid separationer och skilsmässor, regleras i FB.

Rent formellt tillerkänner både FB och LVU barnets intressen ett mycket starkt skydd. Medan till exempel barnkonventionen bara anger att barnets bästa ska *beaktas i första hand* vid åtgärder som rör barn, kräver LVU att vad som är bäst för den unge ska vara *avgörande* vid alla beslut enligt lagen (1 § LVU), och FB stadgar att barnets bästa ska vara *avgörande* för alla frågor om vårdnad, boende och umgänge (6 kap. 2 a § FB).

Att barnets intressen ska vara avgörande innebär att de alltid ska ha företräde vid konflikter mellan barnets behov och andra intressen, till exempel vårdnadshavarens rätt till skydd av sitt privat- och familjeliv, intresset av rättvisa mellan två föräldrar eller en förälders behov av kontakt med sitt barn. Andra hänsyn får vägas in, men det är barnets bästa som ska vara bestämmande.⁸⁶

De här bestämmelserna uttrycker en grundläggande princip som ska genomsyra socialtjänstens och domstolarnas arbete. Det är däremot inte närmare preciserat *hur* principen ska förverkligas. När det gäller vårdnad, boende och umgänge enligt FB anger lagen att det finns två faktorer som man ska fästa särskilt avseende vid när man bedömer vad som är bäst för ett barn. Det är *dels* risken för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp eller att barnet olovligen förs bort eller hålls kvar eller annars far illa, *dels* barnets behov av en nära och god kontakt med

86 Prop. 2002/03:53 s. 77 och prop. 2005/06:99 s. 38 ff och s. 85 f.

båda föräldrarna (6 kap. 2 a § FB). I LVU finns ingen sådan utveckling av principen.

Samtidigt innehåller LVU ett stort antal bestämmelser som i detalj reglerar hur vårdnadshavarens rättigheter och intressen ska tillgodoses. Dessa bestämmelser är tvingande. Socialtjänsten måste följa dem. Beslut som kan innebära brott mot dem kan överklagas.

Barnets bästa är däremot inte någon utkrävbar rättighet, utan just en princip. Kravet att barnets bästa ska vara avgörande lägger ett ansvar på socialtjänsten, men det är ett ansvar av oklar omfattning eftersom det inte finns någon definition av vad principen innebär.⁸⁷ Barn kan inte kräva att beslut ska fattas i enlighet med deras bästa, och de kan inte överklaga ett agerande på den grunden att det strider mot deras bästa.

Även om barnets bästa i teorin är det överordnade intresset, kan en lagstiftning rent faktiskt bara tillämpas på ett sådant sätt att det i praktiken blir de preciserade kraven och rättigheterna, i det här fallet i stor utsträckning vårdnadshavarens rätt, som sätter gränserna. Principstadganden, som det om barnets bästa, får ges den vikt som det finns utrymme för inom ramen för vad som kan göras utan att några tydligt definierade rättigheter kränks.

Vad detta innebär, det vill säga vilka klart definierade krav och rättigheter socialtjänsten har att arbeta efter när det handlar om splittring av familjer och kontakt mellan barn och vårdnadshavare eller föräldrar, kommer vi att diskutera i de följande avsnitten.

11.3.2 Utrymmet för tvångsåtgärder är begränsat

Som vi har beskrivit i kapitel 10 och i de tidigare avsnitten i det här kapitlet, är utgångspunkten inom socialtjänsten att insatser som rör ett barn ska vara frivilliga för barnets vårdnadshavare. Det innebär att det finns ett krav på socialtjänstens handläggare att, utöver att ta ställning till vad som är barnets bästa, också samverka med vårdnadshavarna. Socialtjänsten måste i möjligaste mån försöka hitta arbetssätt som skapar en konstruktiv dialog och möjliggör frivilliga insatser. Tvångsåtgärder enligt LVU får bara sättas in om det inte finns någon möjlighet att ge en ung person den vård som behövs på frivillig väg.

För att ett barn ska kunna omhändertas för vård enligt LVU på grund av förhållandena i hemmet krävs, förutom att det inte går att hitta frivilliga lösningar, att hemförhållandena är sådana att det finns en *påtaglig* risk för att barnets hälsa eller utveckling skadas om hen inte omhändertas (2 § LVU).

Det räcker alltså inte att det finns en risk. Kravet att risken ska vara *påtaglig* innebär att det ska finnas en klar och konkret risk för att barnet skadas och att risken måste ha en viss intensitet och aktualitet. Risken måste också vara allvarlig,

⁸⁷ Jfr. Leviner, Pernilla, Rättsliga dilemman i socialtjänstens barnskyddsarbete, Libris 2011, s. 100 ff.

vilket innebär att risken för skada ska ha en så pass stor inverkan på barnets hälsa eller utveckling att barnet har ett tydligt vårdbehov.⁸⁸

Dessutom måste risken vara påvisbar, vilket lägger en bevisbörda på socialtjänsten. Ett barn kan inte tvångsomhändertaras på grund av en misstanke eller ett antagande om att det finns en allvarlig risk för att barnet skadas om hen stannar i hemmet. Misstanken måste grundas på konkreta omständigheter. Socialnämnden måste kunna göra sannolikt att de missförhållanden som man misstänker verkligen existerar.⁸⁹

Om de här kraven inte är uppfyllda, får ett barn inte mot vårdnadshavarens vilja omhändertaras för vård på grund av sådana förhållanden som misshandel, otillbörligt utnyttjande eller brister i omsorgen. Om barnet är yngre än 15 år, gäller detta oavsett om hen själv vill bli omhändertagen. Ett barn som har fyllt 15 år kan föra sin egen talan, även om vårdnadshavarna fortfarande har inflytande i frågan. För yngre barn gäller att det är vårdnadshavarens samtycke som krävs. Om det finns två vårdnadshavare, är huvudregeln dessutom att båda måste samtycka för att ett barn ska kunna få vård eller stöd.

En grundprincip för LVU-vård är också att den inte ska pågå längre än nödvändigt, utan att barnet ska återförenas med sina föräldrar så snart som möjligt. Vården ska ses som en tidsbegränsad insats, och när den inte längre behövs ska socialnämnden besluta om dess upphörande och förbereda en familjeåterförening.⁹⁰

Det här innebär att vården ska upphöra så snart det inte längre finns förutsättningar för tvångsvård.⁹¹ Vård enligt LVU ska alltså avslutas när det inte längre finns en *påtaglig* risk för att den unges hälsa eller utveckling skadas om hen återvänder hem. Den ska inte fortsätta tills ett återvändande är helt riskfritt. Om risken inte längre är allvarlig, innebär en klar och konkret risk för skada och dessutom går att bevisa, ska familjen återförenas.⁹²

” Jag var rädd för att socialtjänsten skulle göra bedömningen att problemen i familjen var lösta och att jag skulle behöva flytta hem igen. Jag tyckte det kändes som att socialen såg det som ett familjeproblem som behövde lösas medan jag var rädd för mitt liv.”

11.3.3 Familjen har ett starkt skydd även under tvångsvård

Att ett barn vårdas enligt LVU betyder inte att vårdnadshavarna upphör att vara vårdnadshavare. Som vi beskriver i avsnitt 10.3.1, är de fortfarande barnets

88 Prop. 2002/03:53 s. 82 och LVU - Handbok för socialtjänsten, Socialstyrelsen 2020, s. 56.

89 Prop. 1989/90:28 s. 106 ff, HFD 2018 ref. 6.

90 Se t.ex. LVU – Handbok för socialtjänsten, Socialstyrelsen 2020, s. 35.

91 Prop. 1989/90:28 s. 73.

92 Se t.ex. RÅ 2001 not 107. Jfr. 2 och 3 §§ LVU.

förmyndare och behåller sin rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnet. Däremot är de inte längre ensamt ansvariga. Under vårdtiden har även socialnämnden ett ansvar för att se till att barnets rätt till omvårdnad och trygghet tillgodoses. Det ger socialnämnden vissa möjligheter att begränsa vårdnadshavarnas insyn och beslutanderätt, när barnets grundläggande behov kräver det. En sådan begränsning får dock aldrig gå längre än vad som är nödvändigt för att genomföra vården. Vårdnadshavarna ska behålla så mycket inflytande som möjligt, och socialnämnden har en skyldighet att i största möjliga utsträckning låta dem vara delaktiga i alla frågor som rör vården.⁹³

Medan ett barn vårdas enligt LVU har socialnämnden också ett ansvar för att barnets behov av umgänge med föräldrar och vårdnadshavare så långt möjligt tillgodoses (14 § LVU). Om det är nödvändigt med hänsyn till ändamålet med placeringen, men bara då, får socialnämnden besluta hur umgänget ska utövas och också besluta att barnets vistelseort inte ska röjas för föräldrar eller vårdnadshavare. I rättspraxis har det slagits fast att möjligheten att fatta sådana beslut måste tillämpas restriktivt, med hänsyn till kravet på att de ska vara nödvändiga.⁹⁴

Som lagen är formulerad är det alltså barnets, inte föräldrarnas eller vårdnadshavarens, behov av umgänge som ska tillgodoses. Socialstyrelsen skriver i sin handbok för kommunerna att det alltid är den unges behov som ska stå i centrum för planeringen av umgänget och att umgängets omfattning alltid ska bestämmas med hänsyn till vad som är bäst för den unge.⁹⁵

Samtidigt är umgänget under placeringstiden också en del i tillämpningen av återföreningsprincipen. Rätten till umgänge syftar inte bara till att ett placerat barn ska få behålla kontakten med närstående som barnet tycker om och vill umgås med, utan också till att familjen på sikt ska kunna återförenas. I förarbetena anges att en god och nära kontakt mellan föräldrarna och den unge under vårdtiden ofta är en viktig förutsättning för en återförening.⁹⁶ Det här är också något som Socialstyrelsen betonar i sin handbok för kommunerna. Det är en viktig uppgift för socialnämnden, skriver Socialstyrelsen, att verka för att en återgång till hemmet kan ske, och en smidig återgång förutsätter att barnet och föräldrarna har haft en god kontakt under placeringstiden.⁹⁷

---

93 Se t.ex. prop. 1979/80:1 s. 596 f och JO beslut dnr. 2894-2011.

94 Se t.ex. HFD 2017 ref. 39.

95 LVU – Handbok för socialtjänsten, Socialstyrelsen 2020, s. 165.

96 Prop. 1989/90:28 s. 115.

97 LVU – Handbok för socialtjänsten, Socialstyrelsen 2020, s. 166 och 221.

” Jag blev placerad på ett HVB-hem. Första dagen kom en socialsekreterare och sa ”du vet att det aldrig är för sent för att ta tillbaka det man har sagt” och att man kan åka hem efter några dagar. Jag trodde att de skulle skydda mig då men jag behövde ha umgänge med mina föräldrar två-tre gånger i veckan några timmar. Vi var hemma då. Jag var inte delaktig i det beslutet och först vågade jag inte säga något, men sen sa jag att jag inte ville... Under umgängen med mina föräldrar blev jag fortfarande utsatt för våld, jag kom tillbaka med blåmärken i ansiktet och det var ingen som sa något.”

Socialnämnden har ett ansvar för att föräldrarna får stöd och hjälp för att klara kontakten med sitt barn. Familjehem ska också medverka till att barn och föräldrar upprätthåller en positiv kontakt under vårdtiden, och socialnämnden ska verka för att familjehemmen ska uppfylla den skyldigheten.⁹⁸

Vård enligt LVU ska alltså vara en tidsbegränsad insats. Målet är att familjen ska återförenas. Däremot kräver lagen inte att målet alltid uppfylls. Det kan finnas fall där hemförhållandena trots socialtjänstens ansträngningar inte förbättras, och då ska barnet inte flytta hem. Så länge det finns en påtaglig risk för att ett barns hälsa eller utveckling skadas i hemmet, ska barnet inte återvända dit.

” Socialtjänsten var fokuserade på familjeåterförening. När jag var på jourhemmet kunde min familj ringa och lämna meddelande till mig hela tiden och hota med våld och att de skulle döda min mamma. Att de kunde ringa mig lugnade min familj men inte mig. Jag hörde hur jourhemmet pratade med min familj i telefonen, hur de lugnade min familj och sa att jag snart skulle komma hem igen.”

11.3.4 Utgångspunkten är att barnets intressen sammanfaller med föräldrarnas

Utöver att föräldrars och vårdnadshavares intressen, till skillnad från principen om barnets bästa, skyddas genom klart definierade och utkrävbara rättigheter, ser vi också en problematik i det faktum att en tydlig utgångspunkt i lagstiftningen är att barnets och vårdnadshavarens intressen normalt sammanfaller. Det finns en stark presumtion för att det bästa för ett barn är att bo tillsammans med båda sina föräldrar och, när det inte är möjligt, att upprätthålla en nära kontakt med dem. Detta speglas i de bestämmelser i LVU som begränsar möjligheterna till tvångsvård och ger barnet rätt till umgänge med föräldrar och vårdnadshavare under vården. Reglerna finns inte bara till för att skydda de vuxnas intressen och rättigheter, utan också för att ett starkt familjeperspektiv förutsätts vara i enlighet med barnets bästa.

98 Prop. 1989/90:28 s. 115.

Samma värderingar går också att se bakom regleringen av frågor om vårdnad, boende och umgänge i FB. Lagen erkänner visserligen inte bara barnets intressen, utan också föräldrars behov av kontakt med sina barn. Föräldrarnas intressen får påverka bedömningen, även om det är barnets bästa som ska vara avgörande. Varje begränsning av en förälders rätt att träffa, bo, vårda eller umgås med sitt barn är också en inskränkning i föräldrarnas rätt till respekt för sitt familjeliv enligt artikel 8 i Europakonventionen. Det betyder att alla sådana begränsningar måste vara nödvändiga för att skydda något av de grundläggande intressen som anges i artikeln och att deras proportionalitet måste kunna styrkas genom en intresseavvägning. Men FB slår ändå uttryckligen fast att barnets bästa alltid ska vara avgörande (6 kap. 2 a § FB), samtidigt som lagen tydligt baseras på utgångspunkten att gemensam vårdnad är norm. Så länge föräldrarna är överens om att vårdnaden ska vara gemensam kan myndigheterna inte besluta om något annat om det inte finns mycket starka skäl. Det krävs allvarlig försummelse från en förälders sida vid utövandet av vårdnaden (6 kap. 7 § FB) eller att gemensam vårdnad är uppenbart oförenlig med barnets bästa (se 6 kap. 5 och 6 §§).

Ett barn som inte bor ihop med båda sina föräldrar har rätt till umgänge med den förälder hen inte bor med (6 kap. 15 § FB). Det finns ingen bestämmelse i svensk rätt som uttryckligen ger en förälder rätt att umgås med sitt barn. Det är barnets behov av umgänge, inte föräldrarnas, som ska tillgodoses enligt FB, precis som under vård enligt LVU. Det finns inte heller någon plikt för barnet att umgås med föräldern. Det handlar om en rättighet, inte en skyldighet.

Ändå är det föräldern, inte barnet, som kan begära att få frågor om umgänge, vårdnad och boende prövade i domstol. Det finns inte heller någon utomstående vuxen person som företräder barnets intressen. Någon motsvarighet till det offentliga biträdet/ställföreträdaren enligt LVU existerar inte i mål och ärenden om vårdnad, boende och umgänge. Lagens utgångspunkt är alltså att föräldrarna, även i dessa situationer, förutsätts kunna representera sitt barn och driva barnets intresse av kontakt.

11.3.5 Vi ser tecken på att barn inte får tillräckligt skydd

Sammanfattningsvis är vår bedömning att utsatta barn riskerar att inte få tillräckligt skydd i förhållande till familjen. Som vi har beskrivit, krävs starka skäl för att insatser till skydd för ett barn ska kunna sättas in mot vårdnadshavarnas vilja. Även i de situationer där det inte har funnits någon annan möjlighet än att omhänderta ett barn för tvångsvård, ska socialtjänsten samarbeta med föräldrarna och låta dem få så stort inflytande som möjligt över vården. Handläggaren ska också se till att kontakten mellan barnet och föräldrarna i möjligaste mån upprätthålls och arbeta för att familjen så snart som möjligt ska kunna återförenas. Samtidigt ska

hen säkerställa att barnets bästa är avgörande vid alla beslut. Vi har sett tecken på att det sistnämnda kravet är det som kan få stå tillbaka när den här ekvationen inte går att få ihop.

En extra riskfaktor i det här sammanhanget är att barnets bästa i så stor utsträckning förutsätts sammanfalla med familjeperspektivet. Presumtionen för att ett barn mår bäst av att bo tillsammans med båda sina föräldrar är stark. Vår uppfattning är att synen på ett barns behov av kontakt med ursprungsfamiljen behöver nyanseras.

Det är inte heller helt tydligt för den som ska tillämpa lagen hur starka skäl som i ett enskilt fall ska krävas för att huvudprinciperna inte ska anses gälla, till exempel i vilka situationer man som handläggare inte ska arbeta för en familjeåterförening eller för att upprätthålla kontakten mellan ett barn och en förälder.

Även om familjeåterförening är målet, finns det inget krav på att en återförening *alltid* ska ske. Ett barn ska inte flytta hem så länge förhållandena i hemmet fortfarande är sådana att det finns grund för tvångsvård. Majoriteten av de socialtjänsthandläggare vi har intervjuat har också uppfattningen att en familjeåterförening i regel inte är lämplig i hedersärenden. Trots detta har vi sett tecken på att socialtjänsten ibland arbetar med ett tydligt fokus på att möjliggöra umgänge och familjeåterförening även i fall där det kan få allvarliga konsekvenser för utsatta barn.

På motsvarande sätt finns det inte heller något krav på att socialtjänsten vid bedömningen av frågor om vårdnad, boende och umgänge enligt FB alltid ska föreslå gemensam vårdnad, även om lagstiftningen baseras på uppfattningen att detta i allmänhet är det bästa för barnet. I det stödmaterial som statliga myndigheter har tagit fram för socialtjänstens utredningar om vårdnad, boende och umgänge betonar man visserligen vikten av en nära kontakt med båda föräldrarna, men man framhåller också att gemensam vårdnad inte alltid är lösningen.⁹⁹ Det anges till exempel att om en förälder utsätter barnet eller någon annan i familjen för våld, trakasserier eller andra kränkningar, är det i de allra flesta fall bäst för barnet att den föräldern inte får del i vårdnaden. Prövningen kan också mynna ut i att något umgänge inte alls bör äga rum, till exempel om den ena föräldern utsätter barnet för fysisk eller psykisk misshandel.¹⁰⁰

Samtidigt har de advokater och skyddade boenden vi har intervjuat med stor samstämmighet uttryckt uppfattningen att de bedömningar socialtjänsten (och domstolarna, med socialtjänstens utredningar som grund) gör, särskilt i familjerättsliga ärenden om vårdnad, boende och umgänge, leder till allvarliga brister i utsatta individers skydd mot våld och hot inom familjen. Den bild de

99 Se t.ex. Vårdnad, boende och umgänge. Handbok – stöd för rättstillämpning och handläggning inom socialtjänstens familjerätt, Socialstyrelsen 2012.

100 Riskbedömning i utredningar om vårdnad, boende och umgänge – Ett stöd för familjerättsens handläggning, Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd 2018, s.27.

intervjuade förmedlar är att det finns en rädsla för att göra fel och kränka föräldrarnas rätt och att denna ängslan hos handläggare och utredare leder till att även en förälder som kontinuerligt utsätter sitt barn och/eller den andra föräldern för fysisk eller psykisk misshandel i många fall får del i vården om barnet och i princip alltid tillerkänns umgänge. Intervjuerna är för få för att vi med enbart dem som underlag ska kunna uttala oss om hur allmängiltigt det här är, men de indikationer vi har fått är ändå allvarliga.

Att utsatta har berättat för oss att socialtjänsten har arbetat med ett alltför starkt fokus på att återförena familjen, samtidigt som många socialtjänsthandläggare har uppgivit att familjeåterförening generellt inte är lämpligt i hedersärenden, skulle delvis kunna förklaras med att kunskapen och medvetenheten om hedersförtryck har ökat inom socialtjänsten på senare år. Ungefär hälften av de utsatta som vi har intervjuat har berättat om erfarenheter som ligger en bit bakåt i tiden, medan de intervjuade handläggarna har talat om den nuvarande situationen. Möjligen skulle de utsatta ha fått ett bättre stöd i dag.

En annan möjlig förklaring till det bristande individperspektiv som våra intervjuer visar på, både i ärenden om vård enligt LVU och i familjerättsliga utredningar, kan vara att den praxis och de arbetsmetoder som har utvecklats inom socialtjänsten tillämpas av handläggare och beslutsfattare utan att i tillräcklig grad anpassas efter förhållandena i varje enskilt fall. Ett sådant, mer standardiserat arbetssätt kan leda till att grundprinciper och huvudregler, till exempel att socialtjänsten ska arbeta för familjeåterförening och att en nära kontakt med föräldrarna ligger i barnets intresse, får ett alltför stort genomslag jämfört med omständigheterna i det enskilda fallet. Umgänge under LVU-vård kan exempelvis utformas på ett sådant sätt att det ska underlätta en familjeåterförening även om en återförening inte är målet i det aktuella ärendet. Något som talar för att det kan vara så är att både regelverket och de etablerade arbetssätt, råd och stödmaterial som finns tillgängliga för socialtjänsten i hög grad är avpassade efter huvudprinciperna, till exempel att socialtjänsten ska arbeta för familjeåterföreningar. Under sådana förhållanden kan det vara svårt för en enskild handläggare att hitta alternativa arbetssätt i de situationer där det inte är en realistisk målsättning att det omhändertagna barnet ska flytta hem igen.

” Vid en av de här hemflyttarna hade vi ett möte med massor från soc och skolan och då stod det att jag skulle bearbeta trauman och sen flytta hem. Det har jag inte fått ihop, var kommer traumana från liksom?”

11.4 Individen kan vara extra utsatt när hedersaspekten inte är tydlig

Frågan om att ge en person skydd och stöd kan väckas hos socialtjänsten på flera olika sätt. En utredning kan naturligtvis starta för att en orosanmälan om ett barn har kommit in eller för att en människa som utsätts för hedersrelaterat förtryck själv har sökt hjälp, men det kan också vara andra omständigheter som leder till att socialtjänsten får insyn i en familjs förhållanden. Det kan till exempel handla om andra former av våld eller om relationsproblem kopplade till en tonårsproblematik. I många fall är det en tvist om vårdnad, boende eller umgänge i samband med en separation som är skälet till att ett barns tillvaro utreds.

Våra intervjuer tyder på att en utsatt individ riskerar att ges ett svagare skydd i förhållande till familjen i de fall där det inte är tydligt för socialtjänsten att det finns en hedersproblematik. Särskilt har de yrkesverksamma intervjupersonerna (advokater, samordnare på Barnahus, anställda på skyddade boenden och de socialtjänsthandläggare vi har tillfrågat) med stor samstämmighet uttryckt att skyddet av den utsatta individen ofta blir svagare i ärenden om vårdnad, boende eller umgänge som väcks i samband med en skilsmässa eller en separation, jämfört med de bedömningar som görs i ärenden som formellt handlar om våld i nära relationer eller, i än högre grad, hedersrelaterat våld och förtryck. Intervjupersonernas bild är att föräldrar kan få gemensam vårdnad om barn i ett familjerättsligt ärende även om den ena föräldern utsätter barnen för en behandling som, om den hade kommit till kommunens kännedom inom ramen för ett LVU-ärende, skulle ha lett till att barnen omhändertogs för tvångsvård. En konsekvens som flera intervjuade har pekat på är att vuxna människor som utsätts för hedersrelaterat förtryck av sin partner kan se sig tvingade att stanna i relationen för att det är deras enda möjlighet att skydda sina barn. De vet att de, om de tog ut skilsmässa, skulle bli tvungna att lämna barnen ensamma med den andra föräldern under vårdnad eller umgänge. En annan konsekvens är att skyddade boenden kan tvingas att stänga eftersom förövarens rätt till umgänge med sina barn leder till att platsen avslöjas och samtliga boendes säkerhet hotas.

Vårt intervjuunderlag är begränsat, och vi kan inte dra några långtgående slutsatser baserat enbart på det, men vi har alltså fått indikationer på att skyddet av individen kan bli extra svagt i förhållande till familjen när det inte är tydligt för socialtjänsten att ärendet handlar om heder.

Principen om barnets bästa i den familjerättsliga regleringen av vårdnad, boende och umgänge skiljer sig inte från vad som gäller enligt SoL eller LVU. Lagen slår fast att det avgörande ska vara vad som är bäst för barnet, samtidigt som det finns en presumtion för att barn mår bra av att ha en nära kontakt med båda sina föräldrar. Barnets ställning i förhållande till vårdnadshavarens i socialtjänstens

familjerättsliga processer om vårdnad, boende och umgänge liknar också i stora drag den i ärenden som rör åtgärder enligt SoL och LVU, som vi har diskuterat i kapitel 10. Något som skiljer de familjerättsliga utredningarna från utredningar om åtgärder enligt LVU är dock att det inte finns någon utomstående vuxen som företräder barnets intressen i ett familjerättsligt ärende.

Den skillnad mellan ärendetyperna som annars är mest intressant i det här sammanhanget är att när frågor om vårdnad, boende och umgänge uppstår i familjerättsliga ärenden är det inte behovet av att skydda en utsatt individ, utan behovet av att lösa en tvist mellan två föräldrar, som är anledningen till att socialtjänsten utreder förhållandena. Vi ser en risk för att det här kan leda till att individens behov inte uppmärksammas eller hamnar i fokus i samma utsträckning.

Som vi har beskrivit tidigare i det här kapitlet, har flera av de utsatta som vi har intervjuat berättat om hur socialtjänstens strävan att hålla ihop familjen har lett till att de inte har fått tillräckligt skydd. Några av dem har vårdats med stöd av LVU och under vårdtiden haft umgänge med sina föräldrar i en sådan omfattning och under sådana former att det har inneburit en reell fara och faktiskt skadat dem fysiskt eller psykiskt. Det här umgänget har kommit till stånd trots att socialtjänstens utredning har varit specifikt inriktad på att identifiera risker och faror i familjesituationen och trots att utredningen har lett till bedömningen att förhållandena i hemmet har inneburit en påtaglig risk för den utsattes hälsa eller utveckling.

Vi bedömer det inte som osannolikt att man som utredare har lättare att upptäcka och göra en korrekt bedömning av risker för övergrepp och andra missförhållanden i de fall där just detta är vad ärendet primärt handlar om. Om en utredning startas på grund av att en person säger sig utsättas för hedersrelaterat förtryck, eller på grund av att någon anmäler oro för att ett barn kan vara utsatt, är det de frågorna som står i fokus för utredningen. Den kommer att genomföras med andra bedömningsverktyg och av personer med annan kompetens, och kanske också med en annan vaksamhet för att uppfatta risker förknippade med hedersrelaterat förtryck, jämfört med en utredning som startas på grund av att en domstol begär ett underlag för att lösa en vårdnadstvist.

Vi ser alltså tecken på att det kan utgöra en särskild risk för den utsatte om hans ärende hos socialtjänsten inte formellt handlar om heder. Vår bedömning är att socialtjänsten behöver stärka sin förmåga att fånga upp förekomsten av hedersrelaterat våld och förtryck även i andra ärenden, särskilt inom det familjerättsliga området.

” Vårdnad och umgänge är ett jätteproblem. Umgänget röjer mamman. Det är jätteproblematiskt. Jag kan inte göra mitt jobb, jag kan inte skydda mina klienter. (...) Vi kan inte säkerhetsplacera och garantera säkerheten. Ibland får vi avsluta placeringar på grund av umgänge och röjningsrisk av boendet.”
(IFO vuxen)

11.5 Individens skydd behöver stärkas i förhållande till familjens

Vår bedömning är, sammanfattningsvis, att samhällets strävan att hålla samman familjen riskerar att gå ut över utsatta individers rätt till skydd. Det här drabbar både barn, som kan tvingas till en skadlig kontakt med sina föräldrar och vårdnadshavare, och utsatta vuxna, som kan se sig tvingade att stanna i en skadlig relation eftersom de annars inte kan skydda sina barn från att behöva lämnas ensamma med den andra föräldern under vårdnad eller umgänge.

Våra intervjuer tyder på att intresset att skydda en person som utsätts för övergrepp inom familjen tenderar att inte ges tillräcklig tyngd i socialtjänstens utredningar och bedömningar i förhållande till intresset att skydda familjen som enhet. Balansen behöver justeras. Den fördjupade analys av rättssystemet och rättsutvecklingen som vi har gjort i det här kapitlet stöder den bild våra intervjuer förmedlar och ger också förklaringar till vad problemen kan botten i.

Å ena sidan betonar lagstiftningen att det är barnets intressen som står i fokus och att barnets bästa ska vara avgörande vid frågor som rör tvångsomhändertaganden av barn, vårdnad, boende, umgänge och annan kontakt med familjen. Å andra sidan är det föräldrars och vårdnadshavares intressen som lagen stöder genom specifika, tydligt definierade och utkrävbara rättigheter. Hänsyn till principen om barnets bästa kan i praktiken bara tas i den mån det finns utrymme för det inom ramen för föräldrarnas rätt.

Dessutom förutsätts barnets intressen i hög grad sammanfalla med föräldrarnas, eftersom både FB, LVU och SoL, liksom barnkonventionen och Europakonventionen, bygger på en tydlig presumtion om att det bästa för ett barn är att växa upp med båda sina föräldrar. Det här synsättet behöver nyanseras för att inte riskera att leda till att barn, i den praktiska tillämpningen, inte får tillräckligt skydd mot missförhållanden som finns inom familjen eller familjens nätverk.

Vår analys visar också att socialtjänstens bedömningsutrymme i de här frågorna över tid har blivit allt mindre. Kraven på socialtjänsten har ökat när det gäller att beakta barnets och individens rätt, samtidigt som vårdnadshavarens starka ställning kvarstår och familjens rätt till integritet och rättssäkerhet i viss mån också har förstärkts. Det har med andra ord blivit allt svårare att göra rätt.

Hur de olika intressena och rättigheterna ska balanseras mot varandra är inte alltid tydligt. Parallellt med att Europadomstolen har kritiserat den svenska staten för att inte i tillräckligt hög grad arbeta för att hålla samman och återföreina familjer, har barn i Sverige vid ett antal tillfällen misshandlats till döds efter att inte ha skyddats från sina vårdnadshavare, vilket har fått stor uppmärksamhet och satt press på socialtjänsten. FN:s kommitté för barnets rättigheter, som granskar efterlevnaden av barnkonventionen, har också i samma årsrapport kritiserat den svenska staten både för att barn inte i tillräcklig utsträckning har skyddats från skadliga hemförhållanden och för det höga antalet barn som har vårdats med stöd av LVU.¹⁰¹

Europadomstolens praxis är inte heller helt lätt att förhålla sig till. En stor del av domstolens avgöranden härrör från tiden före barnkonventionens tillkomst, och Europadomstolen har uttryckligen uttalat att barnkonventionen ska ges inflytande som tolkningsstöd vid tillämpningen av Europakonventionen. Samtidigt har domstolen även i senare domar fortsatt att lägga stor vikt vid föräldrarätten. Detta gör det svårt för dem som ska tillämpa lagen att bedöma i vilken utsträckning äldre praxis från Europadomstolen fortfarande ger uttryck för gällande rätt.

Vår bedömning är att socialtjänsten behöver stöd och ledning från statligt håll för att bli tryggare i att i sina bedömningar säkerställa att utsatta individer, såväl barn som vuxna, får tillräckligt skydd. Det behöver utredas vidare vilket stöd, vilken styrning och vilken tillsyn som krävs för att den praktiska tillämpningen ska spegla lagens principer om barnets bästa och för att utsatta individers skyddsbehov i praktiken ska ges större tyngd i förhållande till skyddet av familjens integritet och autonomi.

---

101 Concluding observations: Sweden 2009, CRC/SWE/CO/4, Avsnitt C, punkterna 34 och 35 resp. 38 och 39.

12 Slutsatser och rekommendationer

Vårt uppdrag har varit att samla erfarenheter från personer som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck, för att få deras perspektiv på socialtjänstens stöd och insatser. Vi ser bland annat att det finns utsatta som:

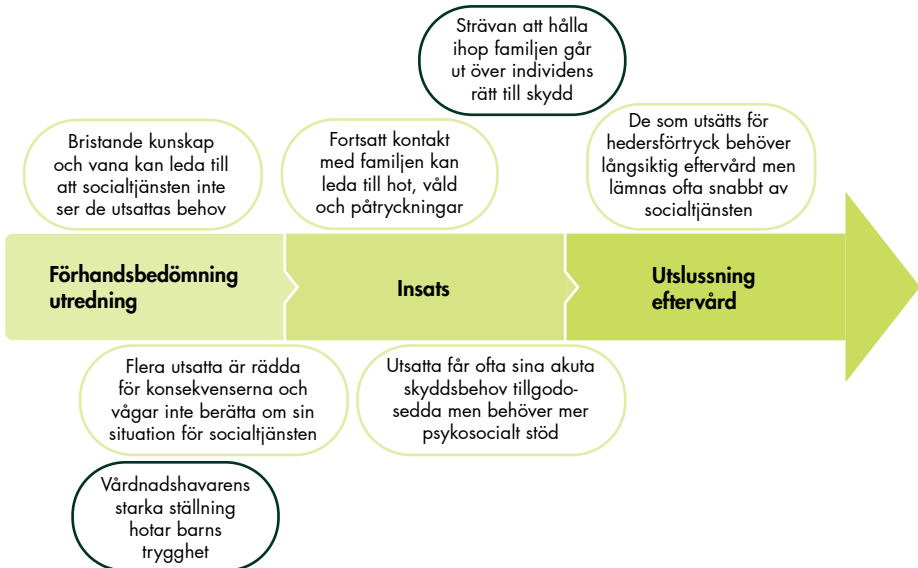
- inte känt att socialtjänsten förstått dem när de sökt hjälp
- upplevt att socialtjänsten lyssnat för mycket på deras vårdnadshavare
- upplevt att socialtjänsten arbetat för familjeförening mot deras vilja
- saknat stöd och insatser för flera av sina behov
- upplevt att socialtjänsten avslutat kontakten för snabbt, trots att det funnits kvardröjande behov.

Vi har också haft i uppdrag att analysera om kvaliteten i socialtjänstens stöd och insatser kan utvecklas. I den analysen har vi tittat på de utsattas erfarenheter i förhållande till socialtjänstens perspektiv, och mot perspektivet hos ett antal yrkespersoner som arbetar med hedersfrågor utan att vara anställda inom socialtjänsten. Dessutom har vi gjort två fördjupade analyser av det regelverk som styr socialtjänstens arbete. Som resultat har vi identifierat några särskilda utmaningar i socialtjänstens stöd- och vårdkedja:

- Bristande kunskap och vana kan leda till att socialtjänsthandläggare inte ser de utsattas behov.
- Utsatta är rädda för konsekvenserna och flera vågar inte berätta om sin situation för socialtjänsthandläggarna.
- Vårdnadshavarens starka ställning hotar barns trygghet.
- Fortsatt kontakt med familjen kan leda till hot, våld och påtryckningar.
- Socialtjänstens strävan att hålla ihop familjen går ut över individens rätt till skydd.
- Utsatta får ofta sina akuta skyddsbehov tillgodosedda, men behöver mer psykosocialt stöd.
- De som utsätts för hedersförtryck behöver långsiktig eftervård men lämnas ofta snabbt av socialtjänsten.

Figur 8 illustrerar socialtjänstens stöd- och vårdkedja, och ovanstående utmaningar finns med i ljusgröna bubblor. I anslutning till två av dessa utmaningar ligger mörkgröna bubblor med problemformuleringar som varit utgångspunkt för de två analyserna av regelverket.

Figur 8. Problem längs socialtjänstens stöd- och vårdkedja.

Utifrån vår analys bedömer vi att kvaliteten i socialtjänstens stöd och insatser kan utvecklas. Frågorna som följer blir hur, och var i socialtjänstens stöd- och vårdkedja. I detta kapitel redogör vi för våra sammantagna slutsatser om hur socialtjänstens stöd- och vårdkedja kan utvecklas, med utgångspunkt i de utsattas erfarenheter.

Vi har även haft i uppdrag att titta på hur socialtjänsten kan tillgodose särskilt utsatta gruppers behov, och om det finns skillnader i det stöd som socialtjänsten ger till dem som utsätts för hedersvåld kontra annat våld i nära relationer.

Avslutningsvis lämnar vi våra rekommendationer till regeringen, kommunerna och regionerna. Eftersom vårt uppdrag bara omfattar stöd och insatser till personer som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck, är även våra slutsatser och rekommendationer begränsade till att avse denna grupp. Vi har inte undersökt situationen för människor som utsätts för andra former av våld och övergrepp och har alltså inte underlag för rekommendationer som omfattar en vidare krets. Vi tror dock att flera av våra slutsatser och rekommendationer är relevanta även för personer som utsätts för annat våld och förtryck i nära relationer.

12.1 Socialtjänstens risk- och behovsbedömning kräver mer kunskap och stöd

Socialtjänsthandläggarens förhandsbedömning och utredning får stor betydelse för den efterföljande kontakten med socialtjänsten. Vår studie visar att det akuta skedet kan vara särskilt utmanande när det gäller hedersrelaterat våld och förtryck, eftersom ärendena är relativt få och handläggarna har mindre vana. De upplever också att det saknas forskning och efterlyser kunskapsstöd som kan ge vägledning i vilka frågor som ska ställas i det akuta skedet. Utifrån intervjuerna med de utsatta ser vi att en bristfällig förhandsbedömning eller utredning kan leda till att hedersproblematiken inte identifieras och att de utsattas behov inte blir tillgodosedda.

I våra intervjuer beskriver erfarna och specialiserade socialtjänsthandläggare att de känner sig relativt trygga under förhandsbedömningen och utredningen. Men trots lång erfarenhet och kunskap, tycker de att det är svårt att utreda risker och behov när det gäller hedersrelaterat våld och förtryck. I intervjuerna beskrivs tre förutsättningar för en väl utförd risk- och behovsbedömning. Handläggaren behöver:

1. trygghet i mötet med den utsatta
2. kunskap om heder och utsattas behov
3. möjlighet att ställa rätt frågor för att identifiera och riskbedöma hedersproblematiken.

Vår bild är att alla dessa delar behöver stärkas. Tabellen nedan sammanfattar det som behöver utvecklas och varför det är viktigt när det gäller hedersrelaterat våld och förtryck.

Tabell 1. Förutsättningar för att identifiera hedersrelaterat våld- och förtryck.

Förutsättningar	Trygghet i mötet med den som är utsatt	Kunskap om heder och utsattas behov	Möjlighet att ställa rätt frågor för att identifiera hedersproblematiken
Vad som behövs	Lång yrkesbaserad erfarenhet eller samverkan med andra, som skapar trygghet att arbeta med barn och deras vårdnadshavare eller vuxna utsatta i en hederskontext.	Breda och djupa kunskaphöjande insatser om hedersrelaterat våld och förtryck, samt utsattas behov.	Kunskapsstöd som bygger på forskning om riskfaktorer vid hedersrelaterat våld och förtryck.
Varför?	Särskilt viktigt eftersom hedersärenden dyker upp sällan och eftersom individ- och familjeomsorgen har en hög andel nyutexaminerade barnhandläggare.	Särskilt viktigt för att socialtjänsten ska bli medvetna om vad som är viktigt att beakta i kontakten med de utsatta, exempelvis utsattas ambivalenta känslor i förhållande till sin familj.	Särskilt viktigt eftersom det leder till mer likvärdiga bedömningar i situationer som kan vara tidspressade och påverkade av de utsattas ambivalens.

12.1.1 Förutsättning 1: handläggaren är trygg i sina arbetsuppgifter

Både socialtjänsthandläggare och utsatta beskriver att det finns handläggare som känner sig otrygga under utredningen och är rädda för att göra fel. Otryggheten påverkar mötet och den utsattas tillit och möjlighet att berätta om sin situation. Vi har uppfattat att handläggarnas otrygghet delvis handlar om att de har lite kunskap om hedersvåld och saknar anpassade kunskapsstöd, men också att de har begränsad vana av att utreda hedersrelaterat våld och förtryck eftersom hedersärenden är relativt ovanliga på flera platser i landet. I vår studie nämner socialtjänsthandläggare och boendepersonal att specialisering kan vara en lösning, det vill säga att några få handläggare ägnar sig enbart eller huvudsakligen åt ärenden som rör hedersvåld. Det kan dock bli svårt i bland annat glesbygd. I intervjuerna nämns flera sätt att säkra kompetensen i dessa situationer:

- Kommuner samverkar mer med andra kommuner som har högre kompetens.
- Kommuner tar hjälp av lokala, regionala eller nationella resurscentrum.
- Kommuner köper in kompetens från specialiserade boenden eller företag.

I det senare fallet vill vi lyfta vikten av att socialtjänsten arbetar tillsammans med specialisten. För det första är kommunen ytterst ansvarig och behöver förståelsen för det fortsatta arbetet med det enskilda ärendet, och för det andra ligger det i kommunens intresse att höja socialtjänstens kompetens.

Vidare verkar tryggheten komma med lång yrkeserfarenhet inom socialtjänsten i stort, genom att möta människor i olika svåra situationer i livet. Från tidigare

rapporter och forskning vet vi dock att nyutexaminerade socionomer ofta startar sin yrkeskarriär med att utreda just barnärenden, och enligt personal är dessa ärenden särskilt svåra. Vi vet också att socialtjänsten har utmaningar med både hög personalomsättning och höga sjukskrivningstal, vilket innebär att personal ofta byts ut och att tjänster står tomma i väntan på att tillsättas.

Vi tycker att det är viktigt att hela socialtjänsten får förutsättningar för yrkesbaserad upplärning, där nyutexaminerade socionomer får arbeta med successivt svårare ärenden, med stöd och handledning från erfarna kollegor. Det här är omständigheter som påverkar hela socialtjänsten och inte enbart området hedersrelaterat våld och förtryck.

12.1.2 Förutsättning 2: handläggaren har kunskap om heder och utsattas behov

Kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck och de utsattas behov är nödvändigt för att ge rätt typ av stöd och insatser. Men hedersrelaterat våld och förtryck är ett brett kunskapsfält, och förtrycket kan se ut på många olika sätt. Vår studie visar dels att socialtjänsten behöver stärka den grundläggande kunskapen om hedersrelaterat våld och förtryck, dels att socialtjänsten behöver mer kunskap om särskilt sårbara gruppers utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck. Utan grundläggande och specialiserad kunskap riskerar grupper med eller utan särskilda behov att inte bli upptäckta och de kan därmed bli utan insatser.

Evidensbaserade stöd och metoder kräver forskning

Vi vill även lyfta att det till stor del saknas vetenskapligt utvärderade arbetssätt, insatser och metoder för socialtjänstens dagliga arbete med personer som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck. För att socialtjänsten ska få bättre verktyg i sitt arbete krävs enligt vår uppfattning en kedja av åtgärder. Kunskapsstyrande myndigheter behöver ta fram kunskapsstöd och föra ut bästa tillgängliga kunskap, men det förutsätter mer tillämpar forskning på området. Först därefter kan kunskapen implementeras och komma till användning i verksamheterna.

12.1.3 Förutsättning 3: handläggaren ställer rätt frågor

Både utsatta och socialtjänsthandläggare beskriver vikten av att ställa rätt frågor under förhandsbedömningen och utredningen. Fel frågor kan leda till att hedersproblematiken inte identifieras och ärendet får ett annat och missriktat fokus. Rätt frågor är i stället vägen in för att kartlägga de utsattas risker och behov. Vi bedömer att det saknas kunskapsstöd för det akuta skedet av förhandsbedömningen och utredningen, för både barn och vuxna. Flera socialtjänsthandläggare menar att dagens kunskapsstöd är antingen för omfattande för att användas under

utredningens akuta skede, eller framtagna för annat relationsvåld. Våra intervju-personer inom socialtjänsten menar visserligen att det finns likheter mellan hedersrelaterat våld och annat relationsvåld, men skillnaderna gör ändå att det krävs andra kunskapsstöd och andra metoder. Den kollektiva aspekten lyfts som den största skillnaden, och den innebär exempelvis att utredningen behöver omfatta en noggrann kartläggning av nätverket för att finna en lämplig placeringssort åt den utsatta.

12.2 Utsatta barn har en svag ställning i förhållande till vårdnadshavarna

Vår bedömning är att barn som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck behöver få en, i förhållande till vårdnadshavarna, mer autonom ställning i socialtjänstens processer än vad de har i dag. Detta är inte något som kan åstadkommas enbart genom ett ändrat arbetssätt hos kommunerna. Det krävs en översyn av det regelverk som sätter ramarna för arbetet.

I vår fördjupade rättsliga analys konstaterar vi att lagen ger vårdnadshavare en så långtgående rätt till insyn i sekretesskyddad information i sitt barns ärende att det kan hota barnets trygghet. Vi ser också att barns möjligheter att tala konfidentiellt med socialtjänsten är mycket små. Både utredningarnas kvalitet och barns säkerhet kan hotas genom vårdnadshavarens rätt till information om de samtal socialtjänsten håller med barn. Barn under 15 år har dessutom bara en begränsad rätt till information om vad som händer i deras ärenden. Detta försätter barnet i en sårbar situation och förstärker barnets underläge. Barnet blir beroende av vårdnadshavarens vilja att vidarebefordra informationen.

Vi konstaterar även att vårdnadshavarens ställning som barnets företrädare innebär att en vårdnadshavare har långtgående möjligheter att hindra att ett barn får insatser som ligger i barnets intresse. Möjligheterna för ett barn att företrädas av någon annan vuxen är begränsade, vilket gör det svårt för barn att driva sina egna intressen när de inte sammanfaller med vårdnadshavarens.

Vårdnadshavarens rätt att fatta beslut för sina barns räkning, och den rätt till insyn i barnets angelägenheter som hänger samman med beslutanderätten, är i grunden mänskliga rättigheter. Ett skydd mot godtyckliga ingripanden i familjelivet från samhällets sida ligger inte bara i vårdnadshavarens utan också i barnets intresse. I de fall en vårdnadshavarens mandat och insyns rätt inte blir ett skydd utan ett hot mot barnet, eller ett hinder i myndigheternas arbete för barnets bästa, anser vi dock att samhället har både en rätt och en skyldighet att ingripa. Föräldrarätten bör inte få leda till att svenska myndigheters hantering av ärenden som rör barn inte sker på det sätt som är bäst för barnet.

När det gäller socialtjänstens arbete i ärenden som rör hedersrelaterat våld och

förtryck mot barn, och det regelverk som sätter upp ramarna för arbetet, anser vi att balansen behöver justeras. Vårdnadshavaren har en alltför stark ställning i processen och ges en mer långtgående insyns rätt, bestämmanderätt och kontroll än vad som är förenligt med barnets bästa. Det behöver utredas vidare hur barnet kan bli mer autonomt i förhållande till vårdnadshavaren.

12.3 Barns säkerhet, delaktighet och välmående måste vara utgångspunkt vid kontakt med familjen

Våra intervjuer med utsatta visar att socialtjänsten i vissa fall tillåter umgänge med familjen, trots att det inte varit lämpligt för barnet. Vår samlade bild är att socialtjänsten kan ha för stort fokus på umgänge och familjeåterförening. Vi ser också att socialtjänstens familjebehandling och arbete för familjeåterförening försvåras av att det saknas evidensbaserade metoder och kunskap om hur man arbetar med familjer i en hederskontext. Slutligen kan vi se att barn inte alltid får vara delaktiga i beslut om umgänge eller i strävan att återförening familjer. Vår studie visar att barn behöver få vara delaktiga i frågan om familjeåterförening och att barnets säkerhet, delaktighet och välmående bör vara socialtjänstens främsta målsättning.

12.3.1 Både utsatta och personal lyfter svårigheter med ett familjeorienterat arbetssätt

Både utsatta och intervjupersoner inom socialtjänsten nämner flera svårigheter när det gäller umgänge med familjen och arbete för familjeåterförening. De jurister som intervjuats bekräftar att svårigheterna finns. Det handlar delvis om att umgänget riskerar att leda till hot, våld och påtryckningar, men också om att kontakten kan leda till ambivalens och till att den utsatta väljer att återgå till familjen, trots risk för fortsatt våld och förtryck. Det framgår även att socialtjänstens fokus på familjeåterförening kan skapa stress, oro och rädsla bland utsatta, eftersom det är mycket svårt att förändra de värderingar som ligger till grund för våld och förtryck.

Utgångspunkten är dock att socialtjänsten ska främja barns samhörighet med närstående och umgänge med föräldrar, enligt 6 kap. 1 § SoL och 14 § LVU samt Socialstyrelsens handbok (Socialstyrelsen 2020d). Och i vår studie finns flera exempel på att socialtjänsten verkat för umgänge och familjeåterförening, trots att barnet inte vill det. Samtidigt har vi sett något enstaka fall där familjeåterföreningen fungerat bra.

Vårt intervjuunderlag pekar på att frågan om familjebehandling inte har något enkelt svar och att varje ärende är unikt. Därför menar vi att barns säkerhet, delaktighet och välmående måste vara utgångspunkt vid frågor om umgänge och

familjeåterförening. Detta ligger även i linje med Socialstyrelsens bedömning i rapporten *Behandlingsmetoder för våldsutövare* (Socialstyrelsen 2020b). Eftersom det finns flera likheter mellan hedersrelaterat våld och annat relationsvåld vill vi också lyfta att frågor om umgänge och familjeåterförening kan vara svåra i båda dessa fall.

12.3.2 Det finns brist på kunskap om familjebehandlings effekter i en hederskontext

I våra intervjuer beskriver utsatta hur svårt eller omöjligt det varit att förändra sina familjers attityder och värderingar. Nästan alla som har erfarenhet av familjebehandling har upplevt den som verkningslös. Socialtjänsten beskriver också utmaningar och eftersom det saknas evidensbaserade behandlingsmetoder är det svårt för handläggarna att avgöra om de ska sätta in behandlingen eller inte. Bristen på evidensbaserade metoder gör det även svårt att följa upp insatsens effekt, och det skapar osäkerhet inför en eventuell familjeåterförening. Socialtjänsthandläggarnas perspektiv bekräftas av bland annat Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd som fått i uppdrag av regeringen att inhämta kunskap om föräldraskapsstöd i en hederskontext. I en första delrapport konstaterar myndigheten att det saknas forskning om de långvariga effekterna av behandlingsprogram för våldsutövare i en hederkontext (Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd 2023).

12.3.3 Socialtjänsten behöver göra barn delaktiga och utgå från barnets bästa vid beslut om umgänge och återförening

Både SoL och barnkonventionen understryker att barn ska få vara delaktiga i beslut som rör dem. Av SoL framgår också att barn som fyllt 15 år har rätt att föra sin egen talan i mål och ärenden (11 kap 10 § SoL). Trots detta ser vi att socialtjänsten tillåter umgänge med familjen eller arbetar för familjeåterförening, mot ungdomarnas vilja. I samtliga fall har ungdomarna också varit över 15 år. Vissa har inte själva fått ta ställning till dessa beslut, utan fått intrycket av att de inte haft något val. I andra fall har ungdomarna upplevt att socialtjänsten struntat i deras inställning i frågan. Det är generellt viktigt att barn är delaktiga i samtliga beslut som rör deras stöd och insatser från socialtjänsten, men vår uppfattning är att barns delaktighet är särskilt viktig när det gäller umgänge eller återförening med våldsutövande föräldrar.

Barnets bästa och barnets uttalade önskan måste inte nödvändigtvis vara detsamma. I studien ser vi exempel på barn som först velat ha umgänge med sina föräldrar men som i efterhand önskat att socialtjänsten sett varningssignalerna om påtryckningar och psykiskt våld. Om socialtjänsten bedömer att umgänge med någon familjemedlem är lämpligt behöver man också garantera barnens säkerhet

och trygghet i samband med umgänget. Vår slutsats är därför att socialtjänsten alltid behöver överväga på vilket sätt risken för påtryckningar och röjning av barnets boende kan minimeras.

12.4 Utsatta behöver mer stöd för sina skyddsbehov och psykiska besvär

Intervjuerna med utsatta och socialtjänsten visar att det finns stora variationer i socialtjänstens stöd och insatser till dem som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck, i både omfattningen och innehållet. Vår uppfattning är att det saknas ett enhetligt stödsystem.

Vårt intryck är att socialtjänsten i det akuta läget ofta tillgodoser behovet av yttre skydd, det vill säga någon form av boendelösning eller placering. Men att det är mindre vanligt att den utsatta får stöd för den inre säkerheten, det vill säga hjälp med att bygga upp sitt säkerhetstänk när det till exempel gäller skyddade personuppgifter, sociala medier och kontakt med vänner. Psykosocialt stöd tillgodoses också, men bara till viss del. Våra intervjuer indikerar att bristerna beror på att placeringarna avslutas för tidigt eller att boendenas kvalitet varierar. Därtill ser vi att många utsatta har stora behov av psykiatrisk vård och att långt ifrån alla får sina vårdbehov tillgodosedda.

Vår bedömning är att socialtjänsten behöver prioritera de utsattas behov av stöd och vård högre än i dag, vid sidan av det akuta skyddsbehovet. Vi tror att det behövs en översyn av bästa tillgängliga kunskap om vilket stöd och vilka insatser som bör beviljas den som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck.

12.4.1 Den yttre säkerheten har hög prioritet inom socialtjänsten

Intervjuerna tyder på att socialtjänsten prioriterar de utsattas yttre säkerhet, i form av boende eller placering. Samtliga vuxenhandläggare som vi har intervjuat beskriver att det finns upparbetade arbetssätt och att man snabbt sätter klienten i säkerhet. De beskriver också att de alltid gör det, även om insatsen är förhållandevis dyr och det leder till att nämnden går över budget. De utsatta beskriver också att de fått något boende eller en placering, men att placeringen i många fall avslutas ganska snart. Det innebär att socialtjänsten i dessa fall har tillgodosett det akuta yttre skyddet, men inte det långsiktiga skyddsbehovet.

12.4.2 Allför korta placeringar leder till brister i den inre säkerheten och det psykosociala stödet

Utsatta, boenden och samtalsstödjare beskriver att det kan ta lång tid att bygga upp den inre säkerheten hos de utsatta, och även lång tid för att förstå vilka

konsekvenser våldet fått för den psykiska hälsan. De menar att placerings-tiden ofta skulle behöva vara längre, eftersom behoven av inre säkerhet och psykosocialt stöd inte alltid hinner tillgodoses. Beskrivningarna bekräftas till viss del av handläggare inom socialtjänsten, även om de samtidigt lyfter att placeringarna inte bör bli för långa eftersom det kan bli institutionaliserande. Varje individ har skilda behov och tar till sig socialtjänstens stöd i olika takt, så vårt intryck är att placeringslängden behöver anpassas. Boenden lyfter även att det ofta finns goda möjligheter för socialtjänsten att köpa in öppenvårdsinsatser från boendet. Socialtjänsten kan på så sätt slussa ut den utsatta från boendet och successivt minska stödet, så långa placeringar behöver inte alltid vara lösningen. Det viktigaste är att behoven tillgodoses på ett eller annat sätt eftersom det annars finns risk för att den utsatta röjs, att den psykiska hälsan blir sämre eller att den utsatta går tillbaka till sin familj igen.

Vår slutsats är att socialtjänsten behöver stärka det långsiktiga stödet. För att säkerställa att stödet motsvarar behoven behöver socialtjänsten kontinuerligt följa upp insatserna innan de avslutas helt. Denna slutsats går även i linje med förslag från utredningen *Barn och unga i samhällets vård* (dir. 2021:84).

12.4.3 De som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck behöver mer vård och behandling

En stor majoritet av de utsatta beskriver psykiska och psykiatriska besvär, och långt ifrån alla verkar få den behandling och den vård som de har rätt till. Vår bild från samtliga intervjuer är att vård och behandling till våldsutsatta är en av stöd- och vårdkedjans svagaste länkar. En trolig orsak är att vårdansvaret ligger på regionerna som är en annan aktör (SoL 2 kap. 1 §, 10 och 12 §§ HSLF-FS 2022:39). Eftersom vi inte intervjuat regionerna är det svårt att bedöma varför denna målgrupp inte får tillräcklig vård, men utebliven vård kan bero på bristande samverkan och samsyn mellan kommun och region, långa vårdköer eller höga trösklar för att kvala in som patient inom hälso- och sjukvården.

12.5 Utsatta behöver långsiktig eftervård

Rapporter har tidigare pekat på att de som placeras i samhällets vård behöver långsiktigt stöd efter placeringen, men att insatserna ofta uteblir (Höjer & Sjöblom 2011a; Länsstyrelsen Östergötland 2011; SBU 2020; Vård- och omsorgsanalys 2018). Våra intervjuer bekräftar delvis denna bild och vi ser bland annat att socialtjänsten kan brista i sin uppföljning, att utsatta inte får tillräcklig förberedelse inför tiden efter placeringen och att eftervården kan utebli. Flera av de utsatta känner stress och oro inför framtiden och får svårt att starta ett nytt liv när stödet brister. I andra

fall gör dock socialtjänsten en långsiktig planering och ger de utsatta olika sorters stöd i utslussningen. När det fungerar bra tycks socialtjänstens stöd bidra till en trygghet hos de utsatta, och en tillit till att starten på det nya livet kommer att gå bra.

12.5.1 De som utsätts för hedersförtryck har stora behov av långsiktig stöd även efter placeringen

De som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck kan efter en placering behöva mer stöd från socialtjänsten för att påbörja ett nytt, självständigt liv. Det handlar om stöd i praktiska frågor i vardagen, känslomässigt stöd och vård, stöd för att etablera nya sociala sammanhang, stöd för att hantera myndighetskontakter och i vissa fall fortsatt hjälp med säkerheten. Dessa stödområden är till stor del desamma som framkommit i tidigare studier och rapporter om eftervården (Barnbyar 2022; Vård- och omsorgsanalys 2018). Vår studie pekar därmed på att personer som utsatts för hedersförtryck har ungefär samma behov efter placeringen som andra som placerats eller blivit skyddade på något boende. En skillnad är att flera utsatta i vår studie fortfarande lever under hot efter placeringen och därmed behöver fortsatt stöd för att kunna leva skyddat i vardagen. Därutöver finns indikationer på att de som levt under strikt kontroll har särskilt stora behov av praktiskt stöd och information för att kunna leva ett självständigt liv.

12.5.2 Socialtjänstens eftervårdsinsatser varierar

I våra intervjuer beskrivs stora variationer i den eftervård som ges. Socialtjänsthandläggare från olika kommuner beskriver ansvaret eller arbetet med att tillgodose de utsattas behov av eftervård på olika sätt, och att det varierar om socialtjänsten brukar erbjuda stöd och vilka insatser som i så fall ges, och hur länge. Exempelvis anger vissa handläggare att de alltid beviljar kontaktperson, medan några säger att detta sker mer sällan. Några menar också att de utsatta i princip alltid erbjuds samtalsstöd, medan en annan säger att det är hälso- och sjukvårdens ansvar att ge samtalskontakt efter placeringen. I intervjuerna beskriver en del av de utsatta att det långsiktiga stödet under eftervården berott på socialtjänsthandläggarens starka engagemang.

I de fall de utsatta har kontakt med socialtjänsten även efter placeringstiden, uppfattar vi att den utsatta har goda förutsättningar för att få lämplig eftervård, såsom samtalsstöd, stöd för säkerheten och praktiskt stöd för att klara av vardagen. Det finns dock tecken på att socialtjänsten har svårare att möta de utsattas behov av nya långsiktiga sociala sammanhang, vilket enligt socialtjänsten är viktigt eftersom många utsatta har lämnat hela sitt nätverk och blivit ensamma. Därutöver har socialtjänsten svårt att tillgodose de utsattas behov av vård och behandling för psykisk ohälsa. Det är också naturligt eftersom det ansvaret ligger på regionen.

12.5.3 Avsaknad av tydliga lagkrav, arbetsbelastning och ekonomi kan vara faktorer som spelar in när eftervården uteblir

Flera faktorer kan tänkas bidra till att utslussningen och eftervården ibland brister. Utifrån våra intervjuer och mot bakgrund av tidigare studier är vår bild att utsatta inte får tillräckligt stöd för att kunna förbereda sig för tiden efter boendet. Vår uppfattning är att det kan bero på en kombination av avsaknad av tydliga krav, en hög arbetsbelastning och ekonomisk hänsyn inom socialtjänsten.

Kraven på att tillgodose behov efter en placering kan bli tydligare och starkare

När det gäller barn och unga har socialtjänsten ett ansvar för att tillgodose behov av stöd och hjälp efter en placering (5 kap. 1 § SoL). Ansvaret för eftervården har också förtydligats genom ett allmänt råd från Socialstyrelsen om att socialtjänsten bör tillgodose behovet av stöd i frågor som rör ekonomi, bostad, studier eller arbete (SOSFS 2012:11). Kraven på att socialtjänsten ska tillgodose behoven av eftervård för placerade barn och unga är däremot inte närmare definierat. Exempelvis framgår inte hur länge socialtjänsten har detta ansvar. Vilket stöd som ska ges är inte heller reglerat, utan skrivningarna om stöd med bostad, ekonomi med mera är endast ett allmänt råd och är därmed frivilligt för kommunerna att följa. För vuxna finns ingen motsvarande skrivning eftersom utgångspunkten är att den vuxna ska söka hjälp igen om nya behov uppstår.

Socialtjänstens arbetsbelastning och hänsyn till ekonomin kan vara ett skäl till att utslussningsplanen prioriteras ned

Handläggarnas arbetsbelastning är en annan faktor som kan tänkas hindra en långsiktig utslussningsplanering. I kapitel 6 beskriver vi att handläggare önskar mer tid för att följa upp sina klienter under pågående placeringar samt planera för boende, sysselsättning och annat stöd till de utsatta inför placeringens slut. Det finns också indikationer på att socialtjänsternas hänsyn till ekonomin kan leda till att placeringar avslutas abrupt, och då blir det också svårt för socialtjänsten att göra en välplanerad uppföljning och utslussning när det gäller bostad, ekonomi, sysselsättning och fortsatt stöd av en ny kommun.

12.6 Våra rekommendationer

Flera delar av socialtjänstens stöd- och vårdkedja behöver stärkas för att utsatta ska få det stöd och den hjälp som de har rätt till. När en del av vårdkedjan brister riskerar den utsatta att föras tillbaka till våld och förtryck, vilket kan få allvarliga konsekvenser. Vi ser att det behövs åtgärder på både nationell och lokal nivå. I stora drag handlar det om olika typer av kunskapsstödjande insatser, utredningar av det

rättsliga skyddet för den utsatta och ett stärkt arbete i kommunerna. Här lämnar vi våra rekommendationer till regeringen kommunerna och regionerna.

► **Regeringen och kommunerna bör stärka socialtjänstens kompetens och kunskap inom hedersrelaterat våld och förtryck**

Vi anser att både regeringen och kommunerna behöver ta ansvar för att utveckla kommunernas expertkunskap inom hedersrelaterat våld och förtryck genom forskning, kunskapsstöd, stärkt samverkan och utbildning.

För att stärka socialtjänstens kunskap anser vi att en nationell aktör bör få i uppdrag av regeringen att utlysa forskningsmedel för tillämpbar forskning om socialtjänstens arbete med hedersrelaterat våld och förtryck.

Därutöver bör regeringen ge en nationell aktör i uppdrag att se över bästa tillgängliga kunskap för att vägleda professionen i vilket stöd som kan ges till utsatta i en hederskontext. I dag saknar socialtjänsten överlag vetenskapligt utvärderade stöd, metoder och interventioner, och mer specifikt saknas vägledning i vilket stöd som bör ges till utsatta i en hederskontext. Som vi nämnt saknas till stor del evidensbaserade metoder inom en hederskontext, vilket gör det svårare att vägleda socialtjänsten i deras arbete. Vi menar ändå att det är viktigt att sammanställa den kunskap som finns och peka på betydelsefulla aspekter i socialtjänstens hela stöd- och vårdkedja.

Vi ser också att regeringen behöver ge en nationell aktör i uppdrag att undersöka förutsättningarna för att ta fram ett kunskapsstöd för den akuta skyddsbedömningen. De stöd som finns tillgängliga i dag är antingen för omfattande eller avsedda för våld i nära relationer.

På lokal nivå vill vi peka på att kommunerna bär det yttersta ansvaret för att ge stöd till de egna invånarna och därför själva måste säkerställa att de har tillräcklig kompetens för att identifiera hedersrelaterat våld och förtryck samt hantera ärenden där det finns en hedersproblematik på ett bra sätt. Alla kommuner i landet har inte möjlighet att bygga upp en egen specialistkompetens, och kunskapen måste därför säkras på olika sätt. Det kan till exempel handla om att stärka samverkan mellan kommuner, ta mer hjälp från lokala, regionala och nationella resurscentrum eller köpa in kompetens från specialiserade verksamheter.

► **Regeringen bör utreda hur barn som utsätts för hedersförtryck kan få en mer autonom ställning i socialtjänstens processer i förhållande till vårdnadshavarna.**

Vår bedömning är att balansen mellan barnets och vårdnadshavarens kontroll över och rättigheter i socialtjänstens processer behöver ses över. Detta kan bara till viss del åstadkommas genom ett ändrat arbetssätt hos kommunerna. Det krävs också en översyn av det regelverk som sätter ramarna för arbetet.

Vårdnadshavaren har en mycket stark ställning i processen och ges i dag en mer långtgående insyns rätt, bestämmanderätt och kontroll än vad som är förenligt med barnets bästa. Det behöver utredas vidare hur barnet kan bli mer autonomt i förhållande till vårdnadshavaren. En analys behöver göras av hur ett barns intressen och rättigheter, i den utsträckning barnet inte har möjlighet eller förmåga att föra sin egen talan, kan säkras även till skydd mot vårdnadshavaren. Reglerna om vårdnadshavarens rätt till insyn och information, om sekretess i förhållande till vårdnadshavaren och om möjligheterna till insatser mot vårdnadshavarens vilja behöver ses över. Det behöver också analyseras om de nuvarande möjligheterna till en utomstående företrädare ger tillräcklig rättstrygghet till ett barn i de fall barnet och vårdnadshavaren har motstridiga intressen, eller om barn i större utsträckning bör företrädas av oberoende ombud.

► **Kommunerna bör säkerställa att barn är delaktiga under hela socialtjänstens stöd- och vårdkedja**

Socialtjänsten är skyldig att involvera vårdnadshavaren i de fall det finns en oro om ett barns utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck. Men vår studie visar att utsatta barn upplever att socialtjänsten lyssnar på vårdnadshavarna i för hög grad. Vidare visar vår studie att barn som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck är starkt påverkade av rädsla, skuld känslor och ambivalens i förhållande till sin familj. Det blir därför särskilt viktigt att socialtjänsten arbetar för en förtroendefull relation och skapar utrymme för delaktighet – så att barn kan och vågar berätta om sin situation och ta hjälp från socialtjänsten.

Vår bedömning är att kommunerna behöver göra mer för att barn ska vara delaktiga i socialtjänstens hela stöd- och vårdkedja: från förhandsbedömning och utredning, till insats och öppenvård, och slutligen uppföljning och avslutad insats. Vi menar även att kommunerna bör arbeta särskilt med att minimera riskerna för påtryckningar från familj och nätverk, och alltid sätta barns säkerhet och välmående i första rummet när det gäller utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck.

► **Regeringen bör utreda hur skyddet av utsatta individer ska stärkas i förhållande till skyddet av familjen i frågor som rör kontakten mellan barn och föräldrar eller vårdnadshavare**

Balansen mellan skyddet av familjen som enhet och skyddet av den individ som hotas av familjemedlemmars agerande behöver justeras i utredningar som rör vårdnad, boende, umgänge och andra former av kontakt mellan barn och föräldrar eller vårdnadshavare. Lagens principer om barnets bästa och inriktningen att det är barnets, inte föräldrarnas, behov som ska vara avgörande behöver slå igenom starkare i den praktiska tillämpningen. Synen på vikten av ett barns kontakt med båda föräldrarna behöver nyanseras och strävan att

stötta en individ i att bryta sig loss ur en skadlig familjekontext behöver väga tyngre i förhållande till strävan att hålla samman familjen.

För att detta ska ske behöver socialtjänsten bli tryggare i att i sina bedömningar följa den rättsliga utveckling från en stark familjeinriktning till ett system mer fokuserat på den enskilda individens behov och rättigheter som pågår. Detta kräver stöd och ledning. Regeringen bör därför utreda vidare vilket stöd, vilken styrning och vilken tillsyn som krävs för att den praktiska tillämpningen ska spegla lagens principer om barnets bästa och för att utsatta individers skydd i praktiken ska ges större vikt i förhållande till skyddet av familjens integritet och autonomi. Utredningen bör bedrivas i dialog med socialtjänsten, utsatta individer och relevanta kunskaps- och tillsynsmyndigheter.

► **Kommunerna och regionerna bör arbeta för ökad tillgång till vård och behandling**

Många som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck har psykiska och psykiatriska besvär. Vi ser att kommunerna och regionerna behöver stärka sitt arbete för att de utsatta ska få rätt stöd och vård. När det gäller stöd och behandling för våldsutsatta kan kommun och region i vissa fall ge snarlika insatser, såsom samtalsstöd på socialtjänstens våldscentrum och samtalsstöd på vårdcentralen. Vi tycker därför att det är särskilt angeläget att samverkan stärks, så att de utsatta inte riskerar att falla mellan stolarna. Vi anser också att kommunerna kan göra mer för att stötta utsatta i deras kontakt med regionen, exempelvis genom rutiner och utvecklad samverkan.

► **Regeringen bör se över regelverket om kommunernas ansvar för eftervård och socialtjänsten bör stärka sin planering och uppföljning inför utslussningen**

Vi bedömer att regeringen bör se över regelverket för eftervård, när det gäller både barn och vuxna. Dagens regler räcker inte för att säkra att barn får den eftervård som de kan behöva. När det gäller vuxna finns ingen reglering alls om vilket stöd som ska ges efter en placering. Den som är utsatt för hedersrelaterat våld och förtryck kan dock ha klippt banden med sitt nätverk, flyttat till en ny kommun och leva med en fortsatt hög hotbild. Bland annat därför finns ofta ett särskilt stort behov av eftervårdsinsatser från socialtjänsten.

Vår uppfattning är att socialtjänsten även behöver stärka sin uppföljning och planering av barnet eller den vuxna inför utslussningen från boendet innan kontakten avslutas helt. Syftet är att säkerställa att de utsatta får tillräckligt med vård och stöd, och kan starta ett självständigt och så bra liv som möjligt.

Referenser

- Akademikerförbundet SSR (2019). *Sänk personalnotan med bättre arbetsvillkor och läner Hög personalomsättning i kommunerna kostar miljardbelopp*. Stockholm: Akademikerförbundet SSR.
- Arbetsmiljöverket (2018). *Projektrapport "Socialsekreterares arbetsmiljö"*. Stockholm: Arbetsmiljöverket.
- Backe-Hansen, E., Höjer, I., Sjöblom, Y., & Storø, J. (2013). Out of home care in Norway and Sweden—similar and different. *Psychosocial Intervention*, 22(3), ss. 193–202.
- Baianstovu, R. Í., Strid, S., Cinthio, H., Särnstedt Gramnaes, E., & Enelo, J.-M. (2019). *Heder och samhälle Det hedersrelaterade våldets och förtryckets uttryck och samhällets utmaningar*. Örebro: Örebro Universitet.
- Barnbyar, S. (2022). *Hur bra förälder är kommunen?* Stockholm: SOS Barnbyar.
- Bengtsson, D., Landberg, Å., & Jernbro, C. (2022). Increased risk of child maltreatment and mental health problems among adolescents with restrictions regarding choice of future partner: Results from a Swedish school-based survey. *Scandinavian journal of public health*, 50(8), ss. 1133–1139.
- Forté (2019). *För forskning om socialtjänstens funktionssätt och resultat ur ett klient- och brukarperspektiv - underlag till Fortes program för tillämpad välfärdsforskning*. Stockholm: Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd.
- Forté (2020). *Svenska effektutvärderingar av beteendemässiga, psykologiska och sociala insatser 1990–2019*. Stockholm: Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd.
- Framtidens Karriär Socionom (utan årtal). *9 av 10: Arbetsbelastning och personalomsättning allvarliga problem*. <https://socionomkarriar.se/2016/09/07/arbetsbelastning-och-personalomsattning-allvarliga-problem/> [2023-10-05].
- Göteborgs stad (2020). *Amanda-kommissionen Granskning av Göteborgs Stads arbete mot hedersrelaterat våld och förtryck 2017–2018*. Göteborg: Göteborgs stad.
- Heimer, M., & Pettersson, C. (2023). The unfinished democratisation of family service systems: parental consent and children's viewpoints on receiving support in child and family welfare in Sweden. *European Journal of Social Work*, 26(2), ss. 310–322.

- Höjer, I., & Sjöblom, Y. (2011a). Att stå på egna ben—om övergången från samhällsvård till vuxenliv. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 18(1).
- Höjer, I., & Sjöblom, Y. (2011b). Procedures when young people leave care—Views of 111 Swedish social services managers. *Children and Youth Services Review*, 33(12), ss. 2452–2460.
- Inspektionen för vård och omsorg (2023). *Tillsyn av socialtjänstens handläggning av ärenden som rör barn och unga*. Stockholm: Inspektionen för vård och omsorg.
- IVO (2023). *Tillsyn av socialtjänstens handläggning av ärenden som rör barn och unga. Redovisning av regeringsuppdrag S2020/08835*. Stockholm: Inspektionen för vård och omsorg.
- Jämställdhetsmyndigheten (2022). *Bortförda barn och unga Delredovisning av uppdraget att kartlägga och sprida kunskap om erfarenheter av hedersförtryck samt annat våld och förtryck kopplat till utlandsvistelse. Rapport 2022:25*. Göteborg: Jämställdhetsmyndigheten.
- lagrådsremiss *Ett fönster av möjligheter - stärkta rättigheter för barn och vuxna i skyddat boende* Stockholm: Socialdepartementet.
- Länsstyrelsen Dalarnas län (2018). *Socialtjänstens arbete med hedersvåld Resultat från en intervju-undersökning. Rapport 2018:01*. Falun: Länsstyrelsen Dalarnas län.
- Länsstyrelsen Östergötland (2011). *Våga göra skillnad En vägledning för skydd, stöd och rehabilitering av unga som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck och/eller riskerar att bli gifta mot sin vilja eller som har blivit gifta mot sin vilja*. Linköping: Länsstyrelsen Östergötland.
- Länsstyrelsen Östergötland (2020). *Kartläggning bortförda personer i en hederskontext och barn som uppges vara gifta – under 2019. Rapport 2020:13*. Linköping: Länsstyrelsen Östergötland.
- Länsstyrelsen Östergötland (2022). *Årsrapport 2021 Nationella kompetensteamet mot hedersrelaterat våld och förtryck – verksamheten 2021 Rapport 2022:6*. Linköping: Länsstyrelsen Östergötland.
- Länsstyrelserna (2019). *Skyddat boende för hedersvåldsutsatta personer - slutrapport av en nationell kartläggning* Stockholm: Länsstyrelserna
- Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd (2023). *Delredovisning och handlingsplan Främja utvecklingen av våldsförebyggande arbete genom stöd till föräldrar inriktat till familjer i en hederskontext*. Skellefteå: Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd
- Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällefrågor (2022). *Unga hbtq-personers utsatthet för omvändelseförsök i Sverige*. Växjö: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällefrågor.

- Nationellt centrum mot hedersrelaterat våld och förtryck (utan årtal-a). *Hbtq och heder*. <https://www.hedersfortryck.se/hedersrelaterat-vald-och-fortryck/hbtq-och-heder/>
- Nationellt centrum mot hedersrelaterat våld och förtryck (utan årtal-b). *Vad är hedersrelaterat våld och förtryck?* <https://www.hedersfortryck.se/hedersrelaterat-vald-och-fortryck/vad-ar-hedersrelaterat-vald-och-fortryck/>
- Nationellt centrum mot hedersrelaterat våld och förtryck (utan årtal-c). Ärenden i Sverige. <https://www.hedersfortryck.se/hedersrelaterat-vald-och-fortryck/arenden-i-sverige/> [2023-10-04].
- Olsson, H. (2022). Röster från hedersvåldsutsatta unga kvinnor: om utsatthet och stöd och hjälp från socialtjänsten. *Socionomens forskningsupplägg*(51).
- Olsson, H., & Bergman, A. (2022). From silence to recognition: Swedish social services and the handling of honor-based violence. *European Journal of Social Work*, 25(2), ss. 198–209.
- Olsson, H., Strand, S., & Källvik, E. (2022). *Hedersrelaterat våld och förtryck i kombination med prostitution och människohandel Ett vidgat perspektiv*. Örebro: Örebro Universitet.
- prop 1996/97:124 Ändring i socialtjänstlagen. Stockholm: Regeringskansliet.
- prop 2009/10:131 *Lex Sarah och socialtjänsten - förslag om vissa förändringar*. Stockholm: Socialdepartementet.
- prop 2019/20:131 Ökat skydd mot hedersrelaterad brottslighet. Stockholm: Regeringskansliet.
- SBU (2019). *Insatser mot hedersrelaterat våld och förtryck*. Stockholm: SBU.
- SBU (2020). *Stöd till unga som ska flytta från placering i social dygnsvård*. Stockholm SBU.
- Socialstyrelsen (2007). *Frihet och ansvar En undersökning om gymnasieungdomars upplevda frihet att själva bestämma över sina liv*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2019). *Ett liv utan våld och förtryck Slutredovisning av uppdraget att genomföra en nationell kartläggning av hedersrelaterat våld och förtryck*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2020a). *Behandlingsmetoder för personer som utövar våld i nära relationer*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2020b). *Behandlingsmetoder för personer utövar våld i nära relationer*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2020c). *Kartläggning av skyddade boenden i Sverige*. Stockholm Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2020d). *Placerade barn och unga Handbok för socialtjänsten*. Stockholm: Socialstyrelsen.

- Socialstyrelsen (2021). *Bedömning av hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i nära relationer Stöd till socialtjänst och hälso- och sjukvård*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2023a). *Uppskattning av antalet kvinnor och flickor i Sverige 2021 som kan ha varit utsatta eller riskerar att utsättas för könsstypning*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2023b). *Utreda barn och unga. Handbok för socialtjänsten*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2023c). *Våld i nära relationer Handbok för socialtjänsten, hälso- och sjukvården och tandvården*. Stockholm: Socialstyrelsen
- SOU 2020:47 *Hållbar socialtjänst – En ny socialtjänstlag* Stockholm: Socialdepartementet.
- SOU 2022:70 *En uppväxt fri från våld Nationell strategi för att förebygga och bekämpa våld mot barn*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Stiftelsen Allmänna Barnhuset (2023). *Våld mot barn 2022 En nationell kartläggning*. Stockholm: Stiftelsen Allmänna Barnhuset.
- Stockholms stad (2022). *Socialtjänstrapport 2021 En beskrivning av socialtjänsten i Stockholms stad*. Stockholm: Socialförvaltningen
- Tham, P., & Kåreholt, I. (2023). Lower Demands but Less Meaningful Work? Changes in Work Situation and Health among Social Workers in a 15-Year Perspective. *The British Journal of Social Work*, 53(4), ss. 2038–2056.
- TRIS - tjejers rätt i samhället (2019). *UNG 018 En kartläggning av hedersrelaterat våld och förtryck bland unga i Uppsala*. Uppsala: TRIS - tjejers rätt i samhället.
- Ungdomsstyrelsen (2009). *Gift mot sin vilja 2009:5*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- van Ufford, S. Q., Heimer, M., Schön, U.-K., & Linell, H. (2022). The Swedish social services' police reporting and children's access to protection and support in child abuse cases: A quantitative content analysis. *Child Abuse & Neglect*, 133, ss. 105828.
- Vård- och omsorgsanalys (2018). *Fatta läget Om systematisk uppföljning av den sociala dygnsvården för barn och unga 2018:9*. Stockholm Myndigheten för vård- och omsorgsanalys.
- Vård- och omsorgsanalys (2019). *Social kompetens Om kompetensförsörjning av handläggare i socialtjänsten*. Stockholm: Vård- och omsorgsanalys.

Referenserna som hör till kapitel 10 och 11 redovisas i fotnoter i respektive kapitel.

Bilaga 1 – Intervjuguide för personer som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck och som haft kontakt med socialtjänsten

Intervjuerna har varit till viss del öppna, till viss del semistrukturerade, vilket inneburit att intervjupersonen haft möjlighet att tala fritt utifrån våra frågor. I vissa fall har intervjuaren även ställt tillhörande följdfrågor, i andra fall har följdfrågorna fungerat som en checklista att stämma av intervju svaret mot.

Intervjufrågorna är strukturerade i olika sjok utifrån socialtjänstens stöd- och vårdkedja. Alla intervju personer har inte erfarenhet från stöd- och vårdkedjans samtliga delar och har därför inte fått alla frågor.

Till den fullständiga intervjuguiden hör även information som intervjuaren gav intervjupersonen innan intervjun påbörjades. Informationen rörde bland annat intervjuens syfte, intervjuarens tystnadsplikt, information om hur intervju personens kontaktuppgifter skulle hanteras efter intervjun och information om samtycke.

Efter intervjun ställdes även frågor om intervju personen hade någon samtalskontakt eller motsvarande, eller om hen önskade information om vart hen skulle kunna vända sig för stöd.

Första kontakten, före utredning

1. Berätta hur det först var när du fick kontakt med socialtjänsten? (Hur kom du i kontakt med socialtjänsten? Hur gammal var du?)

Under utredning

2. Berätta hur det var under utredningen? (Vad fungerade bra? Vad fungerade dåligt? Vad hade du behövt istället?)
3. *Under 18 år:* Har dina föräldrar påverkat din möjlighet att få hjälp? Hur?
4. Hur har du känt inför att ta hjälp från socialtjänsten? (Osäker på om du vågat? Har du någon gång ångrat dig, vad hände då? Var du rädd, beskriv?)
5. Hur kändes kontakten med socialsekreteraren? (Lyssnade hen? Kändes det som om hen förstod dig?)
6. Hur kändes det att berätta om din situation för socialtjänsten? (Hur påverkade

- dina känslor vad du berättade? Hur hade socialtjänsten kunnat göra dig trygg?)
7. Fick du information från socialtjänsten om vad du kunde få för stöd och hjälp? Beskriv? (Berättade de så att du förstod?)
  8. Hur mårde du under den här tiden? (Kunde socialtjänsten stötta dig eller erbjuda hjälp?)
  9. Vad hände i nästa steg? (Fick du vara med och bestämma, beskriv?)

Under insats/placering

10. Berätta om insatsen/placeringen? (Hur lång tid? Hur gammal var du? Vad fungerade bra? Vad fungerade dåligt? Vad hade du behövt istället?)
11. *Under 18 år:* Berätta vad du vet om ifall socialtjänsten hade kontakt med din familj?
12. Hur kändes kontakten med personalen på boendet? (Förstod din situation? Lyssnade på dig? Fick du stöd för mående? Om du kände dig ensam, fick du stöd från personal?)
13. Kände du dig trygg på boendet? (Hur påverkade det dig? Vad hade kunnat göra dig tryggare?)
14. Kunde boendet stötta dig eller erbjuda hjälp?
15. Hur såg kontakten ut med din socialsekreterare under den här tiden?
16. Vad hände i nästa steg? (Fick du vara med och bestämma?)

Under insats/öppet stöd

17. Berätta om stödet, hur var det? (Hur gammal? Vad fungerade bra? Vad fungerade dåligt? Vad hade du behövt istället?)
18. Hur kändes kontakten med xx (tex samtalsstöd, kontaktperson etc)? (Förstod din situation? Lyssnade på dig?)
19. Kände du dig trygg under den här tiden? (Hur påverkade det dig? Vad hade kunnat göra dig tryggare?)
20. Hade du stöd från andra personer under den här tiden?
21. *Under 18 år:* Berätta vad du vet om ifall socialtjänsten hade kontakt med din familj?
22. *Under 18 år:* Tror du att socialtjänsten hade kunnat göra något för att få din familj att ändra sig?
23. Hur gick det till när din kontakt med socialtjänsten avslutades?

Efter insatserna

24. Berätta vad som hände efter att du släppt kontakten med socialtjänsten? (Hur gammal var du? Fick du hjälp med boende och ekonomi? Vad hade du behövt istället? Kunde du leva självständigt?)
25. *Om tydligt att intervjupersonen önskat att socialtjänsten hade gjort mer:* Vad tror du är anledningen till att socialtjänsten inte gjorde mer för dig?

Bilaga 2 – Intervjuguide för personer som arbetar inom socialtjänsten

Intervjuerna har varit till viss del semistrukturerade, till viss del strukturerade. Det innebär att intervjupersonerna haft mindre möjlighet att tala fritt utifrån frågorna än vad intervjupersonerna med erfarenhet från hedersrelaterat våld och förtryck haft. I vissa fall har intervjuaren ställt tillhörande följdfrågor, i andra fall har följdfrågorna fungerat som en checklista för intervjuaren att stämma av intervjusvaret mot.

Intervjuguiden nedan har sammanfogats till en guide utifrån flera olika guider. De ursprungliga intervjuguiderna har något skilda fokus, beroende på om intervjupersonen arbetar som socialtjänsthandläggare, samtalsstödjare eller på ett boende. Det ursprungliga guiderna skiljer sig även åt beroende på om intervjupersonens målgrupp är barn eller vuxna. Det innebär att alla intervjupersoner inte har fått svara på samtliga intervjufrågor i guiden nedan och att det finns en del överlappande frågor.

Intervjufrågor – lika för alla respondentgrupper

1. Berätta kort om dina erfarenheter av att arbeta inom socialtjänst/samtalsstöd/boende och din erfarenhet av ärenden som rör hedersrelaterat våld och förtryck? (Yrkserfarenhet? Hedersrelaterat våld och förtryck?)
2. Berätta om hur du kommer i kontakt med hedersrelaterat våld och förtryck i ditt arbete? (Hur startar kontakten? Vad händer sen? Kontakter, interna och externa? Följa upp? Hur avslutas ärendet?)

Specifika frågor - mottaget barn

3. Hur gör du när det kommer en orosanmälan för ett barn? (Hur/när kontakt med vårdnadshavaren? Varför? Varför inte?)
4. *I de fall mottaget gör omedelbara skyddsplaceringar:* Vilka utmaningar kan uppstå när det gäller vårdnadshavares samtycke?
5. Brukar du vara med om att personer återaktualiseras? Vill du resonera om problembilden och möjliga orsaker?

Specifika frågor - utredning barn

6. Brukar du ta kontakt med barnet innan vårdnadshavaren involveras? (Varför? Varför inte?)
7. Vilka utmaningar kan uppstå när det gäller vårdnadshavares samtycke? (Det egna samtycket från barn över 15 år? Drar tillbaka sina uppgifter?)
8. Hur väl upplever du att den utsattas behov är vägledande för valet av insats? (Matchar insatser utsattas behov? Insatser till behov som ligger i "gråzonen"? Finns det annat som påverkar valet av insats utöver utsattas behov?)

9. Hur ser din kontakt ut med de som får insatser vid hedersrelaterat våld och förtryck? (Möjlighet att följa vården? Nås målet med insatsen? Brukar du och den unga ha samma uppfattning? Lämnar du över ärendet till ny kommun?)
10. Vad får återföreningsprincipen för betydelse i ditt arbete?

Specifika frågor – mottaget vuxen

11. Berätta vad du gör när du får kännedom om att en person utsätts för hedersrelaterat våld?
12. *Vid omedelbar skyddsplacering:* Vilka utmaningar kan uppstå när det gäller den utsattas samtycke? (Hur ökar du motivation till samtycke? Vad behövs för att lyckas?)
13. Har du varit med om att personer återaktualiseras? Vill du resonera om problembilden och möjliga orsaker?

Specifika frågor – utredning vuxen

14. Vilka utmaningar kan uppstå när den gäller den utsattas samtycke? (Hur ser du på ambivalens och när utsatt drar tillbaka samtycket? Erfarenheter av sådant som minskar eller ökar risken för att samtycket ska dras tillbaka?)
15. Hur väl upplever du att den utsattas behov är vägledande för valet av insats? (Matchar insatser utsattas behov? Insatser till behov som ligger i "gråzonen"? Finns det annat som påverkar valet av insats utöver utsattas behov?)
16. Hur ser din kontakt ut med de som får insatser vid hedersrelaterat våld och förtryck? (Möjlighet att följa vården? Nås målet med insatsen? Brukar du och den unga ha samma uppfattning? Lämnar du över ärendet till ny kommun?)

Specifika frågor - samtalsstöd

17. Hur ser du på förutsättningarna att ge samtalsstöd i samband med hedersrelaterat våld och förtryck? (Förutsättningarna för familjearbete?)
18. Hur upplever du möjligheten att identifiera den utsattas behov? (Vilket stöd behöver den utsatta? Vilken möjlighet har din verksamhet att tillgodose?)
19. Vad får återföreningsprincipen för betydelse för ditt arbete?

Specifika frågor – boende

20. Hur upplever du möjligheten att identifiera den utsattas behov? (Vilket stöd/vård behöver den utsatta? Vilken möjlighet har din verksamhet att tillgodose? Kan ni förbereda inför ett liv efter placeringen?)
21. Hur ser ditt samarbete med IFO ut? (Utmaningar?)
22. Hur ser du på den utsattas kontakt med familjemedlemmar? (Primära respektive sekundära våldsutövare?)

Intervjufrågor – lika för alla

23. Vad skulle du säga är den största skillnaden mellan dina ärenden som gäller våld i nära relationer jämfört med hedersrelaterat våld och förtryck? (Skillnader i hur du agerar? I utsattas behov? Om skillnad - vill du resonera om varför?)
24. Hur ser du på dina möjligheter att beakta särskilda sårbarheter hos personer som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck? (Vilka sårbarheter? Hur brukar du beakta?)
25. Erfarenhet av återkommande utmaningar under boendetiden?
26. Vilka är de största utmaningarna i ditt arbete när det gäller ärenden som rör misstanke om/eller hedersrelaterat våld och förtryck? (Särskilda moment eller situationer, beskriv? Kunskap som saknas, vilken och när behövs den? I mötet med den utsatta?)
27. Vilka är de största styrkorna i ert arbete när det gäller ärenden som rör hedersrelaterat våld och förtryck?
28. Vilka förbättringar skulle du önska dig?
29. Om du tänker tillbaka på dina ärenden, vad skulle du då säga om socialtjänstens möjligheter att tillgodose de utsattas behov?
30. Är det något annat du vill lyfta?

Bära eller brista

Erfarenheter av socialtjänstens stöd vid hedersrelaterat våld och förtryck

Det finns brister i det stöd som socialtjänsten ger till personer som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck. Myndigheten för vård- och omsorgsanalys har frågat utsatta om deras erfarenheter av socialtjänstens stöd och analyserat om kvaliteten i stödet kan utvecklas. I rapporten pekar vi på särskilda problemområden längs socialtjänstens stöd- och vårdkedja. Vår förhoppning är att rapporten ska bidra till kunskap om utsattas perspektiv och komplexiteten i problemen som kan uppstå.

Myndigheten för vård- och omsorgsanalys uppgift är att ur ett patient-, brukar- och medborgarperspektiv följa upp och analysera hälso- och sjukvården, tandvården och omsorgen. Vi har patienternas och brukarnas behov som utgångspunkt i våra analyser. Myndigheten ska också verka för att samhällets resurser används på bästa sätt för att skapa en så god hälsa och patient- och brukarupplevd kvalitet som möjligt. Syftet är att bistå vården och omsorgen i att förbättra kvaliteten och effektiviteten – förbättringar som ytterst ska komma patienter, brukare och medborgare till del.